

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANABİLİM DALI

BİTLİS VE BİTLİS HALKEVİ
(1943-1951)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şükran GÜNDOĞDU

VAN – 2013

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANABİLİM DALI

**BİTLİS VE BİTLİS HALKEVİ
(1943-1951)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Şükran GÜNDOĞDU

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. M. Salih MERCAN

VAN – 2013

Bu çalışma Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Proje Başkanlığı tarafından 2010-SOB-YL173 numaralı projesi olarak desteklendi.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANABİLİM DALI'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa OFLAZ

Üye (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yılmaz ÖNAY

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

20 /06 /2013 Doç. Dr. Zeki TAŞTAN

Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
TABLolar LİSTESİ	V
KISALTMALAR	VI
1. GİRİŞ: OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİNDE BİTLİS	1
1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bitlis	3
1.2. Bitlis'in İdari, Sosyal ve İktisadi Yapısı	4
1.2.1. İdarî ve Sosyal Yapı	4
1.2.2. Bitlis'in Mahalleleri	7
1.2.3. Bitlis'in Köyleri	8
1.2.4. İktisadi Yapı	8
1.2.4.1. Ziraat	9
1.2.4.2. Hayvancılık	13
1.2.4.3. Arıcılık	15
1.2.4.4. Ormancılık	16
1.2.4.5. Sanayi	17
1.2.4.6. Debbağat	18
1.2.4.7. Dokumacılık	19
1.2.4.8. Değirmencilik	19
1.2.4.9. Madenler	20
1.3. Bitlis'in Bugünkü Durumu	22
1.3.1. Yeryüzü Şekilleri	23
1.3.1.1. Dağlar	23
1.3.1.2. Sular	24
1.3.1.3. Ovalar ve Platolar	26
1.3.2. İklim	26
2. TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ VE BİTLİS	28
2.1. 1943-1951 Yılları Arasında Bitlis'teki Siyasi Parti Çalışmaları	38
2.1.1. 1943 Genel Seçimler ve Sonuçları	38
2.1.1.1. 1943 Seçimlerinde Bitlis	39
2.2. Demokrat Parti'nin Kurulmasına Doğru	42
2.3. 1943-1946 Yıllarında Bitlis	44

2.3.1. 1946 Seçimleri	50
2.3.2. Tek Dereceli Seçim Sistemi'nin Kabul Edilmesi.....	52
2.3.3. Bitlis'te Yerel ve Genel Seçimler ile Sonuçları	53
2.3.3.1. Bitlis Belediye Seçimleri	53
2.3.3.2. Bitlis İl Genel Meclis Üyeliği Seçimleri.....	55
2.3.3.3. Genel Seçimleri	58
2.3.3.4. Bitlis Milletvekili Arif Özdemir'in Ölümü Üzerine Yerine Yenisinin Seçilmesi	63
2.3.3.5. DP'nin Bitlis'te Teşkilatlanma Sürecinde CHP'nin Tavrı.....	64
2.4. 1950 Seçimleri	70
2.4.1. Seçimlere Giderken Türkiye'deki Siyasal Ortam	70
2.5. 1950 Genel Seçimler	75
2.5.1. 1950 Bitlis Seçimleri.....	77
2.6. Ara Seçimler.....	90
2.6.1. Ara Seçimlerin Yapılması	91
2.7. Bitlis'in Problemleriyle İlgili Milletvekillerinin Talepleri	93
2.7.1. Eğitim- Öğretim İle İlgili Talepler	93
2.7.2. Sağlıkla İlgili Talepler.....	95
2.7.3. Diğer Talepler	97
2.8. Bitlis Tekel Maddeleri, Üretim, İmalat ve Atölyeleri Hakkındaki Raporlar ..	99
3. BİTLİS HALKEVLERİ	104
3.1. Türk Ocaklarının Kapatılması ve Halkevlerinin Kurulması	104
3.2. Bitlis Halkevi'nin Açılması	110
3.2.1. Bitlis Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri.....	115
3.2.1.1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi	115
3.2.1.2. Temsil Şubesi	116
3.2.1.3. Sosyal Yardım Şubesi	117
3.2.1.4. Spor Şubesi	118
3.2.1.5. Köycülük Şubesi	119
3.2.1.6. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	120
3.2.1.7. Müze ve Sergi Şubesi.....	121
3.2.1.8. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi	121
3.2.1.9. Güzel Sanatlar Şubesi	122
3.2.2. Bitlis'in Kaza ve Köylerinde Halkevlerinin Örgütlenmesi.....	122

3.2.2.1. Ahlat Halkevi	123
3.2.3. Bitlis Halkevi Bünyesinde Bulunan Şubeler.....	123
3.2.3.1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi	123
3.2.3.2. Spor Şubesi	124
3.2.3.3. Sosyal Yardım Şubesi	124
3.2.3.4. Köycülük Şubesi	124
3.2.4. Adilcevaz Halkevi.....	124
3.2.4.1. Spor Şubesi	125
3.2.4.2. Sosyal Yardım Şubesi	125
3.2.4.3. Kütüphane ve Yayın Şubesi	125
3.2.4.4. Köycülük Şubesi	125
3.2.5. Bitlis'te Halkodalarının Açılması ve Faaliyetleri	126
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	132
ÖZET.....	139
ABSTRACT.....	141

ÖNSÖZ

Tarihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan ve İpek Yolu üzerinde kurulmuş olmasından dolayı stratejik önemi bulunan Bitlis, önemli bir ilimizdir. Coğrafi öneminin yanında tarih açısından özellikle Cumhuriyet döneminde de önemli bir yeri olan Bitlis, hakkında ne yazık ki bugüne kadar çok az sayıda araştırma mevcuttur.

Bu çalışmamda amaçlanan; Dünden bugüne Bitlis'teki gelişmeleri ve Bitlis'in sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı hakkında araştırma yaparak günümüze aktarmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Bitlis'in tarihi hakkında genel bilgi verilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde; 1943-51 yılları arasında Bitlis'teki siyasi döneme, özellikle çok partili hayata geçişte burada yaşanan olay ve yapılan seçimler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Sosyal ve kültürel bir müessese olan Halkevlerinin Bitlis'te kurulması ile faaliyetleri incelenmiştir.

Bu çalışmamda yardımlarını esirgemeyen Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. M. Salih MERCAN'a, Sayın Prof. Dr. Mustafa OFLAZ'a, Sayın Yrd. Doç. Dr. Rahmi TEKİN'e, Yrd. Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ'a ve Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığına, aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şükran GÜNDOĞDU

VAN - 2013

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bitlis vilayetine bağlı sancaklarda bulunan dükkan, değirmen, fırın, debbağhane ve boyahane sayısı	9
Tablo 2. 1892 tarihinde Bitlis sancağında tarımda kullanılan hayvanların ve aletlerin sayısı	11
Tablo 3. 1892 tarihinde Bitlis Vilâyeti’nde ağnam vergisinin miktarı.....	13
Tablo 4. 1892 tarihinde vilâyetin ekinde hayvan çeşidi ve miktarı.....	14
Tablo 5. 1892 tarihinde Bitlis Vilâyeti’ne bağlı sancaklarda bulunan hayvan miktarı.....	14
Tablo 6. Küçükbaş Hayvan Miktarı	14
Tablo 7. Kümes Hayvan Miktarı	15
Tablo 8. 1892 tarihinde Bitlis Vilâyeti’ne bağlı kazalarda bulunan arı kovan sayısı	16
Tablo 9. Bal ve bal mahsulü	16
Tablo 10. 1946 yılında Bitlis İl Merkezî CHP semt ocaklarına kayıtlı üye sayısı	50
Tablo 11. Bitlis ilinin ilçe itibarı ile seçim hakkı bulunan ve seçime iştirak eden kadın, erkek miktarı.....	54
Tablo 12. Yapılan seçim sonucunda adaylar ve aldıkları oylar	56
Tablo 13. Adaylığının konulmasını isteyen sekiz kişinin isimleri, meslekleri ve aldıkları oylar	85
Tablo 14. 1951’de yapılan seçimlere katılım oranları.....	91
Tablo 15. Partilerin aldığı oylar.....	91
Tablo 16. Sandalye dağılımı.....	91
Tablo 17. 1950 ve 1951 seçimlerindeki oylar ve partilere göre oy dağılımı.....	93
Tablo 18. Halkevlerinin 1932 yılı ve 1938 yılı faaliyetleri	109
Tablo 19. Bitlis Halkevinin ilk yılında şubelere göre üye dağılımı	112

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
S	: Sayı
H	: Hicri
M	: Miladi
a.g.y.	: Adı geçen yer
M.Ö.	: Milattan önce
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
DP	: Demokrat Parti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Çev.	: Çeviri
Ed:	: Editör

1. GİRİŞ: OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİNDE BİTLİS

Bitlis'in ilk defa ne zaman kurulduğu adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu nedenle kesin bir kuruluş tarihinden bahsedilemeyen Bitlis, tarihte çeşitli milletlerce ayrı adlarla anılmıştır. Bitlis'e, Asurlular Bit-liz, Ermeniler Pegeş ya da Pağişi veya Bales, Persler ile Yunanlılar Bad-lis ya da Bad-Lais, Bizanslılar Bal-Lais-on ya da Bales, Araplar Bad-Lis veya Bidlis adını vermişlerdir. Asurcada "Bit-Liz" demek "Liz'in Yurdu" anlamına gelmektedir. Türkçeye de Asurcadan geçtiğini düşündüğümüz bu kelime Türkler tarafından Bitlis şeklinde telaffuz edilmiştir¹.

Bitlis şehrinin ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber şehrin ortaya çıktığı nokta olarak görülen kalenin yerinde ilk defa kimlerin yerleşmiş olduğu da bilinmemektedir. Yalnız bütün eski kaynaklarda tekrar edilen bir efsaneye göre bu kaleyi Büyük İskender'in emri üzerine onun kumandanlarından Badlis kurmuş ve şehrin bugünkü adı da bu kumandanın adından gelmiştir². O dönemde bu kasabaya Lis'in memleketi manasına gelen "Beled-i Lis" tabiri kullanılmaktaydı. Bu isim önceleri Bedlis, sonraları da Kitab-ı Türkiye'de Bitlis şeklinde telaffuz edilmiştir³.

Bitlis, Dicle'nin kollarından olan Botan suyuna karışan Bitlis çayının Güney Doğu Toroslar arasında açtığı dar ve derin bir vadide, deniz seviyesinden 1400–1450 m. yükseklikte kurulmuştur⁴. Bitlis şehrinin tarihi gelişim süreci içinde sırasıyla Hurriler, Urartular, Asurlular, Medler, Persler, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyeti altında kaldığı da bilinmektedir⁵. İskender döneminden sonra Selekiler'e geçen Bitlis, daha sonra da Sasaniler'le Romalılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Roma imparatorluğunun 395'te ikiye bölünüşünden sonra da Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır.

¹ Yurt Ansiklopedisi, "Bitlis Maddesi", II., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, 1388.

² Metin Tuncel, "Bitlis", *İslam Ansiklopedisi*, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 226; "Bitlis", *Türk Ansiklopedisi*, VII, S. 14, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, 225; Wilhelm Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, (çev: Haydar Işık), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, 59; "Bitlis", *Hayat Mecmuası*, S: 12/36, İstanbul, 1965, 199.

³ *Bitlis Vilâyet Salnâmesi (H.1310/ M. 1892)*, Bitlis Vilâyet Matbaası, 1890, 139.

⁴ Tuncel, a.g.e., 226.

⁵ Kenan Arınç, "Bitlis'te Nüfus Hareketleri", *Türk Araştırmaları Dergisi*, S: XXXIII – 12, Ankara, 1997, 18.

Şehir, Halife Hz. Ömer zamanında el-Cezire fatihi İyaz b. Ganem tarafından fethedilmiştir (641)⁶ ve el-Cezire valiliğine bağlanmıştır. Bitlis daha sonra Şeyh, Hamdan ve Mervanoğulları beyliklerinin sınırları içerisinde kaldı ve bu beyliklerin Bizans Devleti ile olan sınırlarını oluşturdu. Anadolu'yu yurt edinmek isteyen Büyük Selçuklu Devleti'nin 1021 yılında, bir keşif ordusuyla Van gölü çevresini ele geçirmeyi başarması bölgede nüfus açısından yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Doğu Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini kesinleştiren Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra, bölgeyi kontrol eden Mervanoğulları Beyliği ortadan kaldırdı ve Bitlis, Selçuklu Devleti tarafından Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e dirlik (ikta) olarak verilmiştir (1088). Böylece merkezî Bitlis olan Dilmaçoğulları Beyliği kuruldu. Selçuklu Devleti'nin zayıflaması sonucu önce Harzemşahlara sonra Moğollara ve daha sonra da Timur'a tabi olan Dilmaçoğulları Beyliği, 1207 yılında Ahlatşahlığı ile birlikte Eyyübilerin idaresine girmiştir⁷.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre XIII. yüzyıl başlarında Bitlis'e Eyyübiler hakim olmuştur (1209). Daha sonraki yıllar Celaleddin Harizmşah'ın Doğu Anadolu'ya ve bu arada Eyyübiler'in elinde bulunan şehir ve kalelere hücum etmesi, Eyyübiler ile Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubad arasında bir ittifakın doğmasına sebep olmuştur. I. Alâeddin Keykubad Anadolu içinde ilerleyen Celaleddin Harizmşah'ı 10 Ağustos 1230 tarihinde Erzincan civarındaki Yassıçimen'de ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Bitlisi Eyyübiler'den alarak topraklarına katmıştır. Fakat burada Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyeti pek kısa sürmüş ve Eyyübiler Bitlis ve çevresine yeniden hâkim olmuşlardır. Daha sonra da Celaleddin Harizmşah'ı takip eden Moğollar 1231'de Bitlis'i de ele geçirerek tahrip etmişlerdir. Bunun üzerine Sultan I. Alâeddin Keykubad, Kemaleddin Kamyar kumandasındaki bir Selçuklu ordusunu Bitlis yöresine göndermiştir. Kemaleddin Kamyar kısa bir süre içinde çevredeki başka yerlerle (Van, Ahlat, Adilcevaz) birlikte Bitlisi de Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içine katmıştır (1232) ve Moğollar'ın harap etmiş olduğu kaleyi de onarmıştır.⁸

⁶ Tuncel, *a.g.e.*, 226.

⁷ Arınç, *a.g.m.*, 18.

⁸ Cemalettin Kinç, Bitlis ve Bitlis Ermeni Olayları (1870-1920), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2012, 5.

XIV. yüzyılda Şerefoğulları adlı bir sülalenin hüküm sürdüğü Bitlis önce Karakoyunlular'a, bu devletin 1467'de Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan tarafından ortadan kaldırılmasından sonra da Akkoyunlar'a tâbi olmuştur⁹. Ardından Bitlis'e Safevîler hakim olmuşlardır. XVI. asrın ilk yıllarında Akkoyunlular'ı yıkarak yerlerine geçen Şah İsmail Safevî, bu toprakları fazla elinde tutamamış¹⁰ ve bu toprakları Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlılar'a terk etmek zorunda kalmıştır.

1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bitlis

1514'de Safevîlerin batıya ilerlemesini durdurmak ve Anadolu'ya Şîlik hareketinin yayılmasını önlemek maksadıyla Yavuz Sultan Selim Han Safevîler üzerine sefer açmış ve Çaldıran Meydan Muharebesi'nde Şah İsmail'i mağlub ederek bunların Doğu Anadolu üzerindeki etkisini kırmıştır. Bu sırada Bitlis hakimi olan Şeref Han, Bitlis'in anahtarlarını Yavuz Sultan Selim Han'a teslim etmiş ve bölgede hakimiyeti sağlamaya meşhûr seyyah müverrih ve alim İdris-i Bitlisî memûr edilmiştir¹¹. Yavuz Sultan Selim Han'ın Çaldıran seferi dönüşünde (1514) İdris-i Bitlisi'nin de gayretleriyle Bitlis'teki mahallî beyler Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Fakat bu bağlılık sürekli olmamıştır. Bitlis'i idare eden mahallî idareciler zaman zaman İran'a meyletmişlerdir. Meselâ Yavuz Sultan Selim Han zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Bitlis Emiri IV. Şeref Han, Kanunî döneminde Osmanlı tabiiyetinden ayrılıp yeniden İran himayesine sığınmıştır. Eskiden İran'ın Azerbaycan valisi iken Yavuz'un ölümünden sonra Osmanlılara katılan Ulama Han (Paşa) Bitlis'in geri alınmasıyla görevlendirildi. Ancak yaptığı ilk teşebbüsünden sonuç alamamıştır¹². Osmanlıların Bitlis'teki bu başarısızlığı, Kanûnî'nin Bitlis'in geri alınması için sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Osmanlı ordusu 1533'te savaşta galip gelmiş Emir IV. Şeref Han ölmüş, Emir IV. Şeref Han'ın ölmesi üzerine Rojki aşireti Akdamar Adası'nda bulunan Emir'in oğlu III. Şemseddin'i Bitlis'e getirerek beyliğin başına geçirdi¹³ ve Bitlis'i kesin olarak

⁹ Tuncel, a.g.e., 226 – 227; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, 423.

¹⁰ Tuncel, a.g.e., 227.

¹¹ Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevâz ve Ahlat*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999, 8.

¹² Tuncel, a.g.e., 227.

¹³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, 332 – 333.

Osmanlı topraklarına katmıştır. Kanûni döneminde 1 Haziran 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile de Bitlis üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti Safevîlerce tanındı¹⁴.

Bitlis, beylik döneminden sonra Büyük Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza iken, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, bölgenin merkeze bağlılığını kuvvetlendirmek amacıyla 1 Aralık 1878'de vilâyet merkezî haline getirildi. Bitlis vilâyetinin sınırları içinde Bitlis, Siirt, Muş ve Genç sancakları yer aldığından Bitlis vilâyetinin yüzölçümü 30.000 km²'yi aşmaktaydı. Osmanlı idaresinde iken Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza merkezî idi. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, sürekli vilâyet merkezî konumunda olan Bitlis, 1929 yılında kaza merkezî haline getirildi ve Muş vilâyetine bağlandı. Ancak Bitlis, 4 Ocak 1936 tarihinde çıkarılan 2885 sayılı kanunla yeniden vilâyet merkezî haline getirildi¹⁵.

Günümüzde Bitlis şehrinin merkezîni kalenin hemen eteğindeki dar ve dolambaçlı sokaklar boyunca sıralanmış evler ve çarşıdan meydana gelen sıkışık kesim oluşturur. Şehrin en önemli tarihî eserlerinden olan Ulucami de şehrin bu en alçak kesiminde yer alır.

Bitlis şehrinin merkez olduğu il, Van, Siirt, Batman, Muş ve Ağrı illeriyle kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Adilcevaz, Ahlat, Güroymak, Hizan, Mutki ve Tatvan adlarında altı ilçe ve on sekiz bucağa ayrılmış olup sınırları içerisinde 277 köy bulunmaktadır. 6.707 km² genişliğindeki Bitlis ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 330.113, nüfus yoğunluğu ise 49 idi¹⁶.

1.2. Bitlis'in İdari, Sosyal ve İktisadi Yapısı

1.2.1. İdarî ve Sosyal Yapı

Osmanlı Devleti'nde görülen gelişmelere paralel olarak toprak sınıflamasında da değişiklik göstermiştir. Bunlar ya genişleyen topraklar sonucunda, idarî yapının çeşitlendirilmesi ya da merkezî otoriteyi güçlendirme çalışmaları için buralara

¹⁴ Tuncel, *a.g.e.*, 227.

¹⁵ Arınç, *a.g.m.*, 20-21.

¹⁶ Tuncel, *a.g.e.*, 227.

müstakil yöneticilerin atanması vb. şekilde değişiklikler yapılması yoluyla olmuştur¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilâtlandırılmıştı. Nahiye ve nahiye bünyesindeki köylerin de birleşmesiyle kazalar meydana getirilmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştı. İdari teşkilâtta sayı bakımından en fazla yere sahip birimler kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Bunlardan kadılar askerî olmayan şer'î ve hukûkî hususlardan sorumluydu. Bunlar ayrıca kazanın iâşesinin temîni, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedâriki ile de vazifeliydiler. Subaşılar ise kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydü; askerî meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi. Beylerbeyine bağlı kazalarda ise inzibat ve askerî idare tımar subaşısına aitti. Kazaların birleşmesiyle teşekkül eden sancaklar, sancakbeyi ismi verilen bir kişi tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde idare edilirdi.

Osmanlı idarî teşkilâtında sancakların birleşmesiyle eyaletler (Beylerbeyilik) meydana getirilmiştir. Eyaletler beylerbeyiler veya buna eşit değerde mîr-i mîranlar tarafından idare edilirdi. XVI. yüzyıl boyunca beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin âmiri durumundaydı. Bu dönemde beylerbeyiler belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir kimse hüviyetindeydi¹⁸.

Beylerbeyi, fetihlerin Rumeli'de devam ettiği zamanlarda ve hükümdarın Anadolu'da bulunduğu esnâda Rumeli beylerinin amiri durumuna geçerek Rumeli Beylerbeyi haline gelmişti. Ancak Rumeli'de fethedilen yerlerin artmasıyla Anadolu ve Rumeli'nin tek kumandan ile idaresi mahzurlu görülerek Beylerbeyilik Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği olarak ikiye ayrıldı, Beylerbeyiler vilâyet merkezinde otururlardı¹⁹.

Bu teşkilâtlanmalar doğrultusunda ele aldığımız zaman Bitlis, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra Kanûni Sultan

¹⁷ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, 366.

¹⁸ Cemalettin Kinç, a.g.t., 8.

¹⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XII, 367–368.

Süleyman döneminde yurtluk – ocaklık olarak yerli hanedanların idaresine bırakıldı. Bu dönemde Van Eyaleti'nin sınırları içinde konumlandırıldı. II. Mahmut (1808-1839) döneminde yapılan merkezî güçlendirme temelli yenilikler doğrultusunda taşrada ayan ve paşaların gücünü kırarak, merkezî hükümet taşrada kuvvetlendirildi. II. Mahmut, ıslahatların uygulanması için Şurâ-yı Devlet düzenledi. Valilere maaş bağlanarak, Bâb – ı Ali'ye bağlı birer memur haline getirildiler. Valilerin ödevleri arasında “Redif” adı altında Avrupa usûlünde asker yetiştirmek de vardı. Redifler çoğalınca eyaletlerde müşirlikler kuruldu. Müşirler bulundukları yerlerin askeri oldukları kadar mülkî ve malî işleriyle de uğraşırlardı. Müşirlikler sancakların birkaçını birleştirmekle kurulurdu.

Yeni düzenlemelerin ardından Bitlis bölgesi, Erzurum Redîf-i Mansûre Müşirliği'ne bağlandı. Müşirliklerin mahiyetlerinde ferikler²⁰ kuruldu. Bundan başka, bütün vilâyetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar kuruldu. 1846-1847 yılı devlet salnâmesinde ise Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Van Livası'na bağlı bulunuyordu²¹.

1861-1862 (H. 1278) senesi devlet sâlnâmesine göre Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza idi. II. Abdülhamit (1876-1909) devrinde sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan mülkî idare muhafaza edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı-Rus harbinin sonucu olarak toprak kayıpların Ermeniler'in bölgedeki faaliyetleri vb. sebeplerle Arap Yarımadası'nda Musul ve Beyrut, Rumeli'de Kosova ve Anadolu'da Bitlis Vilâyetleri kurulmuştur. Böylece önce Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza olarak yönetilen Bitlis, Siirt, Muş ve Genç Sancaklarıyla büyük bir il haline getirildi.

1877 – 1878 Osmanlı – Rus Harbi'nden sonra Sultan II. Abdülhamit devrinde müstakil şekilde kurulan Bitlis Vilâyeti; Merkez Sancak, Muş Sancağı, Siirt Sancağı ve Genç Sancağı olmak üzere dört sancaktan oluşmaktaydı. H. 1310 (M. 1882) ve H.

²⁰ Ferik: Askeri Kolordu Komutanı, Tüm General, Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2005, 260.

²¹ Ebru Polat, *H.1316.1317.1318 (M.1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyet Salnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniv. SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006, 349–350.

1316, 1317, 1318 (M. 1898, 1899, 1900) tarihli Bitlis Devlet Salnâmesine göre Bitlis'teki sancak ve kazalar aşağıdaki gibi gösterilmiştir²².

- Bitlis Sancağı Bitlis Kazası

Ahlat Kazası

Hizan Kazası

Mutki Kazası

Muş Sancağı Muş Kazası

Malazgirt Kazası

Bulanık Kazası

Varto Kazası

Sason Kazası

- Genç Sancağı Genç Kazası

Çabakçur Kazası

Kulp Kazası

Siirt Merkez

Garzan

Şirvan

Eruh

Pervari

1899-1900 yılı salnamelerine göre vilâyetin kazaları şunlardır: Malazgirt, Mutki, Bulanık, Ahlat, Hizan Varto, Bitlis Merkez, Şirvan, Erciş ve Adilcevâz.

1.2.2. Bitlis'in Mahalleleri

Mahalle: Bir şehir veya kasabanın bölündüğü kısımlardan her birine denir. Mahalle tabirini önce Araplar “konaklanan yer” anlamında kullanmışlardır. Türklere

²²Ebru Polat, *a.g.e.*, 351.

deyim ve teşkilât olarak Araplardan geçmiştir. Ancak Osmanlı kültüründe toplu ve geleneksel yaşamı ön planda tutan birey için “mahalle”, ailesinden sonra gelen topluluktur. Mahalleler çoğunlukla vakıf bir cami, mescid, hamam çekirdeği etrafında oluşurlardı. Cami ile birlikte bazen medrese, mektep, hamam, imâret, çeşme gibi unsurlardan birkaçını kapsayan bir külliye de bulunabilirdi. İncelediğimiz defterde Bitlis’te dört mahallenin olduğu görülmektedir²³.

Defterimizde adı geçen mahalleler:

Hersan Mahallesi

Zeydan Mahallesi

Taş Mahallesi

Kızılmesjid Mahallesi

1.2.3. Bitlis’in Köyleri

Köyler, Osmanlı taşra teşkilâtının en küçük birimidir. Köylüye, “ziraatçı, çiftçi” manasına çoğul olarak “reaya” denilmiştir²⁴. Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısı ziraate dayandığından, bu işle meşgul köylülerin devlet açısından ne kadar önemli olduğu açıktır.

1.2.4. İktisadi Yapı

Bitlis Vilâyeti’nin ekonomisi, gerek dönemin ekonomik faaliyetlerinin temeli olması ve gerekse bölgenin arazi, iklim vb. koşulları göz önüne alındığı zaman kaçınılmaz gibi görünen tarım ve hayvancılığa dayanıyordu.

Bahsettiğimiz tarım ve hayvancılık faaliyetleri elbette ki tek ekonomik faaliyet değildi. Vilâyetten İstanbul, Haleb, Erzurum, Van ve çeşitli mahalle mâzû, kitre, tiftik yapağı, ceviz, fıstık, beyaz ve kırmızı bez, sadeyağ, bal, kuru üzüm, zekerek, camus gönü, keçi derisi, posteki, beygir, katır, sığır, koyun ihraç edilir, adı geçen şehirlerden de çuka, basma, manifatura, şeker, kahve, çay, mefruşat, ipek,

²³ Erol Özbilgen, “*Osmanlıda Gündelik Hayat*”, Osmanlı Ansiklopedisi, II, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, , 247.

²⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, XI., Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1978, 300.

cam, gaz, atteriye alet ve edevatlar ithal olunurdu²⁵. İhracatın ithâlâtı karşılama oranı ondalar nispetindeydi. Bunun nedeni ihracat edilen mallarda rekabetin artması ve özellikle tiftik, mâzû, kitre ve kök boyasının Avrupa’da çoğalmasıydı. Vaktinde tiftik, mâzû gibi mallarla vilâyete senelik çok nakit girerken, şimdi onda bir derecede bile kalmamış ve bu durum vilâyet için epeyce ticaretin durması ve sıkıntıya neden olmuştur²⁶. 1880-1882 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun ithâlâtı 18.992.232 lira, ihracatı ise 11.009.074 liradır. H. 1310 (M. 1892) tarihli sâlnâmenin ekinde Bitlis Vilâyeti’ne bağlı sancaklarda bulunan dükkan, değirmen, fırın, debbağhane ve boyahane sayısı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Bitlis vilayetine bağlı sancaklarda bulunan dükkan, değirmen, fırın, debbağhane ve boyahane sayısı

Mevki	Dükkân	Değirmen	Fırın	Debbağhane	Boyahane
Bitlis	1334	133	14	8	50
Muş	473	30	9	-----	-----
Siirt	750	3	8	5	3
Genç	13	111	1	-----	-----

Aynı sâlnâmede vilâyet dahilinde 76 bezir-hane, 1.000 bez ve kilim tezgahından bahsedilmekte ancak bunların cetvelde nerde olduğu belirtilmemektedir²⁷. İç ticarete Bitlis sancağında pazarlama yeri Bitlis merkezîdir. Bu yüzden şehir merkezinde Menteş Ağa, Demirciler ve Arasaaltı çarşıları yapılmıştır.

1.2.4.1. Ziraat

Genel anlamda bölge ve hatta ülke özel anlamda ise vilâyetin ekonomisinde daha önce de değindiğimiz gibi en fazla paya sahip olan ziraate yönelik incelemede 1892 yılı sâlnâmesi ekinde karşımıza çıkan kayıtlar şu şekildedir: Bitlis ve Ahlat kazalarında yaklaşık 642.367 dönüm arazinin 282.327 sulu ve susuz tarıma, 20.040 dönümünün ise bağ ve bahçe ziraatına ayrıldığı belirtilmektedir, Muş Sancağı’nda 9.016 dönüm arazi bağ ve bahçe, 1.287.961 dönüm arazi ise sulu ve susuz tarıma ayrılmıştır.

²⁵ Bitlis Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 172.

²⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 172.

²⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 172.

Siirt Sancağı'nda 157.305 dönüm arazi bağ ve bahçelik 542.982 dönüm arazi sulu ve susuz tarıma ayrılmıştır. Genç Sancağı'nda ise 5.945 dönüm arazi bağ ve bahçe, 250.255 dönüm arazi sulu ve susuz tarıma ayrılmıştır²⁸.

XIX. yüzyıl sonlarında Bitlis'te tarım ilkel usullerle yapılmaktaydı. Bu dönemde Bitlis Vilâyeti'nde kendi kendine sulanabilen su meralarına yakın topraklar dışında, sulama amaçlı projeler uygulanmamıştır. Bu nedenle susuz arazide tarımın verimi yağmurun mevsiminde ve yeterince yağmasına bağlı kalmıştır. Kuraklık nedeniyle ekilen ürün ya beklenen verim alınamamakta ya da çok az alınmaktaydı. Yine bahsettiğimiz yetersiz yağış nedeniyle araziler nadasa bırakılıyordu. Ziraat ve hasat usulleri geleneksel ve eski aletlerle yapılmış yalnız vilâyet dahilinde birkaç harman kalburu Amerika ve İstanbul'dan getirilmiştir²⁹. Üretimi yapılan ürünlerin nakliyatı kısmen öküz arabaları ve ekseriyetle beygir, katır ve öküz vasıtasıyla yapılmıştır.

Bitlis Vilâyeti'nin tarım ürünleri buğday, pirinç, çavdar, arpa, darı, nohut, mercimek, mısır, kendir tohumu, keten tohumu, fasulye, tütün, patates, domates, patlıcan, yonca, üzüm, elma, armut, nar, incir, alıç, badem, ceviz, fındık, kestane, bittim, erik, zerdali, kayısı, kiraz, vişne, iğde, ayva, sumak, zeytin, tut, kavun, karpuz, bakla, hıyar, kabak, dereotu, ebem gömeci, semizotu, kereviz, maydanoz, sarımsak, soğan, bamya, ıspanak, marul, biber, şalgam, turp, pancar, havuç, lahana, yabani enginar, nane, reyhan, uçkun, yer alması, mantar, kenger, çiriş, mazı, anason, çörek otu, kitre, kökboyası, sarı boya ağacı ve tereden ibarettir³⁰. Vilâyet dahilinde 40.772 öküz, 12.785 çift takımı, 3.081 öküz arabası, 5.440 harman döğen görünmekte ise de gerçekte bundan değerler daha çok olduğu kaydedilmektedir³¹.

1892 tarihli salnâmenin ekinde Bitlis sancağında tarımda kullanılan hayvanların ve aletlerin sayısı şöyledir:

²⁸ a.g.y.

²⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 165.

³⁰ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 165-166.

³¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 167.

Tablo 2. 1892 tarihinde Bitlis sancağında tarımda kullanılan hayvanların ve aletlerin sayısı

	Bitlis Kazası	Muş Kazası	Siirt Kazası	Genç Kazası	Toplam
Öküz	3.000	4.000	2.000	2.200	11.200
Çift takımı	1.300	1000	200	500	3.000
Araba	80	-----	-----	-----	80
<i>Harmandöğen</i>	1.200	1.000	200	-----	2.400

Muş Sancağı, Ahlat ve Garzan Kazaları en çok buğday yetişen mahalleleridir³². Hizan kazası, yıllık 1.500 keyl hububat elde edilmektedir³³.

Ahlat Kazası'nın tarım ürünleri; buğday, çavdar, arpa, mercimek, nohut, kendir tohumu, kayısı, zerdali, vişne, elma, armut, kiraz, ceviz, üzüm, badem, kavun, karpuz, hıyar, şalgam, patates, domates, lahana, turp, pancar, bakla ve yoncadır³⁴.

Hizan kazasının tarım ürünleri; buğday, arpa, dan, gilgil, pirinç, ceviz, elma, fındık, armut, vişne, kiraz, erik, kayısı, zerdali, tut, üzüm, incir, nar, kestane ve çeşitli sebzelerdir³⁵. Bölgeye fazla gelen meyveler Bitlis, Ahlat ve Bulanık cihetlerine sevk ve sonradan kullanılmak üzere ambara çekilir³⁶.

Mutki Kazası'nın tarım ürünleri; buğday, çavdar, gilgil, darı, şalgam, kendir ve tütünden ibarettir³⁷.

Muş Sancağı'nın Malazgird Kazasında hinta, şair, zekrek, kendir tohumu, kavun, karpuz, lahana, hıyar yetiştirilir.

Bulanık Kazasında hinta, şair, nohud, mercimek, karpuz, hıyar, kabak, fasulye, sebze ve yemiş yetiştirilir³⁸. Mahsulatı bire dörtten on ikiye kadar çeşitli nisbetlerdedir. Sason kazasında; hinta, şair, çavdar, darı, mercimek, nohud, elma, armut, ceviz, incir, dut, üzüm, mâzû, kiter, tütün, nar yetiştirilir³⁹.

Siirt Sancağı'na bağlı Garzan Kazasında buğday, şair, çavdar, pirinç, mercimek, pembe tütün, kuru üzüm, incir, nar, armut, ceviz, darı, kavun, karpuz,

³² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 164.

³³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 188.

³⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 185.

³⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 188.

³⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 188.

³⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 193.

³⁸ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 213.

³⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 224.

elma, şeftali, erik, badem, şalgam, domates, bakla, bamya, fasulye, biber, patlıcan, kabak yetiştirilir⁴⁰. Şirvan Kazasında buğday, şair, pirinç, darı, nohut, mercimek, tütün, üzüm, incir, nar, ceviz, fındık, mâzû ve sebze yetiştirilir⁴¹.

Genç Sancağı'nda hinta, şair, nohud, mercimek, dan, fasulye, yer elması, kavun, karpuz ve patates yetiştirilmiştir. Hasılatı bire beşten on beşe kadardır. Sancakta Mustafa Refiki Paşa tarafından tesis edilen bahçede ayva, şeftali, vişne, kiraz, bezelye, biber, pırasa, vesâir meyve ve sebze yetiştirilir⁴².

Genç Sancağı'nın Piçar Nahiyesi'nde hinta, şair, çavdar, darı yetiştirilip bire dört ve beş nispetinde ürün vermiştir, mahallî idareye yetecek kadar sebze yetiştirilir⁴³.

Çabakçur Kazasında ziraat bire altıdan on beşe kadar verip senede 6.000 kıyye kadar kiter ve 30.000 kıyye çiriş mahsulü vuku bulur⁴⁴.

Kulp Kazasında hinta, şair, çavdar, pirinç, darı, gilgil, mercimek, nohud, kendir tohumu yetiştirilmekte olup senevi yüz bin kuruşluk kadar mâzû, kitre, çiriş ve palamut varidatı vuku bulur. Bunlardan başka tütün, üzüm, ceviz, incir, bamya, nar, elma, armut, erik⁴⁵, kestane ve mahallî idareye yetecek kadar kavun, karpuz, şalgam, hıyar yetiştirilir.

Vilâyetten İstanbul, Haleb, Van, Erzurum ve çeşitli yerlere çeşitli ceviz, tütün, kuru üzüm, çay, şeker, ve kahve ithal olunur⁴⁶. 1892 yılı ekinde 1890 yılı Bitlis Vilâyeti'nin umumi gelirleri: 14.138.912 kuruştur. Bu gelirler içerisinde en büyük payı aşar (ürün vergisi) oluşturmaktadır. Toplam aşar rüsumu 4.572.796 kuruştur. Aşar rüsumunda en büyük pay 2.141.083 kuruşla Muş Sancağı'nındır, bunu sırasıyla Siirt, Bitlis, Genç Sancakları takip eder. Bitlis Vilâyeti'nde elde edilen tarım ürünleri ekseriyetle iç tüketimi karşılamaktadır. Daha çok hayvansal ürünler ve boyacılıkta kullanılan tarım ürünleri ihraç edilmektedir⁴⁷.

⁴⁰ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 240.

⁴¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 246.

⁴² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 158.

⁴³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 261.

⁴⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 264.

⁴⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 266.

⁴⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 172.

⁴⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 167.

1.2.4.2. Hayvancılık

Bitlis vilâyetinde mera ve yaylakların yaygın olması nedeniyle her türlü hayvan beslenmektedir. Vilâyet dahilinde 2.979 at, 6.756 kısırak, 2.990 katır, 18.700 merkeb, 6.789 camuz, 7.246 manda, 40.772 öküz, 50.091 inek, 800.102 koyun ve keçi ve tiftik, 306.500 tavuk, 1.020 hindi, 400 ördek, 280 kaz bulunmaktadır.

Ormanlarında vahşi hayvanlardan kaplan, ayı, kurt, sansar, tilki, tavşan, karaca, porsuk, hınzır, vaşak, geyik, dağ koyunu, sığır, kastör, dağ kedisi, bülbül, karga, hüdüh, güvercin, bildircin, üvek, çulluk, karabatak, balık kuşu, serçe, sığırcık, ebabil, san sandal, kara baba, kazkıran, çaylak, saksağan, laklak çeşitli kuş büyük ve ufak balık çeşitleri, kaplumbağa, kurbağa, çeşitli böcek ve sinekler, köpek, tazı ve kediler vardır.

Vilâyetin gelirleri arasında ağnam vergisinin, aşardan sonra yüksek oluşu hayvancılığın önemini ortaya koymaktadır. 1892 tarihli sâlnâme ekinde Bitlis Vilâyeti'nde ağnam vergisinin miktarı şu şekildedir⁴⁸:

Tablo 3. 1892 tarihinde Bitlis Vilâyeti'nde ağnam vergisinin miktarı

Bitlis Kazası	Muş Kazası	Siirt Kazası	Genç Kazası	Toplam
206.622	470.687	71.459	230.884	979.652

Bu gelir, vilâyetin umumî geliri olan 2.929.778 kuruşun yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır. 1892 tarihli sâlnâme ekinde vilâyetin ekinde hayvan çeşidi ve miktarı şu şekilde verilmiştir:

⁴⁸ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 167-168.

Tablo 4. 1892 tarihinde vilâyetin ekinde hayvan çeşidi ve miktarı⁴⁹

At	2.979
Kısrak	6.756
Katır	2.990
Merkeb	18.700
Camus	6.789
Manda	7.246
Öküz	40.772
İnek	50.091
Koyun, Tiftik Keçisi	800.102
Tavuk	306.500
Hindi	1.020
Ördek	200
Kaz	280

1892 tarihli sâlnâme ekinde Bitlis Vilâyeti'ne bağlı sancaklarda bulunan hayvanatın yaklaşık miktarı şu şekildedir:

Tablo 5. 1892 tarihinde Bitlis Vilâyeti'ne bağlı sancaklarda bulunan hayvan miktarı

Hayvan Cinsi	Bitlis	Muş	Siirt	Genç	Toplam
At	300	500	180	200	1.180
Kısrak	500	1000	200	300	1.900
Katır	200	-----	400	5	605
Merkeb	3.000	700	700	500	4.900
Camus	300	1.500	30	30	1.860
Manda	150	2.000	20	20	2.190
Öküz	3.000	4.000	2.000	2.200	11.200
İnek	3.000	1.000	600	2.800	7.400
Toplam					31235

Tablo 6. Küçükbaş Hayvan Miktarı⁵⁰

Hayvan Cinsi	Bitlis	Muş	Siirt	Genç	Toplam
Tiftik	35	-----	9.319	-----	9.354
Keçi	30.440	10.339	5.029	46.336	92.144
Koyun	27.835	49.421	6.341	17.790	101.387
Toplam					1.958.227

Gizlenen ve senesi dolmamış kuzu, oğlak cetvel haricindedir.

⁴⁹ Polat, *a.g.t.*, 378.

⁵⁰ Polat, *a.g.t.*, 379.

Tablo 7. Kümes Hayvan Miktarı⁵¹

Hayvan Cinsi	Bitlis	Muş	Siirt	Genç	Toplam
Tavuk	40.000	7.000	5.000	7.000	23.000
Hindi	200	-----	50	-----	250
�rdek	200	-----	-----	-----	200
Kaz	80	-----	-----	-----	80
Toplam					148.000

Tablodan da anlaşıldığı gibi hayvancılıkta k  kbaş olarak en çok koyun ve keçi, b  y k baş olarak da öküz beslenmektedir. Vilâyet dahilinde ise ilk sırayı keçi ve sonra koyun almaktadır.

Bu bilgilerden yola çıkararak daha çok tarımın yapıldığı merkez kazanın kuzeyi ve Ahlat'ta öküzün, dağlık alanların çok olduğu Bitlis ve Muş'ta keçinin, bozkır ve meraların olduğu Bitlis, Siirt ve Genç'te ise koyunun beslendiğini görülmektedir. Bitlis Kazası ve Siirt'te de tiftik keçisi beslenmektedir. Koyun ve keçiden elde edilen yapağı ve tiftik, mahall nde kullanıldığı gibi İstanbul, Halep, Erzurum ve Van'a ihraç edilmektedir.

Ayrıca Halep, Dimaşk ve Beyrut'a koyun Fransa'ya keçi derisi, Harput'a manda derisi, İngiltere'ye kuru bağırsak ihracı yapılarak 23.200 Türk lirası gelir sağlanmışır. Kümes Hayvancılığının aile içi tüketimi karşılamak için yapıldığını, tavuğın dışında kümes hayvan çeşidinin ve sayısının az olmasından anlaşılmaktadır. Günümüzde de kümes hayvancılığı oldukça önem kazanmışır.

Dağ ve ormanlarda kaplan, ayı, kurt, sansar, tilki, tavşan, karaca, domuz, vaşak, geyik, dağ koyunu ve dağ sığın gibi yaban hayvanları bulunur ve avcılık bakımından önem taşırlardı. Bu hayvanların kürkünden yararlanılırdı. 1890'lar da Rusya'ya 4.000 TL'lik k rk ihracatı yapılmaktaydı.

1.2.4.3. Arıcılık

Bitlis Vilâyeti'nde bugün olduğu gibi o tarihlerde de çok kaliteli bal yetiştirilmekteydi. 1892 tarihli saln meye göre vilâyet dahilinde 20.890 arı kovanı

⁵¹ Polat, *a.g.t.*, 379.

bulunmaktaydı⁵². Fakat salnâmelerde bal üretimi ve pazarlamasıyla ilgili bilgi verilmemiştir.

1892 tarihli salnâme ekinde Bitlis Vilâyeti'ne bağlı kazalarda bulunan arı kovanı sayısı şu şekilde verilmiştir:

Tablo 8. 1892 tarihinde Bitlis Vilâyeti'ne bağlı kazalarda bulunan arı kovan sayısı

Bitlis Kaza ve Nahiyeleleri	Muş Kazası	Siirt Kazası	Genç Kazası	Toplam
2.500	300	-----	300	3.100

H. 1317 (M. 1899) tarihli Bitlis vilâyeti sâlnâmesinde arıcılıkla ilgili şu ilgiler verilmiştir.

Tablo 9. Bal ve bal mahsulü⁵³

Kovan Miktarı	Beher Kovandan Alınan Mahsul	Beher Kıyyenin Fiyatı	Kuruş
22.400	Bal 3 Kıyye ⁵⁴		6
	Balmumu 1 Kıyye		15

Yukarıdaki tabloya göre Bitlis Vilâyeti'nde bir yıl içinde 67.200 kıyye bal, 22.400 kıyye balmumu elde edilmektedir.

1.2.4.4. Ormancılık

Bitlis Vilâyeti kullanılabilecek orman arazisi bakımından pek zengin değildir. Ormanlık araziler genellikle baltalıklardan meydana gelmiştir. Vilâyetin her tarafında ahaliye yetecek derecede orman, baltalık ve yapraklık vardır, Siirt'le Bitlis arasındaki baltalıklarla Bitlis'le Muş sınırındaki Haçereş ve emsali bir iki orman bitmek tükenmek bilmeyen baltalıklardandır⁵⁵.

⁵² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 167.

⁵³ Sâlnâme, H. 1317 (M. 1899), 236.

⁵⁴ Okka / Kıyye (400 Dirhem) 1.282945 kg; Dirhem: 3.2073625 gr, Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, 519.

⁵⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 144 – 145.

Siirt'e bağı Eruh kazasında Musul cihetlerine götürülen tahtalık ve odunluk ağaçlar birbirine bağlanıp sal şeklinde nehre atılmak suretiyle götürülür⁵⁶.

Vilâyette ormanlarda meşe ağaçlarının çeşidinden başka her tarafta pek çok kavak ve söğüt ağaçları vardır ki bunlar ve sair alanda kullanılır ve tahta biçerler⁵⁷.

Bitlis'in güneyindeki dağlık alanlar kuzeyine oranla orman bakımından daha zengin olup, bölgede meşe, ardıç ormanlarının yanında sulak vadilerde çınar, söğüt, kavak ve ceviz ağaçları gibi çeşitli ağaç türleri vardır.

1892 yılı salnâmesi ekinde bir tahta fabrikasının kurulduğu kaydedilmektedir. Ormanlardan yakacak ihtiyacının yanında çeşitli barınma tesislerinin yapılmasında da ormanlardan yararlanılmıştır.

Bugün Bitlis ormanları genellikle bozuk baltalık niteliğindedir. Koru ve normal baltalık oranı çok düşüktür. Orman örtüsünün başlıca ağaç türü meşedir. Yirmiyi aşkın meşe türü vardır⁵⁸.

Bitlis vilâyetinde keresteden çok mazü ve kitre gibi orman ürünlerinden gelir elde edilmektedir.

1.2.4.5. Sanayi

Osmanlı Devleti'nde küçük el sanatları ve sanayi üretimi bazı nizamlara bağlanmış ve bu alandaki her türlü mesele ile Lonca Teşkilâtı ilgilenmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa sanayisinde seri ve ucuz üretilen malların Türk piyasalarına girmesiyle sanayimiz bundan zarar görmüştür. Sanayimizi güçlendirmek için 1866'da İstanbul'da "İslah-ı Sanayi Encümeni" oluşturularak ülkemizde büyük sanayinin kurulması için çalışmalar başlatılmıştır⁵⁹. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde fabrikalaşma başlamış ilerleme kaydedilmişse de yeterli sayıda fabrikanın olduğunu söyleyemeyiz. Bitlis Vilâyeti'nde tarım ve hayvancılık sahâlarına dayalı sanayi kuruluşları oluşturulmuştur. Bu sanayi ürünleri sadece

⁵⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 165.

⁵⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 166.

⁵⁸ *Yurt Ansiklopedisi*, Bitlis Maddesi, II, 1982, 1408.

⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986, 220.

vilâyetin ihtiyacını karşılayacak ölçüde imal edilmekteydi. Tarım ve hayvancılığa dayalı üretim işlenmemiş olarak satılmıştır.

1.2.4.6. Debbağat

Yerli sanayinin en eskilerinden biri olarak ele alınabilecek bir sanayi dalı olan debbağat, deri işlemeciliği anlamına gelmektedir. Temeli Selçuklulara dayanan ve büyük önem taşıyan bir meslektir.

XVIII. asırda gerek ürün kalitesi ve gerekse işçilik anlamında rakipsiz olan Türk dericiliği XIX. asrın sonlarına doğru gerilemiştir.

Debbağat sanayinin gerilemesinde tesislerin eskiliği sanayi makinelerinin yetersizliği ve nesli bozulan hayvanların düşük kalitede deri vermesi gibi nedenler etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1892-1893'te 346.000 liralık 1897-1898 de ise 461.000 liralık koyun ve keçi derisi ihraç edilmiştir⁶⁰.

1892 tarihli salnâmede vilâyette 6.789 camuş, 40.772 öküz, 50.091 inek, 800.102 koyun, keçi ve tiftik bulunmaktadır⁶¹. Aynı salnâmenin ekine göre 800.101 küçükbaş hayvandan 38.275'i tiftik, 355.545'i keçi, 406.282'si koyundu. Merkez sancakta beslenen küçükbaş hayvan sayısı 139.124'tü. Gizlenen ve senesi dolmamış yavrular bu sayının dışındadır.

Yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığı zaman, miktarlardaki farklılıklar ve küçükbaş hayvanların sayısının fazla olmasından hareketle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Büyükbaş hayvanlardan dericilikten ziyade tarım alanlarının işlenmesi noktasında istifade edilmekteydi. Debbağat sanayinde küçük deriler ön plandaydı.

1892 tarihinde vilâyette kitre⁶², kök boya, sarı boya ağacı ve cehri⁶³ gibi ürünler bol miktarda üretilirdi⁶⁴.

⁶⁰ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2007, 480.

⁶¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 167.

⁶² Güney ve G. Doğu Anadolu'da yetişen yabancı bir dikenin öz suyu, Cemalettin Kinç, *a.g.t.*, 23.

⁶³ Küre biçimde, bezelye büyüklüğünde meyveleri olan ve turuncu, sarı renklerde boya elde edilen bitki, Cemalettin Kinç, *a.g.t.*, 23.

⁶⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 166.

1892 tarihli sâlnâmede Bitlis Kazasında 8 debbâğ-hâne 3 gön-hâne, 2 mezbaha, 50 boyahane bulunuyordu⁶⁵. Siirt Kazasında 5, Şirvan Kazasında da 2 debbâğ-hâne vardır. Vilâyetten İstanbul, Halep Erzurum, Van ve çeşitli yerlere kitre, mâzû, camus gönü, keçi derisi ihraç edilirdi⁶⁶. Tiftik, mâzû, kitre ve kök boyanın Avrupa’da önemini kaybetmesinden sonra dış ticaretimizdeki ihracatımız oldukça düşmüştür⁶⁷. Vilâyette meşinden at takımları, gön sahtiyan imal olunurdu. Dericilikle birlikte, pabuş, kundura, terlik ve imalinin de yapıldığını görmekteyiz. Sâlnâmelerde deriden terlik, kundura, pabuç ve çift takımlarının yapıldığı belirtilmektedir.

1.2.4.7. Dokumacılık

Bitlis Vilâyeti’nde 1.000 bez ve kilim dest-gâhı bulunuyordu⁶⁸. Vilâyette oba, setre, pantolonluk, zarif ve her renkten şallar, kırmızı mavi ve beyaz bez, hali, kilim, keçe, çuval, heybe, çorap, külah, seccade, ihram, havlu, eldiven, oda döşemesi, şalvarlık kuşak ve ipekten at takımları dokunur ve imal olunurdu⁶⁹. Vilâyet dahilinde kunduracı kazaz, pabuşçu, hallaç, iplikçi, muytab, semerci, abacı, basmacı, dokuyucu, peştemalcı gibi esnaf ve sanatkarlar bulunurdu⁷⁰.

XIX. yüzyıl başlarına kadar ihraç mallarımız arasında yer alan el dokumaları, sanayileşen Avrupa’nın seri halde üretilen ucuz malları karşısında rekabet edememiş ve ülkemiz Avrupa’nın dokumalarıyla dolmuştur.

Bugün halıcılığın içte ve dışta önemi arttı. Bitlis ve çevresinde el tezgâhlarıyla dokunan halı ve kilimde ülkemizde ve dışarıda talep edilen mallar arasındadır.

1.2.4.8. Değirmencilik

Kayıtlarda verilen bilgilere göre 1890’da vilâyetin tamamında 908 değirmen ve 40 fırın vardır⁷¹. 1892 sâlnâme ekine göre Bitlis Sancağı Merkez kazasında 133,

⁶⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 141.

⁶⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 172.

⁶⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 172.

⁶⁸ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 142.

⁶⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 169-170.

⁷⁰ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 169.

⁷¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 142.

Muş kazasında 30, Siirt kazasında 3, Genç kazasında 111 olmak üzere toplam 277 değirmen vardır. Merkez kazada 14, Muş Merkez kazasında 9, Siirt Merkez kazasında 8 ve Genç Merkez kazasında 1 fırın vardır. Vilâyete bağlı tüm kazalarda toplam 40 fırın vardır⁷².

Bitlis vilâyetinde 76 bezirhane (yağhane), merkez sancakta 3 tane yağhane vardır⁷³. Vilâyette bulunan bezirhaneden vilâyetin ihtiyacı olan beziryağı karşılanmaktaydı. Ancak kaynaklarda bezirhane hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Vilâyette demirden aletler ve bakırdan kaplar imal edilmektedir⁷⁴. Bugün dahi Bitlis'te hemen her evde bakır kaplar bulunmaktadır. Ayrıca demirden kılıç, hançer gibi aletler yapılmıştır. Bunlardan başka vilâyet dahilinde altın ve gümüşten kara kalem işlemeli ziynet eşyaları, baston, koltuk, kanepeler, masa, sandalye, soba, boru, mangal, hasır, mum, sabun, toprak testiler ve mermerden mezar taşları imal edilmiştir⁷⁵.

1.2.4.9. Madenler

Osmanlı sanayisinin en önemli kollarından biri de madenciliktir. Ergani bakır madeni dışında diğer madenlerimiz XIX. asırda keşfedilmiş ve işletilmeye başlanılmıştır. 1858 tarihli arazi kanunnamesiyle devlet ve vakıf arazilerindeki madenler hazineye verilmiş, diğer arazilerdeki madenlerin beşte biri devlet hissesi olarak alınıp mülk sahiplerinin tasarrufunda kalmıştır.

Muş Sancağı'nın Malazgirt Kazası'na bağlı Hasan Paşa ve Moryan Köyleri civarında idareleri Erzurum Düyûn-u Umûmiyyesi nezaretine ait iki tuzla vardır⁷⁶. Sason Kazasında bir tuzla vardır⁷⁷.

Siirt Sancağı'nın Garzan Kazasında Melfan, Çay ve Saliha memlahâlâri vardır⁷⁸. Şirvan kazasına bağlı Zirki Nahiyesi'nde 26 tuzla olup 17 mevcut 9'u

⁷² Cemalettin Kinç, *a.g.t.*, 24.

⁷³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 142.

⁷⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 170.

⁷⁵ a.g.y.

⁷⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 207.

⁷⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 240.

⁷⁸ Sâlnâme, H. 1316 – 1317 – 1318 (M. 1898 – 1899 – 1900), 205.

kullanılmamaktadır. Senelik 600.000 kıyye tuz üretimi yapıldı⁷⁹. Pervari kazası Sarhal memlahasında senelik 80.000 kıyye tuz ihraç olunurdu⁸⁰.

Genç Sancağı Çabakçur Nahiyesi'nin Hesnet Köyü'nde bir tuzla vardır⁸¹.

Verilen bilgilerden tuzlaların idaresinin Düyûn – i Umûmiye idaresine ait olduğu anlaşılmaktadır. Muş Sancağı Malazgirt kazasındaki tuzlaların idaresinin Erzurum Düyûn-i Umûmiye idaresine ait olduğu 1892 tarihli sâlnâmede de belirtilmektedir.

Bitlis Vilâyeti taş çeşitleri ve ocakları bakımından zengindir. 1890 tarihli sâlnâmede, Malazgirt kazasının Ruşkan Karyesi'nde kesildiğinde yumuşak olan ve güneşte kaldıkça mermer gibi sertleşen gayet beyaz ve berrak bir taş madenini olduğu belirtilmiştir⁸². Muş Sancağı Bulanık Kazası'nın her mahallinde gayet elverişli beyaz ve siyah taş ocakları⁸³ yine Muş Sancağı Varto Kazası'nın bazı mahallerinde siyah taş madenleri⁸⁴, Siirt Sancağı'nda malta taşına benzer taş madenleri⁸⁵, Şirvan Kazası Zirki Nahiyesi'nde bazı parçaları beyaz, siyah, pembe, yeşil ve mavimsi renklerde bir taş madeni⁸⁶, Genç Sancağı'nda kırmızı ve mavi renklerde bir taş ocağı vardır⁸⁷.

Bu taşlar bu günde bölgede bina yapımında kullanılmaktadır. Bazıları da sigaralık gibi küçük eşya yapımında kullanılmıştır. Fakat sâlnâmelerde küçük taş ocaklarının işletilmesi, alınan vergiler ve tasarruf şekliyle ilgili bilgi verilmemiştir.

Sâlnâmelerde demir madeni ile ilgili sadece bulunduğu yer belirtilmiş olup geniş bilgi verilmemiştir.

Merkez vilâyette Kibrit, Zac, Engisor ve Kultik Karyeleri civarında demir madeni vardır. Van ile Bitlis arasında Nemrut Dağı eteklerinde kömür madeni vardır⁸⁸.

⁷⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 246.

⁸⁰ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 252.

⁸¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 267.

⁸² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 206.

⁸³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 212.

⁸⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 249.

⁸⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 232.

⁸⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 246.

⁸⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 256.

⁸⁸ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 144.

Hizan Kazası Tatvan Köyü dağlarında zengin bir kömür madeni vardır⁸⁹. İspayirt Nahiyesi'nin Şenkeristan ve Haylan Köyleri civarında vaktiyle işletilmiş, sonraları tatil edilmiş demir madenleri⁹⁰ Kulp Kazası'na bağlı Talor Köyü yakınlarında zengin ve vasi bir demir madeni bulunmaktadır⁹¹. Bitlis merkez kazaya bağlı Huyut Nahiyesi'nin Ziyvi Köyü'nde gümüş madenini olduğunun rivayet edildiği belirtilmiştir⁹². Muş Sancağı'nın Varto Kazası'nın Kandemiro ve Bazikan Köyleri civarında bir altın madeni⁹³ bulunmaktadır. Çabakçur Kazasında gümüş madeni vardır⁹⁴.

Bu madenlerin dışında Genç Sancağı Göynük Nahiyesi Hacıyan Köyü civarında iki kükürt madeni⁹⁵, Çabakçur Kazasında koyun boyası madeni⁹⁶ olduğu belirtilmiştir. Bitlis, Sürüm-Ünaldı demirli fosfat yatakları Türkiye'de Mazı Dağı fosfatlarından sonra en önemli fosfat yataklarıdır. Seramik sanayinin önemli hammaddesi olan ditsen Bitlis'te önemli miktarda bulunmaktadır. Boru, ondilin inşaat sanayinin ham maddesi asbest de Doğu Anadolu'da tek olarak Bitlis Destumi'de bulunmaktadır⁹⁷.

1.3. Bitlis'in Bugünkü Durumu

Bugünkü Bitlis ili Doğu Anadolu Bölgesi'nde 41 derece 33 dakika ve 43 derece 11 dakika doğu boylamları ile 37 derece 54 dakika, 38 derece 58 dakika kuzey enlemleri arasında olup kuzeyde Ağrı (Patnos) ve Muş (Bulanık, Malazgirt), batıda Muş (Hasköy, Korkut) ve Batman (Sason, Kozluk), güneyde Siirt (Baykan, Şirvan), doğuda ise Van (Gevaş, Erciş) ile komşudur.

Deniz seviyesinden yüksekliği 1553 metre olan Bitlis'in yüzölçümü 6.707 km²'dir. Bu alan il sınırları içerisinde kalan Van Gölü'nün gölalanı ile birlikte toplam

⁸⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 188.

⁹⁰ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 189.

⁹¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 266.

⁹² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 180.

⁹³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 217.

⁹⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 264.

⁹⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 259.

⁹⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 264.

⁹⁷ Cemalettin Kinç, *a.g.t.*, 27.

8.583 km²'ye ulaşmaktadır. Bitlis ilinin ilçeleri; merkez ilçe, Ahlat, Adilcevaz, Mutki, Hizan, Tatvan ve Güroymak'tır⁹⁸.

Bitlis, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölgelerinin sınırları üzerinde, Doğu Anadolu'yu Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan doğal geçit üzerinde bir vadi kenti olarak kurulmuştur.

1.3.1. Yeryüzü Şekilleri

1.3.1.1. Dağlar

Vilâyetin her tarafı sıradağlar ve tepelerle çevrilidir. Palandöken, Süphan, Nemrut, Bingöl, Kalamas ve Mereto Dağlarının yükseklikleri 3500–4500 metre arasındadır⁹⁹.

Güneydoğu Toros Dağları'nın uzantıları olan ve il topraklarının %77'sini kaplayan dağlar içerisinde 4.058 metre yüksekliği ile Süphan Dağı ülkemizin ikinci yüksek dağıdır. Yeryüzünün sayılı volkanik dağlarından olan Nemrut da il sınırları içerisinde yer almaktadır. Yanardağ geniş bir kraterle sahiptir ve bu krater içinde bir de göl bulunur¹⁰⁰. İl topraklarının kuzeyinde yer alan volkanik Nemrut Dağı en son 1440 yılında bir püskürme yapmıştır. İlin kuzeyinde, Süphan Dağı'nın batısında Ziyaret Dağı düzenli bir sıradağ durumundadır. Dağın yamaçları dik ve oldukça bozuk görünümlüdür. Sıradağ en yüksek noktasında 2.542 metreye kadar ulaşmaktadır. Van Gölü'ne dik eğimlerle inen ve akarsu vadilerince parçalanmış olan dağlardan Kırmızıtaştepe 2.607 m. yükseklikte, Karataştepe ise 2.609 m. yüksekliktedir. Bu dağların daha güneyinde ise en yüksek noktası Sini Dağı olan Kavuşşahap Dağları uzanır. İlin güneydoğusunu Alacabük, Petek ve Gözeli, batısını ise Muş Güneyi Dağlarının doğu uzantıları kaplar¹⁰¹. Bingöl Dağı Aras ve kısmen Fırat Nehirleri ile Varto Kazası'yla Göynük Nahiyesi'nin ova ve arazisini kuşatır¹⁰². Ahlat Kazası'nın kuzey doğusunda Süte Dağı¹⁰³ Muş Sancağı'nın Sason Kazasında

⁹⁸ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 144.

⁹⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 144.

¹⁰⁰ Meydan Larousse, "Bitlis", II., Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969, 414.

¹⁰¹ Anabritanicca Genel Kültür Ansiklopedisi, "Bitlis", IV., Ara Yayıncılık, İstanbul, 1982, 284.

¹⁰² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 144.

¹⁰³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 185.

Zevesir ve Mereto Dağları, Siirt'in Eruh Kazası'nın Dirgöl Nahiyesi civarında Cudi Dağı¹⁰⁴, Genç Sancağı'na bağlı Kulp Kazasında Zenyek ve Küzan Dağları bulunmaktadır¹⁰⁵.

1.3.1.2. Sular

İl sınırları içerisinde büyük sayılabilecek nehir yoktur. İrili ufaklı birçok ırmak vardır. Merkez kasabada İskender (Berke) Pınarı, Rabat ve Garbalzer Nehirleri vardır¹⁰⁶. Merkez Sancağına bağlı Mutki Kazasından geçen Başor Suyu Garzan'a bağlı Rıdvan Nahiyesi'ne tabi Fındık Karyesi'nden bir buçuk saat aşağıda Dicle'ye dökülür¹⁰⁷. Muş Kazası'nın Fırat ve Karasu olmak üzere iki önemli nehri vardır, Bayezid Sancağı dahilinde Eleşkirt Irmakları iki koldan Fırat ve Karasu Nehirleri'ne dökülür¹⁰⁸. Muş'un Malazgirt Kazasında Fırat, Badişan, Heftreng, Kesuk, Çuyken, Masyan Nehirleri'yle Şekrik Irmağı olup bunlardan Fırat Nehri Bağdat'ın doğusundan Şatt-ül-Arab namıyla Basra Körfezi'nden Bahr-i Ahmer'e dökülür¹⁰⁹. Muş'un Bulanık Kazasında Haçlo Gölü vardır¹¹⁰. Siirt'in Garzan Kazasında bulunan Başor ve Hazo Nehirleri güneyde Avte denilen mahalde Anbar, Batman, Botan ve Gezer Nehirleri'yle birleşirler¹¹¹. Siirt'in Eruh Kazası'na bağlı Dirgöl Nahiyesi dahilinde Rusor Nehri bulunmaktadır¹¹². Genç Sancağı'na bağlı Kulp Kazasında Teyaski, Derani, Mahi, Ağdad ve Gözme Nehirleri Siirt dahilinde meşhur Batman Köprüsü civarında Batman Nehri namını alıp Dicle'ye dökülür¹¹³. Süphan Dağı'nın kuzey eteklerinden ve Malazgirt Ovası'na akan Bağdişan Irmağı, Nemrut Dağı'nın güney eteklerinden beslenen ve Fırat'ın önemli kolu olan Murat Irmağı'na karışan Karasu, Dicle'ye karışan Bitlis Çayı ve Mutki bölgesinin sularıyla beslenen Garzan Çayı önemli sularıdır. Bitlis'in içinden akan Kesur (Burge), Altınkalbur (Garbeizer),

¹⁰⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 250.

¹⁰⁵ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 266.

¹⁰⁶ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 145 – 146.

¹⁰⁷ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 192.

¹⁰⁸ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 200.

¹⁰⁹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 207 – 208.

¹¹⁰ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 211.

¹¹¹ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 239.

¹¹² Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 250.

¹¹³ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 265.

Başhan (Rabat) ve Avih Çayları Botan Nehri'ne dökütür¹¹⁴. Güzeldere Çayı ve Hizan Çayı Siirt il sınırlarında Botan Çayı'na katılırlar.

Tatvan ilçesinde bulunan Kotum, Kurtiken, Adilcevaz'da Çalağan Ahlat'ta Garmuç, Harabaşehir vesair çayları Van Gölü'ne dökülürler. Garmuç (Soğaz) Çayı'yla Ahlat Ovası sulanmaktadır. Yurdumuzun en büyük gölü olan Van Gölü 3.713 km²'lik alana sahip olup, yarısından çoğu Bitlis ili sınırları içerisinde. Van gölünden başka Arin, Aygır, Nazik, Nemrut Krater Gölü ile Süphan Dağı üzerinde birkaç küçük krater gölü bulunmaktadır. Doğu Anadolu illeri içerisinde en fazla göl Bitlis'te yer alır.

Van Gölü: Yurdumuzun en büyük gölüdür. Batısında Tatvan ilçesi, kuzeyinde Ahlat ve Adilcevaz ilçeleri, güneyde ise Reşadiye Bucağı ile çevrilmiştir. Bitlis ili içindeki Van Gölü Sahilleri dünyada eşine ender rastlanan doğa güzelliklerine sahiptir. Gölde sadece inci kafalı denen balık türü bulunmaktadır. Göldeki Akdamar, Çarpanak ve Adır Adaları ilgi çeken başlıca adalardır. Suları sodalıdır. Bunun için sulamada kullanılmamaktadır.

Nazik Gölü: İlin kuzeyinde bir lav seddi gölü olan Nazik Gölü'nün yüzölçümü yaklaşık olarak 30 km²'dir. Denizden 1.870 m yükseklikteki, kar suları ve çevredeki kaynak sularıyla beslenen gölün derinliği 50 m olup gölde sazan balığı avcılığı yapılmaktadır¹¹⁵.

Arin Gölü: İlin kuzeyinde, Van Gölü'ne oldukça yakın olan Arin Gölü'nün yüzölçümü yaklaşık 13,5 km²'dir. Van Gölü'nden bir alüvyon sırtı ile kopmuştur. Arin Gölü'nün suları sodalıdır. Denizden yüksekliği 1.725 m'dir¹¹⁶.

Aygır Gölü: Süphan Dağı'nın güneyinde, dipten kaynayan suları tatlı olan Aygır Gölü'nün alanı 3,5 km²'dir. Balık avlanan gölün kenarları sazlık ve kamışlıktır. Suları Adilcevaz Ovası'nın sulamasında kullanılır¹¹⁷.

¹¹⁴ Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), 145.

¹¹⁵ Necmettin Elmastaş, "Bitlis İlindeki Göller ve Faydalanma Şekilleri", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (Ed: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kültür Yayınları, Ankara, 2007, 434.

¹¹⁶ Polat, *a.g.t.*, 338.

¹¹⁷ Polat, *a.g.t.*, 338.

Nemrut Krater Gölü: İlk olarak 4. zamanda ve son olarak da 1440 yılında püsküren yanardağın soğumasından sonra oluşan Nemrut Krater Gölü bir dünya harikasıdır.

Denizden yüksekliği 2.400 m. Yüzölçümü 10 km²'dir. Kar ve kaynak sularıyla beslenen gölün suları tatlıdır. Türkiye'nin en büyük krater gölü olan Nemrut; efsanesi, volkanik yapısı, buhar tedavisi ve muhteşem görüntüsüyle görülmeye değer bir doğa harikasıdır.

Bitlis Vilâyeti, volkanik bölgede yer aldığı için kaplıcaları çoktur. Kaplıca ve içmelerin en önemlileri, Alemdar, Köprüaltı, Ilıcak (Germav), Çukur, Küçür, Değirmen, Gölbaşı Kaplıcaları, Yam Acısuyu, Çim, Nemrut Dağı Kaplıcası ve Yılan Diriltten Maden suyudur¹¹⁸.

1.3.1.3. Ovalar ve Platolar

İl topraklarının %10'unu oluşturan ovaların en önemlileri: Ahlat, Arin, Adilcevaz ovaları ve Muş Ovası'nın Güroymak ilçe sınırları içerisinde kalan kısmı ile Bitlis Tatvan arasında bulunan Rahva düzlüğüdür. Yayla ve platolar % 19'luk bir alanı kaplar. Yayla ve platolar dağ eteklerinde ve Van Gölü'nden 200–300 m yükseklikte yer alırlar. Bitlis ilinde bulunan yaylalar şunlardır: Avasar, Susana, Haydarderesi, Süte, Süphan. Nemrut, Kuşhane, Uluder ve Nemrut, Çıtak, Duap ve Şen, Örenli, Panor, Hanik ve Nemrut Yaylası'dır¹¹⁹.

1.3.2. İklim

Denizden uzak ve dağlık bir bölgede yer alan Bitlis'te sert karasal iklim özellikleri görülür. Kışlar uzun, soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise sıcak ve kuraktır. Van Gölü kıyısında gölün iklimi yumuşatması sonucu göl kıyı kesimi ile gölün etkisinden uzak bölgelerde kısmi farklılıklar görülür¹²⁰.

Kar seviyesinin ilde değil bölgelere göre yüksek olması ve yerde kalış süresinin uzunluğu kış sporları ve kış turizmi için önemli imkânlar sağlar. Bu

¹¹⁸ a.g.y.

¹¹⁹ Polat, *a.g.t.*, 339.

¹²⁰ Yurt Ansiklopedisi, Bitlis Maddesi, II, 1383.

nedenle kayak sporu ilde yaygın olarak yapılan spor dalıdır. İl sınırları içindeki 215 km'lik Van Gölü kıyı şeridi ve üzerindeki kumsallar, kıyı turizmi açısından ayrı bir doğal kaynak oluşturur. Bitlis'te ikliminden dolayı, Nemrut Dağı'nın güney yamaçlarında ve krater çukurluğunda kavak, meşe ve yabani meyve ağaçları yayılmıştır. Bitlis'in güneyinde dağlık olarak meşe ormanları vardır. Sulak alanlarda vadilerde ise ceviz, söğüt, kavak ve çınar ağaçları yetişmektedir. Bitlis-Siirt ve Bitlis-Muş arasındaki dağlık bölgeler meşelik olup, bölgenin yakacak ihtiyacı buradan karşılanmaktadır. Bitlis Vilâyeti merkezinde, yıllık ortalama sıcaklık 9,4 °C, en yüksek sıcaklık 36,8 °C, en düşük sıcaklıkta -19,0 °C olarak ölçülmüştür. Bu değerler ilçelerde ve komşu vilâyetlerde değişmektedir. Merkez ilçe sırasıyla en çok yıldız – poyraz: yıldız – karayel ve kible – karayel rüzgârlarının etkisindedir¹²¹.

Yağışlar kışın kar, ilkbahar ve sonbaharda yağmur şeklinde olup, yazlar ise kuraktır. Merkez ilçenin ortalama yağış miktarı 975,7 mm. olup, çevredeki illerden daha yüksektir¹²².

¹²¹ Yurt Ansiklopedisi, *Bitlis Maddesi*, II, 1383.

¹²² Polat, *a.g.t.*, 339.

2. TÜRKİYE’DE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ VE BİTLİS

Türk parlamento tarihimiz, Osmanlı İmparatorluğu’nu Birinci Meşrutiyet’in 1876 yılında ilan edilmesiyle birlikte, Kanunu Esasi’nin (23 Aralık 1876) kabulü, Türk milletini parlamenter sistemle tanıştırdı. Kabul edilen anayasaya göre Osmanlı Meclisi, bir kanadını halkın seçtiği Meclisi Mebusan, diğer kanadını Mebusan üyelerinin üçte birini geçmemek üzere Padişahın atadığı Meclis-i Ayan’dan oluşmaktaydı. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’dan oluşan Meclisin ortak adı ise Meclis-i Umumî idi.

Kanunu Esasi ile Osmanlı İmparatorluğu, anayasal bir monarşi olmuş ve artık bu esaslara göre yönetilecektir. Bu anayasa Sever Paşa’nın başkanlığında; 16 mülkîye memuru, 10 ilmiye mensubu, 2 ferik rütbeli asker ve 3 Hıristiyan müsteşardan müteşekkil bir heyet tarafından Fransız Anayasası ve 1831 Belçika Anayasası örnek alınarak hazırlanmıştır¹²³.

Kanun-i Esasi padişah tarafından oluşturulmuş bir komisyon ve Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi kişiler tarafından hazırlanmıştır. Kanun-i Esasi’nin hazırlanışında halkın temsilini sağlayacak herhangi bir kurul olmadığı gibi, halk oylaması da yapılmamıştır. Bu nedenle 1876 metni hukuki açıdan padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş bir “*Ferman Anayasa*”dır¹²⁴.

1876 Anayasasına göre; meclis, ancak padişahın vereceği emir ve direktiflere göre kanunları görüşebilir ve kanun yapabilir. Meclis azaları kanun teklifi veremez ve bunları oylayamazdı. Padişahın gösterdiği kanun tasarıları üzerinde değişiklik de yapamazdı. Bu yetki hükümete aitti. Meclisin hükümeti denetlemesi için gensoru, güvenoyu gibi kurallar getirilmemişti. Meclis bir kanun tasarısını reddederse padişahın meclisi feshetme yetkisi bulunuyordu. Hükümet azalarının ve kabinenin meclise karşı sorumluluğu yoktu. Meclis bu yapısıyla yasama değil, danışma

¹²³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997’ye)*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, 195.

¹²⁴ Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI, S: II, 2005, 153.

meclisini andırmaktaydı. Yasama fonksiyonunu hakkıyla yapabilecek cihazlardan mahrum bırakılması ona bu görüntüyü vermektedir¹²⁵.

Ayrıca Kanun-i Esasi gerçek anlamda bir meşrutî yönetim kuramamıştır. Ancak mutlakiyetten çıkışı sağlamıştır. Çünkü padişahın kontrolünde olmasına karşın Heyet-i Mebusan'ın seçimle oluşmuş ilk Osmanlı Meclisi olması çok önemlidir. Bu şekilde seçmenle, onun vekilleri arasında kurulan ilişki, milleti de bir siyasal varlık olarak anayasal sisteme katmıştır. Bu durumda padişahta siyasal sistemin mutlak ve tek egemeni olmaktan çıkmıştır. Ayrıca adı konulmasa dahi millet artık padişahın mutlak egemenlik hakkına rakip olmak üzere ortaya çıkmıştır¹²⁶.

I. Meşrutiyet devrinin amme hukuku açısından önemi ise, her şeyden önce bir Anayasa ilk defa ilan edilmiş ve kullanılmıştır¹²⁷.

Birinci Meşrutiyet Döneminde iki devre görev yaptıktan sonra, yine ikinci Abdülhamit tarafından Osmanlı – Rus Savaşı nedeniyle kapatıldı (13 Şubat 1878)¹²⁸.

Bundan sonra, 1877 ile 1908 arasında Sultan II. Abdülhamit döneminde bir mutlakiyet idaresi kurulduğu görülmektedir. 1877'den sonra Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten kaldırması üzerine önce imparatorluk sınırları içinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu; zamanla bunlar Jön Türkler adıyla tanındı. Başlıca maksatları 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koydurmaktır. İstanbul Askerî Tıbbiye Mektebi'nde İbrahim Temo'nun kurduğu gizli bir derneği örnek alarak Ahmet Rıza Bey, Paris'te 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu¹²⁹.

1908 yılında gerek içerde ve gerekse dışarda gelişen olaylar üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmeye karar verdi. Aralarında Niyazi Bey, Enver Bey ve Mustafa Kemal gibi ünlü subayların da bulunduğu askeri gruplar, ayrı ayrı fakat eş güdümlü bir harekâtla harekete geçtiler ve 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydurtmayı başardılar¹³⁰.

¹²⁵ Hüseyin Yürük, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, I, Alternatif Yayınevi, İstanbul, 2009, 19-20.

¹²⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, 108-109.

¹²⁷ Uzun, *a.g.m.*, 155

¹²⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 - M. 2008)*, Pegem Akademi, Ankara, 2008, 224.

¹²⁹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, AFA Yayınları, İstanbul, 1996, 36.

¹³⁰ Eric Von Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, 135-136.

Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilan edilmesiyle (23 Temmuz 1908) Osmanlı İmparatorluğu tekrar seçim sürecine girmiştir. 28 Temmuz'da Dâhiliye Nazırı tarafından sadrazama sunulan seçim yasası tasarısı, 2 Ağustos'ta Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve 3 Ağustos'ta da padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir¹³¹. Yeni Meclis-i Mebusan'ın oluşturulması için Kasım 1908'de seçimler yapıldı. Seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti listeleri kazandı. Yeni Meclis-i Umumî 17 Aralık 1908 günü Padişahın nutkuyla açıldı ve epey bir süre etkili bir şekilde çalıştı.

Yeni dönemin en belirgin özelliği, siyasal gücüne yeterince güvenemeyen ve olası tepkilerden ürken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC), yönetime doğrudan el koymaktan çekinmesiydi. Bu yüzden, hükümeti dışarıdan yönlendirmeyi tercih etti. Ancak, kısa bir süre sonra iktidar çok başlı bir görünüm kazandı. Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanı ile kısıtlanan iktidarının yanında, Sadrazam Kâmil Paşa, Meclis-i Mebusan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti farklı güç odakları olarak ortaya çıktı.

Kâmil Paşa, kimi kez muhalefete kimi kez Abdülhamit'e yakın davranarak gerginlikleri yatıştırmaya çalıştı. Ancak, bu uzlaştırmacı politika sonuç vermedi. Kâmil Paşa, Meclis'in büyük çoğunluğunun güvensizlik oyu ile sadareten düştü¹³². Cemiyet Kamil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa'yı getirdi¹³³.

1912'de yapılan seçimi İttihat ve Terakki ezici bir çoğunlukla kazandı. 284 mebustan yalnızca küçük bir azınlığı İtilafçılar oluşturuyordu¹³⁴. İttihat ve Terakki, seçimi kazanmasına rağmen düzen sağlanamamıştı. İç ve dış gelişmeler karşısında başarısız kalan Mehmed Sait Paşa Hükümeti, istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine kurulan Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti döneminde ise meclis yeniden feshedildi¹³⁵. Böylece İttihat ve Terakki'nin gücü tekrar kırılmış oldu. Ancak Balkan Savaşları esnasında izlenen siyaset, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmesini sağladı.

Zira hükümet, büyük devletlerin barış tekliflerini kabul ederek Midye - Enez Hattı'nın batısını Balkan Devletleri'ne bırakıyordu. Bu, kamuoyunda kabul edilemeyecek bir husustu. İkinci kez iktidara gelen Kamil Paşa Kabinesi'nin bu

¹³¹ Fevzi Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge kitapevi, Ankara, 2007, 24-25.

¹³² TÜSİAD Dünya Tarihi, 1839-1939, (Ed: Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2006, 196

¹³³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara Yayınları, Ankara, 2009, 106.

¹³⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, 129-130.

¹³⁵ Tanör, *a.g.e.*, 154.

siyaseti hükümet darbesi için fırsat bekleyen İttihat ve Terakki mensuplarını harekete geçirdi ve 23 Ocak 1913'te yaptıkları Babıâli Baskını ile iktidarı ele geçirdiler¹³⁶.

1913 yılı İttihat ve Terakki için bir dönüm noktası olmuştur. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti, gizli bir örgüt yapılanmasından çıkıp siyasî partiye dönüşmeye başlamıştır. Fakat şurası bir gerçek ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918'in sonuna kadar açık bir siyasî parti kimliğine bürünmemiş ve yarı gizli bir örgüt olarak kalmıştır¹³⁷. İttihat ve Terakki, 1914 seçimlerine tek parti olarak katılmış ve doğal olarak meclisin büyük bir çoğunluğuna sahip olmuştur¹³⁸.

1908'den sonra siyasî partilerin kurulması ile partiler arasında şiddetli mücadeleler kendisini göstermiş ve her türlü görüş ve düşüncenin parti kurduğu bu dönem içerisinde Osmanlı siyasî hayatına damgasını vuran parti. İttihat ve Terakki Partisi olmuştur. İttihat ve Terakki, millî sanayi ve ekonominin kurulması için millî bir şuurun oluşmasına çaba harcamıştır¹³⁹.

İttihat ve Terakki'nin 31 Mart Olayı ile iktidarı elde etmeye yönelik faaliyetlerini artırarak baskıya dönüştürmesi, karşısına güçlü bir muhalefeti çıkarmıştır. Bu muhalefet 1911 yılında kurulan "*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*"dır¹⁴⁰. İttihat ve Terakki Partisi ilericiliği temsil eden bir parti iken. Hürriyet ve İtilâf Partisi eski düzeni yeniden kurmak, gericilerin çıkarlarını korumak isteyen gerici bir parti olarak siyasî hayatta yerini almıştır¹⁴¹. Siyasî mücadelenin şiddetini artırmasıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin muhalefet tarafından iktidardan uzaklaştırılması, İttihat ve Terakki Partisi'ni demokratik çizgiden çıkarmıştır. İttihat ve Terakki, Bâb-ı Âlî Baskını (1913) ile iktidarı ele geçirmiş. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucunda öldürülmesiyle muhalefeti etkisiz hale getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla siyasî parti mücadelelerinin getirebileceği olumsuzluklar göz önüne alınarak, çok partili siyasî hayat tatil edildi. İttihat ve Terakki tek parti iktidarı olarak hâkimiyetini 1918 yılı sonuna kadar devam ettirmiştir.

¹³⁶ Ahmad, *a.g.e.*, 137-138.

¹³⁷ Tanör, *a.g.e.*, 155.

¹³⁸ Fevzi Demir, *a.g.e.*, 187

¹³⁹ F. Hüsrev Tökin, *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)* Elif Yayınları, İstanbul 1965 5-7

¹⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, 75

¹⁴¹ Tökin, *a.g.e.*, 7

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla, İttihat ve Terakki Partisi tarihin sayfaları içerisinde yerini almıştır¹⁴². Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmasına sebep olan bu antlaşmanın imzalanmasıyla başlayan devre, Anadolu'da yeni millî Türk devletinin doğması yönünde son derece önemli bir devre olmuştur¹⁴³. Mütareke dönemi olarak adlandırılan bu devre siyasî partilerin, siyasî teşkilâtların çok fazla faaliyet gösterdiği bir dönemdir.

I. Dünya Savaşı sona erip İttihat ve Terakki Partisi, siyasî hayattan çekilince Hürriyet ve İtilaf Partisi onun yerini almıştır. Bu dönemde Anadolu'da pek çok siyasî cemiyet ortaya çıkmıştır. 1919 yılı içinde Sivas Kongresinde Millî Cemiyetler, “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında birleştirilmiş ve etkili bir siyaset izlemeye başlamıştır¹⁴⁴. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin uyguladığı siyaset kısa zamanda sonuç verdi ve Damat Ferit hükümeti istifa etti. Onun yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Yeni hükümet, Anadolu'da giderek güçlenen millî mücadele hareketini desteklemiş ve tanımıştır. Bu gelişmelerin sonucunda 1919 yılında Meclis-i Mebusan için seçimler yapılmıştır. 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan çalışmalarına başladı. 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî, bu meclisin gizli toplantısında kabul edilmiştir¹⁴⁵. Misak-ı Millînin kabul edilmesinden bir süre sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, Mustafa Kemâl Paşa'ya gerçekleştirmeyi düşündüğü millî hâkimiyete dayanan meclisi açma yönünde tarihi bir fırsat verdi. 18 Mart'ta Osmanlı Mebusan Meclisi kapatılınca, Mustafa Kemâl Paşa 19 Mart'ta Heyet-i Temsiliye adına yazdığı yazılarda duyuru ve çağrı ile Anadolu'da meclisin açılacağını duyurmuştur¹⁴⁶. Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Bu mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tek gruptan oluşmuyordu. Ancak daha sonra Meclis içinde Tesanüt grubu, Müdafaa-i Hukuk zümresi, İstiklal grubu, Islahat grupları ile Halk zümresi gibi topluluklar kısa zamanda oluştu¹⁴⁷. Hatta

¹⁴² Tunaya, *a.g.e.*, 75.

¹⁴³ Tunaya, *a.g.e.*, 399.

¹⁴⁴ Ercan Haytoğlu, Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri, (1908-1945), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S: 3, Denizli, 1997, 47.

¹⁴⁵ Mete Tunçay, Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, 39.

¹⁴⁶ Tunçay, *a.g.e.*, 40.

¹⁴⁷ Tökin, *a.g.e.*, 7.

1920 yılında “*Türkiye Komünist Fırkası*” ve “*Türkiye Halk İstirikiyyun Fırkası*” kuruldu. Ancak daha sonra bazı siyasi oluşumlara son verilmiştir¹⁴⁸.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun yeni iç tüzüğünün kabulünden dört buçuk ay sonra, Mustafa Kemâl Paşa gazetecilere bir demeç vererek, barışın sağlanmasıyla halkçılığa dayanan ve “*Halk partisi*” adını taşıyan bir parti kurulacağını açıklamıştır. Mustafa Kemâl Paşa ayrıca, yeni kurulacak partinin programının hazırlanmasında, bütün vatansever aydınların çalışmalarını, ülkedeki ekonomik problemlerin çözümü, vergi sisteminin düzenlenmesi, mülkiyet esasının korunması, tabii kaynakların iyi kullanılması, vakıfların hizmetleri, imar, askerlik konularındaki görüş ve düşüncelerini açıklamalarını istemiştir¹⁴⁹. 8 Nisan 1923 tarihinde dokuz maddelik bir program yayınlayan Mustafa Kemâl Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni siyasî partiye dönüşeceğini açıklamıştır¹⁵⁰.

11 Ağustos 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi ikinci dönemi açıldıktan iki gün sonra, Mustafa Kemâl Paşa yeniden Meclis Başkanlığına, Ali Fuat Paşa’da Meclis İkinci Başkanlığına seçilmiştir.

Bu sırada Lozan görüşmeleri devam etmekte, Dışişleri Bakam İsmet Paşa ile Başbakan Rauf Bey arasındaki siyasi rekabet giderek şiddetini artırmakta idi. Rauf Bey istifa ettiğinden yeni hükümeti Fethi Bey kurdu. Sonuçta kurulan bu yeni TBMM hükümeti Lozan Andlaşmasını kabul etti.

9 Eylül’de (Resmen tescili için başvurulması 11 Eylül) seçimden önce yapılan açıklamalar doğrultusunda¹⁵¹ Mustafa Kemâl Paşa’nın başkanlığında Halk Fırkası resmen kurulmuştur¹⁵².

Halk Fırkasının kurulmasıyla, inkılâp hareketleri hızlı bir artış gösterdi. Cumhuriyet ilân edildi. Hilafet, Şeriat ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı, aynı gün çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretim birleştirildi. İnkılâp alanında atılan bu büyük adımlar, inkılâp karşıtı gruplarda olumsuz etkiler yaptı.

¹⁴⁸ Tuncay, *a.g.e.*, 42.

¹⁴⁹ Tuncay, *a.g.e.*, 47-48.

¹⁵⁰ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, 57.

¹⁵¹ Tuncay, *a.g.e.*, 57.

¹⁵² Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984, 134.

Ülke ekonomisinin durumu, dış ticaret üzerindeki giderek artan baskılar ve laik reformların hızla devam etmesi karşıt güçlerin hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Bütün inkılâpların arkasında Mustafa Kemâl Paşa bizzat bulunduğu halde, halk tarafından sevilen ve tanınan bir kişi olması sebebiyle eleştiriler Başbakan İsmet Paşa üzerinde odaklanmıştır. Halk partisine karşı artan tepkiler bir süre sonra parti içinde ayrılığa yol açtı. Bir kısım tanınmış simalar partiden ayrılma yolunu tercih etmiştir. Ordu müfettişliğinden istifa ettikten sonra meclise giren Kâzım Karabekir ve Ali Fuat [Cebesoy] paşalar, Rauf [Orbay], Refet [Bele] paşa, Adnan [Adıvar], İsmail [Canbulat] ve birkaç milletvekili Halk Partisinden ayrıldıktan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında yeni bir siyasî parti kurmuşlardır (17 Kasım 1924)¹⁵³.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğması normal demokratik şartlar içerisinde olmadığından, meclis içinde iki farklı görüşte grup oluşmuştur. Görüşmelere muhalefet olarak katılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası taraftarları hükümetten pek çok konuda açıklamalar istedi. İsmet Paşa, hükümetine karşı çok sert muhalefet yapmışlardır. 1925 bütçe görüşmelerinde parti görüşlerini açıkça ortaya koymuştur. 15 Şubat 1925 TBMM aşarı kaldırdı. Muhalefet bu devrede eleştiriye giderek yoğunlaştırmıştır. Muhalefet, ara seçimlerde partilerinin baskı gördüğünü söyleyerek, iktidarı baskı yapmakla suçlamışlar ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne idam yetkisi verilmesine şiddetle karşı çıktılar¹⁵⁴.

Doğu Anadolu'da 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı patlak verdi. Ülke Lozan'da çözülemeyen sorunların çözüleceği sırada ciddi bir bunalımla karşılaştı. Olayın ciddiyeti anlaşıncı 4 Mart 1925'de Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilerek isyanın bastırılması için İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararlaştırıldı¹⁵⁵. Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına taraftar olan kişilerin, Cumhuriyete karşı oldukları ve¹⁵⁶ aynı zamanda ayaklanmada rolleri bulunduğunun öne sürülerek 5 Haziran 1925'de parti kapatıldı¹⁵⁷. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra 1930 yılına kadar inkılâp hareketlerine büyük bir hız verildi.

¹⁵³ Karpat, *a.g.e.*, 59.

¹⁵⁴ Tunaya, *a.g.e.*, 610.

¹⁵⁵ Karpat, *a.g.e.*, 60.

¹⁵⁶ Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 3.

¹⁵⁷ Karpat, *a.g.e.* 60.

1928-1929 yıllarının iyi bir mahsul yılı olmaması, ülke dışında bütün dünyayı saran bir ekonomik bunalımın bulunması ülkenin durumu çok zorlaştırdı. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan CHP sorumlu tutulduğu gibi, parti içinde bulunan bazı kişilerin partiyi kullanarak çıkar sağlama yoluna gitmeleri, halk arasında partiye karşı tepki doğmasına ve hoşnutsuzluklara neden oldu. Liberal siyasete taraftar olanlar, tek parti idaresinin giderek kuvvetini arttırması, ekonomi üzerindeki baskısını fazlalaştırması endişe ile karşılamaktaydı. İnkılâpların gerçekleştirilmesi döneminde Tek Parti uygulamalarını ve bu uygulamalara daha sonra devam edilmesine şüphe ile bakarak, “normal” uygulamaların başlayacağı bir devreyi gözlemeye başlamışlardır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası yukarıda belirtilen olayların ve şartların bir sonucu olarak doğmuştur¹⁵⁸. SCF, normal demokratik şartlar altında aynı fikre sahip, aynı inancı paylaşan kişilerden ve kuruluşlardan meydana gelmiş, bizzat Mustafa Kemâl Paşa’nın isteği doğrultusunda Fethi Bey’in görevlendirilmesi ile¹⁵⁹ 12 Ağustos 1930’da resmen kurulmuştur¹⁶⁰. Bu, “*Güdümlü muhalefet yapma düşüncesinin*” bir devamıdır¹⁶¹.

SCF kurulduktan kısa bir süre sonra CHP’ye karşı muhalefetin giderek artırdı ve muhaliflerin desteğiyle Atatürk’ün tahmininden daha fazla güçlendi. Bu desteğin içinde inkılâpları ve millî birliği tehdit eden fanatik unsurların varlığı endişeye neden oldu.

SCF’nin kısa sürede ülke genelinde genel seçimleri kazanacak duruma gelmesi bu endişeleri arttıran başka bir önemli nedendi. Mustafa Kemâl Paşa partiler arasında tarafsız kalacağını belirtmesine rağmen, gelişmeler karşısında CHP’yi destekleme kararı aldı¹⁶². Fethi Bey’in Mustafa Kemâl Paşa’ya, partiler arasında tarafsız kalmasını söylemesiyle, CHP’liler bunun üzerine. Mustafa Kemâl Paşa ile Fethi Bey’i karşı karşıya getirmek yolunda tahriklere giriştiler. Fethi Bey bununun

¹⁵⁸ Karpat, *a.g.e.*, 73.

¹⁵⁹ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, 39.

¹⁶⁰ Karpat *a.g.e.*, 73.

¹⁶¹ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, 57.

¹⁶² Ercan Haytoğlu, *a.g.m.*, 49.

kötüye gittiğini görerek, Mustafa Kemâl Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediği için 17 Kasım 1930 tarihinde SCF.'yi kapatma kararı aldı¹⁶³.

Partinin kapatılmasında Ekim ve Kasım ayları içerisinde yoğunlaşan tartışma ortamının büyük etkisi oldu¹⁶⁴. TCF'nin kapatılmasından sonra, iyi niyetle kurulan SCF ile başlatılan çok partili hayata geçiş, ikinci kez başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. SCF siyasî arenada 12 Ağustos 1930 tarihinden 17 Kasım 1930 tarihine kadar, üç buçuk ay (97 gün) kalabilmiştir¹⁶⁵.

SCF'nin kapanmasından sonra CHP, Avrupa'daki totaliter rejimlerden etkilenecek, kendisini devlet ve milletle bir tutmaya başladı ve ülkedeki kontrolü eline alarak tahakkümünü arttırdı. 1931 yılı parti kurultayında Cumhuriyetin altı ana prensibi tespit edildi. 1935 Kurultayı'nda Parti Genel Sekreterinin İçişleri Bakanı tayin edilmesi kararlaştırıldı. Valiler hem mülkî idarenin hem de parti teşkilâtının başına getirilmiştir. Bölge müfettişleri de parti ve devlet işlerini denetlemekle görevlendirildi. Bu gelişmelerin sonucunda bütün millet CHP'nin üyesi kabul edildi¹⁶⁶.

10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemâl Atatürk'ün ölümüne kadar durum böyle devam etmiş. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında bu siyasette yumuşama olmadığı gibi rejim daha fazla sertleştirilmiştir. Laik tutumlara hız verilerek, dil devrimi şiddetlendirilmiştir. Hükümet parti hükümeti haline getirilerek parti daimi başkanı ve Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, milletin ve devletin sembolü olarak yüceltilmiş¹⁶⁷, bu uygulamaların etkisiyle CHP'ye karşı, şiddetini giderek artıran tepkiler kendini göstermeye başlamıştır. Milletvekili olarak Hikmet Bayur, basın olarak Ahmet Emin Yalman bu muhalefetin başım çekmiştir. Halktan gelen yakınmalar muhalefeti daha fazla güçlendirmiş, bu durum tek partinin disiplinini bozmuştur.

CHP kendisine yönelen bu eleştirileri bir süre sonra ciddiye almaya başlamış ve 1944 yılı başlarında partiyi kullanarak kendisine çıkar sağlamak isteyenler için araştırma yapılması konusunda bir komisyona rapor hazırlatmıştır.

¹⁶³ Karpat, *a.g.e.*, 74.

¹⁶⁴ Esat Öz, *a.g.e.*, 58.

¹⁶⁵ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, 69.

¹⁶⁶ Karpat, *a.g.e.*, 79.

¹⁶⁷ Karpat, *a.g.e.*, 80.

Hazırlanan komisyon rapor TBMM’de görüşmeye başlanınca büyük tartışmalar meydana geldi. Mecliste büyük heyecan yaşandığı gözlemlendi. Bu görüşmelerde İstiklâl Mahkemeleri’nin tekrar kurulmasını teklif edenler bile çıktı. Görüşmeler sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu 23 Mart 1944 günü Meclis grubundan gizli oyla güvenoyu isteyince 251 beyaz [olumlu] oya karşılık 57 kişinin kırmızı [olumsuz] oy kullandığı, 100’den fazla milletvekilinin de oylamaya katılmadığı görülmüştür¹⁶⁸.

Bu durum tek parti rejiminde şaşkınlık meydana getirmiştir. II. Dünya Savaşının verdiği sıkıntılar tek parti rejimini sarsarak, fikir ve kanaatlerin değişimine yol açmıştır.

Bu dönemden itibaren sıkıntıların kaynağı olarak tek parti rejimi görülmüş ve muhalefet mekanizmasına süratle ihtiyaç olduğu görüşü kuvvetlenmiştir¹⁶⁹.

Türkiye’de siyasî tablo böyle iken, II. Dünya Savaşı devam etmekteydi. 6 Haziran 1944 tarihinde Normandiya kıyılarına yapılan Müttefik çıkartmasıyla, Almanlara karşı üstünlük sağlandı. Türkiye, Almanların savaşı kaybedeceklerini görünce rahatladı. Savaş içerisinde sürekli savaşa girme ısrarlarını yerine getirmek ve bu yolla müttefikleri memnun etmek için 2 Ağustos 1944 tarihinde Hitler Almanya’sı ile siyasî ve ekonomik bağının kopardığı. Müttefik devletlerle yakınlaşması artan Türkiye, Birleşmiş Milletler Beyannamesi’ni kabul ederek, Almanya ve Japonya’ya karşı savaş ilan etti¹⁷⁰. Müttefiklere karşı uzun süre direnen Japonya’ya 14 Ağustos 1945’te atılan atom bombolarıyla dünyayı yıllarca kana boyayan savaş sona erdi. Japonya’nın teslim olmasından bir gün sonra Birleşmiş Milletler Anayasa’sını kabul etmek üzere toplanılmış. Sanfransisko’da kabul edilen kararlar aynen TBMM tarafından tasdiklenmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁸ a.g.y.

¹⁶⁹ Rıfki Selim Burçak, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Olgaç Yayınevi, Ankara, 1979, 33-34.

¹⁷⁰ Ercan Haytoğlu, *a.g.m.*, 49.

¹⁷¹ Erer, *a.g.e.*, 69.

2.1. 1943-1951 Yılları Arasında Bitlis'teki Siyasi Parti Çalışmaları

2.1.1. 1943 Genel Seçimler ve Sonuçları

1943 Genel Seçimleri, VII. Dönem TBMM'yi oluşturmak maksadıyla yapılmıştır. CHP Parti Divânı'nın teklifi; 12 Ocak 1943 tarihli CHP Meclis Grubu'nda kabul edilerek TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verilerek TBMM Genel Kurulu'nda seçimin yenilenmesine dair kanun 301 oy ile onaylanması sonucu kabul edildi.

1943 Genel Seçimleri, 14 Aralık 1942 tarihinde yürürlüğe giren, 4320 No.lu “*Mebus Seçimi Kanunu*”na göre yapılmıştır. Bu kanun çerçevesinde, ikinci seçmen olacakları belirlemek amacı ile seçim 15 Şubat günü başladı ve 20 Şubat günü tamamlandı. 28 Şubat 1943 Pazar günü ise genel seçim yapıldı¹⁷².

1943 Genel Seçimlerinde, seçilecek mebus sayısından daha fazla mebus adayı tespit edilmiş, bu durum seçmenlere adaylar arasında bir tercih yapma imkânı getirilmiştir. H. Cahit Yalçın, “*Yeni Meclis*” adlı makalesinde; “*Bu seneki Meclis ve onu tevlit eden umumî intihaba çok dikkate değer bir yenilik arz ediyor. Bu intihabattaki yenilik birçok intihap dairelerinde ikinci müntehiplere bir tercih yapmak salâhiyeti verilmesindendir*” diyerek bu uygulamanın genel seçimler için bir yenilik olduğunu belirtmiştir¹⁷³.

4320 numaralı “*Mebus Seçimi Kanunu*”, sistem açısından fazla bir değişiklik getirmemiştir. Bu Kanun 54. maddesi ile İntihâb-ı Meb'usan kanunu ile zeyl ve tâdillerini ihtiva eden 320, 385, 1079, 1760, 2598 ve 2631 sayılı kanunları yürürlükten kaldırmıştır. Bununla Osmanlı Devrinden kalma ve birçok tâdiller geçiren ve ilâveler yapılan seçim kanunu kaldırılıyor, yerine bir kanun yerleştiriliyordu.

Hemen söyleyelim ki, yeni seçim kanunu sistem bakımından bir yenilik getirmiş değildi. Yalnız derli - toplu bir hukukî vesika olmak bakımından kayda

¹⁷² İsmet Bimark, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- VII. Dönem (8 Mart 1943 – 5 Ağustos 1946), I., TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2009, 29.

¹⁷³ a.g.y.

değer. Seçim işlerini dağınık bir takım hususî kanunlardan kurtarmış, tek bir kanuna bağlamıştır.

Bu seçimler CHP'nin tek parti olarak katıldığı son seçimler oldu. Aynı zamanda 1943 seçimi tek partili döneminde son seçimdir¹⁷⁴.

2.1.1.1. 1943 Seçimlerinde Bitlis

Türkiye'nin her tarafında seçim hazırlıkları vardı. Seçimlere katılmak isteyen adayların müracaatlarına bakıldığında Bitlis'te genel seçimlere katılan mebus adayları;

Şaban Vehbi ÖZTEKİN: 1888 Bitlis doğumludur. Ortaokul mezunu olup Ziraatla uğraşmış, Telgraf Memurluğu görevinde bulunmuştur. 1. dönem Bitlis Milletvekilliği yapmış, 27.10.1963 yılında vefat etmiştir. Evli 3 çocuk babasıdır¹⁷⁵.

Hamdi(Can) ULUSAN: 1893 Bitlis doğumludur. Pazar, Çamlıdere ve Bağlum nahiyyelerinde başöğretmenlik yapmıştır¹⁷⁶.

Aliye SEZER: 1897 Erzurum doğumludur. Bitlis doğumlu topçu Binbaşı Reşit Rüştü Beyin Eşi olup Vilâyet encümen azası ve Yardım sevenler derneği idare heyeti üyeliği yapmıştır¹⁷⁷.

Rauf Özdemir: 1893 Bitlis doğumludur. Çeşitli kazalarda kaymakamlık, mektupçuluk ve vali vekilliği yapmıştır. Ayrıca 1933-1936 seneleri arasında Bitlis halkevi dil, tarih ve edebiyat şubesi reisliğinde bulunmuştur. Aynı zamanda Bitlis CHP'de parti hatipliği yapmıştır¹⁷⁸.

Baki BİLGÜTAY: 1895 Bitlis doğumludur. Sivas'ta ikamet etmekte olup parti teşkilâtı içinde meclis umumi azalığı belediye azalığı, ticaret odası azalığı, çocuk esirgeme kurumu başkanlığı, iktisat ve tasarruf cemiyeti azalığı, parti kaza idare heyeti azalığında bulunmuştur¹⁷⁹.

¹⁷⁴ *Türk Parlamento Tarihi*, I., 30.

¹⁷⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.) Dosya: 490.1.292.1177.1.

¹⁷⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 5

¹⁷⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 1-2

¹⁷⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 3-4

¹⁷⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 10

Abdurrahman GÜRÜM: 1903 Bitlis doğumludur. 1933 yılından itibaren Diyarbakır belediyesi meclis azalığı, çocuk esirgeme kurumu asbaşkanlığı, yardım sevenler cemiyeti veznedarlığı, halkevi sosyal yardım komitesinde ve terziler cemiyeti reisliği yapmıştır¹⁸⁰.

Arif ÖZDEMİR: 1885 Bitlis doğumludur. Askeri Rüştîye ve Polis Okulundan mezun olmuştur. Çeşitli kuruluşlarda idarecilik ve Bitlis İl daimi Komisyon üyeliği yapmıştır. I. ve VIII. dönem Bitlis Milletvekilliği yapmış, 17.11.1948 yılında vefat etmiştir. Evli 2 çocuk babasıdır¹⁸¹.

Hikmet ILGAZ: 1907 İstanbul doğumludur. Deniz harp akademisi mezunu olup 1941-1942 yıllarında Van Gölü işletme müdürlüğü yapmıştır¹⁸².

Hulusi Bitlis AKTÜRK: 1881 Bitlis doğumludur. Mahkeme kâtipliği ve azalığından emekli olduktan sonra 1941 yılında sonra Ankara barosuna kayıtlı olarak avukatlık yapmıştır¹⁸³.

Bülent OSMA: 1912 İstanbul doğumludur. İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezunu olup Fransızca bilmektedir. Maliye vekâleti kambiyo müdürlüğünde bulunmuştur. 18.04.1963 yılında vefat etmiştir. Evli 2 çocuk babasıdır.

Muhtar ERTAN: 1912 İstanbul doğumludur. İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezunu olup Fransızca bilmektedir. Başvekâlet neşriyat ve müdevvenat müdürü muavinliği yapmış, 30.06.1951 yılında vefat etmiştir. Evli 1 çocuk babasıdır¹⁸⁴.

Ziya GEBOLOĞLU: 1892 Bitlis doğumludur. Çeşitli kazalarda zabıt katipliği, Kulp Emniyet müdürlüğünde polislik görevinde bulunmuş ve uzun süre Bitlis'te avukatlık yapmıştır. Ayrıca halkevi azalığında, belediye encümen heyetinde görevlerde bulunmuştur¹⁸⁵.

İsmet İnönü, 23 Şubat'ta VII. Dönem TBMM seçimi ile ilgili olarak bir beyanname ile CHP mebus adaylarını ilân etmiştir.

¹⁸⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 24.

¹⁸¹ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 9.

¹⁸² B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 7.

¹⁸³ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 15.

¹⁸⁴ TBMM Albümü (1920-2010), I., 1920-1950, 407.

¹⁸⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1., 7.

1943 yılında VII. dönem TBMM’de Bitlis’i Muhtar ERTAN, Bülent OSMA temsil etmiştir.

Seçim sonuçlarını değerlendirdiğimizde VII. Dönemde görev yapacak olan her iki Bitlis milletvekilinin Bitlis doğumlu olmaması ve ilk defa seçilen milletvekillerinden olmaları dikkat çekicidir.

İsmet İnönü tarafından açıklanan CHP mebus aday listesinde, bazı illerde mebus aday sayısının seçilecek mebus sayısından daha fazla, bazılarında ise bu sayının eşit olduğu görülür.

Bu defa aday listesinde birçok yeni isme yer verilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, birçok seçim bölgesinde seçilecek milletvekili sayısının üzerinde aday gösterilerek ikinci seçmenlere tercih yapma imkânı getirilmiştir. Aday listesinin, *“parti içinde bir denge sağlama amacı taşıdığı...”* ifade olunmaktaydı.

Aday listesi açıklandıktan sonra, aday sayısı seçilecek milletvekili sayısından çok illerde, adaylar tek parti yönetiminde ilk defa olmak üzere, propaganda yaparak, ikinci seçmenlerin oylarını almaya çalıştılar.

İkinci seçmenler 28 Şubat 1943 günü oylarını kullanarak, VII. Dönemde görev yapacak olan 455 milletvekilini seçtiler. Seçilenlerin yaklaşık üçte biri ilk defa seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Bu yeni milletvekillerinin çoğu ileride hem parti içinde, hem de Meclis’te oldukça etkili olacaklar ve kurulacak hükümetlerde görev alacaklardı. Buna karşılık, aralarında Rauf Orbay, Yunus Nadi Abalıoğlu, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk gibi önemli isimlerin de bulunduğu birçok parlamenter aday gösterilmedikleri için bu defa meclis dışında kalmışlardır¹⁸⁶.

1943 Genel Seçimlerini değerlendiren Nadir Nadi, CHP Değişmez Genel Başkanının mutlak seçilmesini istediği kimselerin, seçim bölgelerinde mebus aday sayısı ile o ilin çıkaracağı mebus sayısının eşit miktarda tutulduğunu ve böylece değişmez genel başkanın desteklediği kişilerin meclise girdiklerini belirtmekte ve *“değişmez genel başkanın umursamadığı kimselerin bulunduğu aday listelerinin*

¹⁸⁶ *Türk Parlamento Tarihi*, I., 31.

milletvekili sayısından kabarık tutulduğunu, yapılan seçimler sonunda değişmez genel başkanın hoşlanmadığı kişilerin meclise giremediklerini” söylemektedir¹⁸⁷.

2.2. Demokrat Parti’nin Kurulmasına Doğru

II. Dünya Savaşı’nın sonu, Türkiye’nin siyasî ve ekonomik gelişimini tamamlamak adına Batı dünyasının yanında yer almasını gerektirdi. Avrupa’da tek partili idarelerin hâkimiyetinin son bulması, Türkiye’nin idare sistemini değiştirmesi yönünde adımlar atmasını sağladı. Demokratikleşme adına atılan ilk adım tek parti iktidarının her alandaki gücünü gevşetmek ve siyasal rejim değişikliği yapmaktı. Tek partili sistemden, çok partili sisteme geçisin temelinde cumhuriyeti oluşturan liberal düşünceler, sosyal, siyasal, ekonomik iç gelişme ve değişmelerle, Birleşmiş Milletler Anayasası’nın imzalanması yatmaktadır¹⁸⁸.

Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin dünyanın yeni şartlarına uyum sağlamak niyetinde olduğunu belli eden bir tutum almaya başlaması, içte de bir yumuşama ortamının doğuş şartlarını hazırladı. Muhalif sesler daha bir güvenle yükseltilmeye başladı. Nitekim 1945 yılının Mayıs ayı ortalarında “*Toprak Reformu Kanunu*”¹⁸⁹ tasarısı mecliste görüşülürken CHP Aydın milletvekili Adnan Menderes Tasarıyı eleştiren bir konuşma yaparak Başbakan Saracoğlu ile tartıştı. Bu arada Cumhurbaşkanı İnönü de 19 Mayıs’ta yayınladığı bayram mesajında ülkede “*halk idaresi*”nin gelişeceğini açıkladı. Daha sonra, başta Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes olmak üzere bazı CHP milletvekilleri bütçe aleyhine oy verdiler (29 Mayıs). Bunu, bu dört milletvekilinin 7 Haziran’da CHP meclis grubuna verdikleri bir muhtıra izledi. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan - daha sonra “*Dörtlü Tahrir*” diye adlandırılan- bu önerge özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağı ve anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınması, çok partili bir siyasî hayata geçirilmesi ve hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesi isteniyordu. Önerge CHP grubunca

¹⁸⁷ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 31-32.

¹⁸⁸ Karpas, a.g.e., 127.

¹⁸⁹ Topraksız ve yeterli toprakları olmayanlara; yeterli toprak verilmesi, toprakların sınırlı elde tutulmaması, yeterli olmayacak şekilde küçülmelerinin önlenmesi. İşletme yetersizliği olanlara; kuruluş, onarım vb. sermayesi canlı-cansız demirbaş verilerek, ülke topraklarının devamlı ve verimli olarak işlenmesi. Yaşar Özüçetin, “Demokrasiye Geçiş-Demokrat Partinin Kuruluşu-1946 Seçimleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XVI, Ankara, 2002, 766.

reddedilmekle beraber, kamuoyunda iyi izlenim bırakmıştı; bundan cesaret alan Köprülü ve Menderes muhalefetlerini basında hükümeti eleştiren yazılar yayınlatarak sürdürdüler. Ağustos ayında Birleşmiş Milletler Antlaşmasının onaylanması için yapılan görüşmelerde Menderes aynı doğrultuda konuşarak tek parti yönetimini sert bir dille eleştirdi ve Türkiye'nin uluslararası düzeyde girdiği bu taahhüde uygun olarak siyasî sistemini demokratik esaslar doğrultusunda yeniden şekillendirmesi ve özgürlükleri kısıtlamaktan artık, vazgeçmesi gerektiğini söyledi¹⁹⁰.

Bu gelişmeler üzerine Menderes ve Köprülü 21 Eylül'de partiden çıkarıldılar; bu kararı eleştiren Koraltan da aynı muameleye tabi tutuldu. Bunu Celal Bayar'ın önce İzmir milletvekilliğinden, sonra da Halk Partisinden istifa etmesi (3 Aralık 1945) izledi. Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım'da yaptığı Meclis açılış konuşmasında, Cumhuriyet'in diktatörlüğü ilke olarak reddettiğini belirttikten sonra, şöyle diyordu:

“Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüsse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasî partilerin de kurulması mümkün olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun meclis içinde mi dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bu siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan tavır almaları, siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur¹⁹¹.

Siyasî havanın genel olarak böyle gevşemesi üzerine İstanbul'un zengin sanayicilerinden Nuri Demirdağ 6 Haziran 1945'te yeni bir siyasî parti kurmak için müracaatla 18 Haziran'da müsadesini alarak harpten sonra, Türkiye'de ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisini kurmuştur. 7 Ocak 1946'da ise

¹⁹⁰ Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, 15.

¹⁹¹ a.g.e., 16.

*siyasal hayatımızda derin etkiler bırakan Demokrat Parti, Celal Bayar'ın liderliği altında resmen kuruldu*¹⁹².

1945 ile 1950 yılları arasında kurulan partilerin sayısı 27'yi bulmaktadır. Bütün bu partilerin içinden ancak sadece iki tanesi gerçek anlamda siyasî olarak önem taşıyordu. Bunlar 1946'da kurulan Demokrat Parti ve 20 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisidir¹⁹³.

2.3. 1943-1946 Yıllarında Bitlis

1943 yılından sonra Türkiye yavaş yavaş demokratikleşme sürecine girerken, CHP her yerde olduğu gibi Bitlis'te de örgütlenmeye başladı. 20.10.1944 yılında CHP Bitlis Halkevi'nin içinde ayrılmış olan bir odada parti teşkilâtını kuruldu¹⁹⁴. Bu CHP Teşkilâtı'nın üyeleri idare kurulları ve başkanları şu kişilerden oluşmaktaydı:

Asıl Üyeler;

1. Arif Özdemir: Reis (Vilâyet daimi encümen azası)
2. Cemil Okumuş: Kâtip (Tüccar)
3. Ziya Geboloğlu: Üye (Halkevi reisi ve avukat)
4. Mehmet Zülfikaroğlu: Üye (Tüccar)
5. Muhittin Barut: Üye (Tüccar)

Yedek Üyeler;

1. Yakup Sabri Bilgitay (Avukat)
2. Kasım Kake (Tüccar)
3. Fevzi Selahattin Doğru (Terzi)
4. Zeynettin Eren (Emekli memur)
5. Tahsin Oto (Tüccar)¹⁹⁵

¹⁹² Karpat, *a.g.e.*, 134-135.

¹⁹³ Bernard Lewis, *a.g.e.*, 5.

¹⁹⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 80

¹⁹⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 83

Dönemin CHP Muş Bölge Müfettişi Fevzi Kalfagil'in 20.10.1944 tarih ve 19 sayılı Bitlis vilâyeti parti teşkilâtı üyeleri hakkında CHP genel sekreterliğe gönderdiği raporda;

1. Arif Özdemir: Taş mahallesinden, Hacı Hasanzadelerden, 301 doğumlu, Bitlis askerî rüştiyesinden mezun, komiser muavinliği, ikinci komiserlik ve polis müdür vekilliği, birinci Büyük Millet Meclisi âzalığı, meclis idare azalığı, Bitlis belediye reisliği, encümeni muvakkat, meclisi umumî ve daimî encümen azalıkları yapmış, Millî mücadelede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin idare heyeti, azalığında, Van ve Muş Cumhuriyet Halk Partisi idare heyeti reis ve mutemet vekilliklerinde ve Halkevi reisliğinde bulunmuştur¹⁹⁶.

Uzun süren Memuriyet ve fırkacılık hayatında suiistimali görülmediği, temizce çalıştığı herkesçe söylenmektedir. Belediye Reisi Suphi Menteş ve yardım ettiği akraba ve bir iki tüccardan başka kendisini sevmeyen yoktur. Bu sevmeyen mahdut zümre de Arif Özdemir'in kendi sözünü yürüttüğü, mütehakkim olduğu şeklinde kendisine ancak kusur bulmağa yelteniyorlar. Bu bir kaç kişinin kendisini asıl sevmemelerinin sebebi ise her şeyi açıkça söylediği ve kötü hareketlerini belki tenkit ettiği endişesinden mütevellittir.

Ağır başlı, çok hatırlı, tecrübe görmüş, tok sözlü, dürüst, çalışkan, güvenilir bir arkadaşımız olduğu kanaatindeyim¹⁹⁷.

2. Mehmet Zülfikaroğlu: Zeydan mahallesinden, [305 doğumlu], millet mektebi mezunu, tüccar, belediye, meclisi umumî ve Halkevi idare heyeti azalıklarında bulunmuş (amcası Cindi'nin kızı ile evli) temiz, dürüst, güvenilir olarak tanınmıştır.

3. Ziya Geboloğlu: Taş mahallesinden, aslen Buhara'dan Cengiz zamanında gelen üç aileden birinden, Özbek soyundandır. Hısım ve akrabasının bir kısmı Gelibolu'da yaşadıkları için onlara izafeten Gelibolu denerek zamanla Gebol lâkabı verilmiş, [308 doğumlu], ortaokul mezunu, imtihanla sorgu hâkimi olmuş, istifa ederek avukatlık yapmaktadır. Akdağ kaymakamlığından mütekait ve. Bitlis'te çok sevilen ve çok hatırı sayılan Hecit'in oğlu, [karısı amcası oğlu Yasin'in kızı, Türk].

¹⁹⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 73.

¹⁹⁷ a.g.y.

Şeyh Sait isyanından evvel Muş Mebusu ve Bitlisli Yusuf Ziya'nın Varto'da bakılan isyana tahrik suçunu menî muhakeme ettiği için Vezirköprü'ye memuriyeti nakil ve güya fişe ithal edildiğini de duydum. Kendisinin eskiden ve halen menfi bir hal, hareketi olmadığına ve şark vilâyetlerinde hemen herkes fişli bulunduğu göre bu İddiaya kıymet vermedim. Sonra kendisi Halkevinde idare heyeti azası iken Vali Rıfat Şahinbaş ile geçimsizliği yüzünden ayrıldığı rivayeti de var. Vali Rıfat Şahinbaş'ın Bitlis'te namuslu adam yok mu şeklindeki hitabına tahammül edemeyerek bütün Bitlislilerin fena tavsifini doğru bulmamış ve araları açılarak istifa etmiştir. Asabi görünmekle beraber bunu doğru düşünmesine ve açık söylemeyi itiyat etmesine atfetmelidir. Kendisinden, ayrıca yürüttüğü Halkevi vazifesinden de istifade edeceğimizi ummaktayım¹⁹⁸.

4.Kuhittin Barutçu: Taş mahallesinden, [302 doğumlu], manifaturacı, az okuryazar, (Bitlisli Dodanlızade Şakirin kızı, [Türk] ile evli.) Herkesçe namuslu, doğru, temiz, sözünün sahibi olarak tanınmıştır¹⁹⁹.

5.Cemil Okumuş: Zeydan mahallesinden, [328 doğumlu], çiftçi, Halef Okumuş'un oğlu, ortaokul mezunu, [Beyazıtlı defterdar Şefik beyin kızı, "Türk" ile evli]²⁰⁰.

Yedek üyelerin hal tercümeleri:

6.Yakup Sabri Bilgitay: Zeydan mahallesinden, [299 doğumlu], Sivas hukuk hakimlisinden mütekait, halen avukat, aslen Bitlisli, 1926'dan beri Bitlis'te oturuyor. [Zırklızade ve Şeriye Başkâtibi Abdülkadir'in kızı [Türk] ile evli.] Her bakımdan iyi, güvenilir olarak tanınmıştır.

7. Kasım Kake: İnönü mahallesinden, Kakezadelerden, bunun da ailesi Ziya Gebol gibi Buhara'dan Cengiz zamanında gelme Uç aileden biri [Diğer üçüncü aile Şefkatiler'dir]'dir. Kake Buhara'daki soyadları imiş ve sert ve şeci manasına geliyormuş, 329 doğumlu, ortaokul mezunudur²⁰¹.

¹⁹⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 73-74.

¹⁹⁹ a.g.y.

²⁰⁰ a.g.y.

²⁰¹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 74-75.

8. Salâhattin Doğru: İnönü mahallesinden, 30 yaşında, ilkokul mezunu, terzi, Kadiri şeyhi ve şimdi cami-i kebir hatibi Tahsin'in oğludur. [Karısı Kasım Aksu'nun kızı [Türk ile evli]²⁰².

9. Zeynettin Eren: Taş mahallesinden, tahminen 60 yaşında, muhasebe mümeyyizlisinden emekli, Muşta meclisi umumi ve daimi encümen azalıklarında bulunmuş, halen belediye azası, [Komiser Ahmet'in kızı ile evli]²⁰³.

10.Tahsin Oto: Taş mahallesinden, 27-28 yaşlarında, ortaokul mezunu, koyun ticareti ile meşgul, (karısı Bitlisli Otoğlu Halefın kızı, [Türk])²⁰⁴.

1945 yılına gelindiğinde, İl parti teşkilâtını idare kurulu asıl ve yedek üye sayısını 5'ten 7'ye yükseltmiştir. Asıl 2 yedek 2 olmak üzere toplamda 4 şahıs daha eklenmiştir. Bu şahıslardan asıl gruba Vehbi Öztekin ve Aziz Menteş dâhil olurken yedek gruba ise Şaban Kaya ve Ekrem Erdör dâhil olmuştur. İdare kurulunu teşkil eden bu üyeler arasında yapılan kongrede başkanlığa eski başkan Arif Özdemir, Halkevi başkanlığına yine eski başkan olan Ziya Geboloğlu ve kâtipliğe eski kâtip ve muhasıp olan Cemil okumuş getirilmiştir²⁰⁵.

Demokrat Parti kurulur kurulmaz ülkedeki bütün toplumsal ve entelektüel muhalefeti kendi etrafında toplamaya başlaması üzerine 1944 yılına kadar sadece Bitlis'te parti teşkilâtı kuran CHP'nin 1945'den sonra ilçelerde de teşkilâtlanmaya başladığı görülmüştür. Bu yüzden önce 26.09 1945 yılında Ahlât ilçe merkezinde parti teşkilâtı kurulmuştur.

Bu teşkilâtın üyeleri idare kurulları ve başkanları şu kişilerden oluşmaktaydı;

- 1.Hamdi Koca: Başkan (Tüccar),
- 2.Yusuf Ziya Özdemir: Kâtip (Emekli öğretmen),
- 3.Mustafa Sevimli: Üye(Emekli),
- 4.Bekir Işık: Üye (Çiftci),

²⁰² B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 75.

²⁰³ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 100.

²⁰⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 73-75.

²⁰⁵ a.g.y.

5.Niyazi Özyurt: Üye (Marangoz)²⁰⁶.

Demokrat Partinin ülke içinde giderek taraftar kazanması üzerine 1946 yılında daha fazla parti teşkilâtının kurulduğu gözlenmektedir. Zira Bitlis CHP başkanı Arif Özdemir CHP genel sekreterliğine göndermiş olduğu yazıda Bitlis'te sadece Ahlât ilçesinde parti teşkilâtının bulunduğunu ve yeni kurulan partilerin gelecekte sorun yaratmaması için Bitlis'e bağlı diğer ilçe ve bucaklarda da teşkilâtın kurulması gerektiğini arz etmiştir²⁰⁷. Bunun üzerine Tatvan, Hizan, Mutki ve İl merkezine bağlı Çukur bucağında teşkilât kurulmuştur²⁰⁸. Bu teşkilâtların üyelerine baktığımızda;

Tatvan İlçesi

Asıllar;

1. Hakkı Yazıcı: Başkan (Bakkal)
2. Hizir Öztürk: Kâtip (Kahveci)
3. Ekrem Barut: Üye (Çiftçi)
4. Sıddık Dodanlı: Üye(Müteahhit)
5. Abdulbari Eren: Üye (Çiftçi)

Yedekler

1. Ömer Karalı (Bakkal)
2. Emin Avcı (Otelci ve Kahveci)
3. Cafer Ünsoy (Müteahhit)
- 4.İsa Aktorun (Bakkal)
5. Hüseyin Yoldaş (Çiftçi)²⁰⁹

Hizan İlçesi

Asıllar;

²⁰⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 100-101.

²⁰⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 51.

²⁰⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 19.

²⁰⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 25.

1. İzzet Yavuz: Başkan
2. Hasan Günaşan: Kâtip
3. Rüstem Özdemir: Üye
4. Hamit Kızılkaya: Üye
5. Memet Bulduk: Üye

Yedekler;

1. Yasin Oruç
2. Übeyit Özdemir
3. Kayser Kaya
4. Ali Aslan
5. Ali Kaplan²¹⁰

Mutki İlçesi

Asıllar;

1. İsmail. Aslan: Başkan
2. Cemil Karakaş: Kâtip
3. Şevket Güzelsoy: Üye
4. Tayyip Dilek: Üye
5. Selahattin Gölbardak: Üye

Yedekler;

1. Maksut Çokçalış
2. Yusuf Düzyol
3. Abdullah Alagöz
4. Ahmet Birlik
5. Kamil Subaşı²¹¹

²¹⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 20.

Ayrıca yine Bitlis CHP başkanı Arif Özdemir CHP genel sekreterliğine göndermiş olduğu aynı yazıda “*dört mahalleden ibaret olan şehrin dağınık olması ve kış şartlarının ağır geçmesi sebebiyle bu dört mahallede (Hersan, Taş, Zeydan, İnönü) semt ocakları ve merkeze bağlı Çukur, Simek, Şetek, Narlıdere, Tatvan ilçesine bağlı Reşadiye, Kotum, Ahlat ilçesine bağlı Adilcevaz, Misk ile Mutki ilçesine bağlı Huyut bucaklarında da parti teşlikatlarının açılmasını*” istemiştir. CHP genel sekreterliğinin de uygun görmesi ile bu mahalle ve bucaklarda da parti teşkilâtları kurulmuştur²¹².

Tablo 10. 1946 yılında Bitlis İl Merkezî CHP semt ocaklarına kayıtlı üye sayısı²¹³

Ocağın Adı	Ocağa kayıtlı üye sayısı
İnönü	68
Taş	92
Hersan	108
Zeydan	94
TOPLAM	380

2.3.1. 1946 Seçimleri

Başlangıçta CHP, Demokrat Parti’nin kuruluşunu çok olumlu karşılamış, siyasal yaşamda olması gereken parti olarak değerlendirmiştir. Ancak yeni parti, teşkilâtlanmasını genişletip siyasal bir alternatif haline gelince CHP içinde huzursuzluğa yol açmıştır²¹⁴. Kuruluş tarihinden sonra Demokratlar, hızla örgütlenmeye başladı. İlk il şubesini 1 Şubat 1946’da Samsun’da Emekli Albay Şefik Avni Özdoğru’nun başkanlığında açtı. Samsun şubesini Aydın, Ankara, Burdur, Manisa, İzmir, İstanbul izledi²¹⁵. 30 Nisan itibarı ile Demokrat Parti’nin 28 ilde, 106 ilçede ve 500 bucakta merkezleri açıldı²¹⁶. Demokratlar halkı kendi etrafında toplarken demokrasi kelimesini kullanıyorlardı. Demokrasinin anlamı ise “*vergi*

²¹¹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 21.

²¹² B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 44, 47.

²¹³ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 13.

²¹⁴ Kadir Şeker, *1946 Belediye Seçimleri ve Bu Seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Burdur, 2007, 78.

²¹⁵ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1982, 60.

²¹⁶ Karpat, 137.

adaletsizliğini, jandarma baskısını, seker sıkıntısı”nı dahi ortadan kaldırmaktı²¹⁷. Bu söylemlerle birlikte, Halk Partisi’ne karşı olan herkes Demokratların arkasında toplanıyordu. Fakat DP’nin bu kadar çabuk genişlemesi Halk Partilileri huzursuz etti ve bazı önlemler almaya zorladı²¹⁸.

10 Mayıs 1946’da Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı toplandı, Cumhurbaşkanı ve parti genel başkanı İsmet İnönü *“Türk idaresinin yeni bir hamlesine karar verdiğimiz için sizi davet ettim. Tek dereceli milletvekili seçimini ilk defa tecrübe ediyoruz. İki ay içinde bir engel çıkmazsa yeni bir seçime gitmeye mecburuz”* diyerek milletvekilleri seçimlerinin planlandığı gibi 1947 Eylülünde değil en kısa süre içinde yapılacağını bildiriyordu²¹⁹.

CHP meclis kurulu, 1947 yılında yapılması gereken genel seçimlerin bir yıl erken yapılması için karar aldı. Bu karara göre belediye seçimleri 26 Mayıs 1946’da, genel seçimlerin de aynı yılın Temmuz ayında yapılması kararlaştırıldı. Seçimlerin erkene alınması konusundaki gerekçeler bizzat İnönü tarafından dünyadaki gelişmelere bağlı olarak açıklandı. CHP’nin aldığı bu karar muhalefeti oluşturan DP ve MKP (Milli Kalkınma Partisi) tarafından şiddetle eleştirildi. Her iki parti de henüz teşkilâtlanma safhasında bulunduklarını ifade ederek, alınan kararı *“CHP’nin muhalefeti geliştirmeksizin, baskın bir seçimle mevcut oyu korumak istediği”* yönünde değerlendirdi. DP yöneticileri, taşra teşkilâtıyla yapılan görüşmeler sonucunda yerel seçimlere kesin olarak katılmayacaklarını açıkladı. MKP’nin tavrı daha sert oldu. Seçimlerin öne alınması konusunda, İnönü’yü ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmayı planlamak ve seçimleri mutlaka kazanmak istemekle suçladı. Seçimlere katılacağını ama gelişmelere göre de hareket edeceğini duyurdu. Tartışmalar arasında 26 Mayıs 1946’da belediye seçimleri yapıldı. DP’nin katılmadığı seçimlere CHP başlangıçta yalnız girmede. MKP seçimlere sadece İstanbul’da katılacağını duyurdu. Fakat aynı gün saat 11’de seçimlere fesat karıştırıldığını ileri sürerek yarıştan çekildi. Böylelikle seçimlerde CHP tek kaldı. Bu

²¹⁷ Cem Eroğul, Demokrat Parti, 4. Baskı, İmge Yayınları Kitapevi, Ankara, 1990, 48.

²¹⁸ Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitapevi, İstanbul, 1991, 40.

²¹⁹ Taner Timur, *a.g.e.*, 53.

seçimler çok partili hayatın varlığına rağmen CHP'nin yalnız girmiş olduğu seçimler olarak tarihe geçti²²⁰.

2.3.2. Tek Dereceli Seçim Sistemi'nin Kabul Edilmesi

1946 yılında çok partili hayata adım atılncaya kadar Türkiye'de seçimlerle ilgili yapılan tartışmaların, öncelikle seçimlerin tek dereceli olması üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. I. Meşrutiyet Parlamentosu tarafından hazırlanan ve Türk tarihinin ilk seçim yasası olan İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı'yla getirilen iki dereceli seçim sistemi 1908'den 1942 yılına kadar çeşitli değişiklikler geçirerek bütün seçimlerde uygulanmıştır.

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte en çok tartışma konusu yapılan konuların başında uygulanmakta olan Seçim Kanunu'nun gelmekte olduğunu görmekteyiz. 5 Haziran 1946 yılında Tek Dereceli Seçim Yasa Tasarısı mecliste görüşülürken, hükümet ve DP milletvekilleri arasında çok sert tartışmalar olmuş, Demokratlar belediye seçimlerinde ortaya koydukları suçlamaları tekrarlamışlardır. Belediye seçimlerinde yapıldığını iddia ettikleri yolsuzluklar nedeniyle muhalefetin, devletin seçim işleriyle ilgili memurlarına güvensizliği konusunda Erim, şu şekilde bir eleştiri getirmektedir: *“Seçim işlerinde de emniyetin ilk şartı, memur vatandaşlarımıza inanmaktır. Eğer, hareket noktanız ona inanmamak ise, nazari olarak bulup hazırlayacağımız herhangi bir tedbir kötülüğün önüne geçemeyecektir. Demokrasiyi sağlamlaştırmanın esas şartı: hükümet baskı yapar, memur vazifesini çiğner, yurttış baskıya dayanamaz, düşüncesini terk etmekten ibarettir²²¹”*.

Türkiye'de 1946 yılına gelinceye kadar, iki dereceli ve çoğunluk usulüne dayalı bir seçim sistemi uygulanmıştır. 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 Sayılı Yasa ile Tek Dereceli Seçim Sistemi kabul edildi. Bu seçim kanunu ile iki dereceli seçim sistemi yerini tek dereceli seçim sistemine bırakırken, seçmenlerin adaylarını aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri partiden ya da bağımsız olarak aday olabilmelerine olanak sağlaması gibi demokratik özellikleri içerirken, seçim

²²⁰ Kadir Şeker, *a.g.m.*, 79.

²²¹ Nihat ERİM, Tek Dereceli Seçim Kanunu, Ayın Tarihi, Haziran 1946, 151.

sonuçlarının açık oy- gizli tasnif yöntemiyle yapılacağı hükmünün yer alması tek partinin her şeyi kontrol etme politikasının bir sonucuydu²²².

Bu yasaya göre yapılan 21 Temmuz 1946 Seçimleri, Türk siyasal hayatının ilk tek dereceli, çok partili ve aynı zamanda ilk erken seçimi olması açısından önem taşımaktadır. 9 Temmuz 1948'de çıkarılan, 4918 Sayılı Yasa'nın bazı maddelerini değiştiren ve bazı maddelerin eklenmesine dair 5258 Sayılı Seçim Kanunu, 1946 seçimlerinin yolsuzluk ve CHP'lilerin baskısı altında yapıldığı yolunda tartışma getiren TBMM'nin ilk ana muhalefet partisi olan Demokrat Parti tarafından kanunlara aykırı olarak nitelendirilmiştir. DP, bu yasa uyarınca 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlere katılmamış, seçim güvenliği, serbest ve dürüst seçim tartışmalarını 16 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Seçim Yasası çıkarılıncaya kadar sürdürdü. Bu yasa, tek dereceli, genel, eşit, gizli oy ve açık sayım esasını getiriyor; seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılacağını hükme bağlıyordu. Seçim sistemine ilişkin bir değişiklik öngörmeyen bu yasanın önemi; seçimlerin yargı kontrol ve denetimi altında yapılması yanında, seçim anlaşmazlıklarının özel mahkemelerce çözümlenmesi kuralını getirmesi, ayrıca gizli oy, açık sayım usulünü benimsememiş olmasıdır. Getirilen bu zorunluluklar, bu yasa uyarınca yapılan 14 Mayıs 1950 Seçimleri'nin, Türk seçim tarihinde dürüst ve serbest yapılan ilk seçim olarak değerlendirilmesine yol açtı. Bu seçimler sonunda; iktidarı ele geçiren DP, %53,59 oy oranı ile 408, ana muhalefet partisi olan CHP %39,98 oy oranı ile 69 ve Millet Partisi de %3,03 oy oranı ile 1 milletvekili çıkarmıştır²²³.

2.3.3. Bitlis'te Yerel ve Genel Seçimler ile Sonuçları

2.3.3.1. Bitlis Belediye Seçimleri

Bütün Türkiye'de olduğu gibi 26 Mayıs 1946 tarihinde Bitlis'te belediye seçimleri yapılmıştır. Seçime Bitlis Merkez'den 5731'i kadın, 5908'i erkek olmak üzere 11639 seçmen, Ahlât'tan 2288'i kadın, 1940'ı erkek olmak üzere 4228 seçmen, Tatvan'dan 1479'i kadın, 1568'i erkek olmak üzere 3047 seçmen,

²²² Emin Kirman, Çok Partili Döneme Geçiş Süreci Ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Oluşması(1946-1950),(Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, 118.

²²³ Emin Kirman, *a.g.t.*, 118-119.

Mutki'den 2816'sı kadın, 2587 erkek olmak üzere 5403 seçmen, Hizan'dan ise 1840'ı kadın, 1899'u erkek olmak üzere 3739 seçmen seçime iştirak etmiştir²²⁴. Ulus gazetesinin 28/571946 tarihli yazısında Bitlis'te seçime katılma oranının %58 olarak belirtmiştir. Ancak Bitlis' te %98 ilçelerde ise seçime istirak oranı ise %95'tir. Bu yanlış bilginin düzeltilmesi için CHP, Ulus Gazetesi Başyazarlık Müdürlüğü'ne yazı gönderilmesini istemiştir²²⁵.

Bitlis ilinin ilçe itibarı ile seçim hakkı bulunan ve seçime iştirak eden kadın, erkek miktarını gösteren çizelge

Tablo 11. Bitlis ilinin ilçe itibarı ile seçim hakkı bulunan ve seçime iştirak eden kadın, erkek miktarı

İLÇELER	Seçim hakkına sahip			Seçime iştirak eden		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Bitlis merkez	8320	9493	17613	5731	5908	11639
Ahlat	2676	1985	4661	2288	1940	4228
Tatvan	1539	1700	3239	1479	1568	3047
Mutki	3067	2673	5740	2816	2587	5403
Hizan	2044	1927	3971	1840	1899	3739
Toplam	17646	17778	35424	14154	13902	28056

Yapılan seçim sonucunda Bitlis Belediye Başkanlığına Suphi Menteş seçildi²²⁶. Suphi Menteş daha sonra milletvekilliği için Belediye Başkanlığından istifa etmek için CHP'ye bir dilekçe gönderdi. Ancak daha sonra bu kararından vazgeçen Suphi Menteş CHP Genel Sekreterliği'ne yeniden bir dilekçe yazarak milletvekilliği adaylığından vazgeçtiğini ve eski görevi olan Belediye Başkanlığı'na dönmek istediğini belirtti ve bu isteği kabul edildi²²⁷.

1946 yılında yapılan yerel seçim sonuçlarına baktığımızda Bitlis'te CHP'nin baskın güç olduğu görülmektedir. Zira gerek Belediye Meclis üyeleri gerek İl Genel

²²⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 139.

²²⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.363-1525.1., 107.

²²⁶ B.C.A., Dosya: 30.11.184.22.12., 4.

²²⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 107.

Meclisi Üyeleri ve gerekse Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetinin tamamını CHP adayları oluşturmuştur²²⁸.

2.3.3.2. Bitlis İl Genel Meclis Üyeliği Seçimleri

CHP, 1 Kasım 1946 Pazar günü yapılacak İl Genel Meclis üyeliği adaylarının belirlenmesi için CHP, il idare kurulu ve dört mahalle, semt ocakları üyeleri ile belediye asıl üyeleri arasında bir toplantı yapılmasını istemiş, bu talep doğrultusunda CHP il idare kurulu üyelerini 1.8.1946'da toplantıya çağırıştır. Ancak mutlak çoğunluğun sağlanamaması sebebiyle toplantı 13.8.1946 gününe ertelenmiştir.

13.8.1946 Salı günü saat 10.00 halkevinde yapılan toplantıda mutlak çoğunluk sağlanarak İl Genel Meclis üyeliği adaylarının belirlenmesi için seçim yapıldı. Yapılan seçim sonucunda İl idare kurulu yedek ve belediye asıl üyesi olan Zeynettin Eren 28, Ticaret Odası Başkanı Nezir Özel 25, İl idare kurulu üyesi Memet Zülfikar 23, Halkevi Başkanı Cemil Okumuş 20, Belediye üyesi Paşo Barut 18, Belediye üyesi Abdullah Okumuş 17, İl idare kurulu yedek üyesi Avukat Yakup Bilgitay ise 10 oy aldı²²⁹.

Yapılan oylama sonunda İl Genel Meclis üyeliği için il merkezinden 3 kişinin seçimi gerekli olduğundan en çok oy alan Zeynettin Eren, Nezir Özel, Memet Zülfikar asıl aday olarak seçilmişlerdir.

CHP İl Genel Meclis seçimi için ilçe idare kurulu başkanlarına da yoklama talimatnamesi gereğince ilçelerden üyeliğe kudretli asıl ve yedek olarak 4'er kişinin adlarının idare kurulu kararıyla bildirilmesini istendi. Bunun sonucunda Ahlat'tan İsa Aka ve Mustafa Sevimli, Tatvan'dan Cemal Avcı ve Abdulbari Eren, Mutki'den İsmail Aslan ve Cemil Karakaş, Hizan'dan ise Muhittin Orhan ve İzzet Yavuz aday olarak gösterilmiştir.

Bağımsız olarak da Bitlis merkezden: Faris Aytekin ve Besim Sümer aday olurken Hizan'dan: Rüstem Özdemir adaylığını bıraktı²³⁰.

²²⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1, 103.

²²⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 139.

²³⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 136.

Tablo 12. Bitlis İl Genel Meclisi üyeliği için yapılan seçim sonucunda adaylar ve aldıkları oylar²³¹

İlçesi	Adı	Soyadı	Mesleği	Aldığı oy sayısı	Aday olduğu parti
Bitlis Merkez	Nezir	Özel	Ticaret Od. Bşk.	8993	CHP adayı
	Paşo	Barut	Belediye üyesi	7867	CHP adayı
	Zeynettin	Eren	Belediye üyesi	7824	CHP adayı
	Memet	Zülfikar	Tüccar	7064	CHP adayı
	Cemil	Okumuş	Halkevi Başkanı	5414	CHP adayı
	Abdullah	Okumuş	Belediye üyesi	4870	CHP adayı
	Faris	Aytekin	Emekli	263	Bağımsız
	Besim	Sümer	Emekli	16	Bağımsız
Ahlât	İsa	Aka	Eski Genel Meclis üyesi	3696	CHP adayı
	Mustafa	Sevimli	CHP Başkanı	2726	CHP adayı
Tatvan	Cemal	Avcı	Eski Genel Meclis üyesi	2723	CHP adayı
	Abdulbari	Eren	CHP üyesi	324	CHP adayı
Mutki	İsmail	Arslan	Eski Genel Meclis üyesi	5403	CHP adayı
	Cemil	Karakaş	CHP üyesi	5393	CHP adayı
Hizan	Muhittin	Orhan	Eski Genel Meclis üyesi	3234	CHP adayı
	İzzet	Yavuz	CHP Başkanı	3158	CHP adayı
	Rüstem	Özdemir	Tüccar	89	Bağımsız

CHP İl Genel Meclis üyeliği için ilçe idare kurulu tarafından asıl ve yedek olarak 2’şer kişinin belirlenmesini istenmişti. Bunun üzerine Ahlât’tan başkan Mustafa Sevimli, Yusuf Özdemir, İsa Aka ve Besim Sümer aday olduklarını belirttiler. Bu dört kişiden Mustafa Sevimli ve İsa Aka’yın aday olarak gösterilmesine karar verilmiştir.

Ancak Ahlât’lı Mecit Yüksel adında bir şahıs CHP Genel Sekreterliğine Bitlis’ten seçilen adayların çıkarılıp yerine seçilemeyen diğer iki şahsın aday gösterilmesini ve böylece yapılan haksızlığın önlenmesini isteyen bir telgraf çekmiştir ve bu talebinin bütün Ahlât halkı namına olduğunu izâh etmiştir.

²³¹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 132.

Bu telgraf üzerine, CHP Genel Sekreterlik Bitlis başkanı Ziya Geboloğluna olayı bildirmiş ve gerekli incelemenin yapılmasını istemiştir. Bunu üzerine Ziya Geboloğlu CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda:

“Bu dört kişiden Besim Sümer’in partiye kayıtlı olmadığını Bitlis’ten ilgisini keserek Hatay’a gittiğini ve Milletvekilliğinde Bağımsız adaylığını koyarak bir oy aldığını, İl genel meclisi üyeliği için de daha Ahlat ilçesinden bir karar gelmeden önce seçim kuruluna bağımsız adaylığını koyan bu kişi ile hakkında dedikoducu ve parti başkanı olmamasından dolayı müteessir ve parti aleyhinde çalışmalarda bulunduğunu rapor etmiştir. Diğer aday Yusuf Özdemir hakkında ise Bitlis’te ilkokul öğretmenliğinde bulunduğu sıralarda usulsüz hareketlerine şahit olmasından ötürü il genel meclisi için uygun bulunmaması” nedeniyle diğer iki kişiyi aday olarak gösterdiklerini bildirmiştir²³².

Ayrıca telgrafı çeken Mecit Yüksel’in Hizan ilçesi halkından olduğunu ve 15 yıl önce Ahlat ilçesine gelerek yerleştiğini, Demircilik yaptığını ve emekli öğretmen Yusuf Özdemir’in komşusu ve yakın arkadaşı olduğunu bildirmiştir.

Gönderilen telgrafın ‘Yusuf Özdemir’in tertip ve teşvikiyle çekildiğini hatta telgraf yazısının bizzat Yusuf Özdemir’in olduğu, Yusuf Özdemir’in bu teli çekmek için birçok kişiye başvurduğu ve kimsenin imzalamaması nedeniyle ancak son günde Mecit Yüksel’e imzalatıldığını, ilçe idare kurulunun çalışmalarına engel olduğu ve iyi fikir beslemediği de bildirmiştir. Ayrıca adları yazılı 4 kişinin aday gösterilmesinde ilçe idare kurulu tarafından verilen 30.7.1946 tarihli kararda Yusuf Özdemir’in de imzası olduğunu raporda belirtilmiş ve kendi ile aynı karaktere sahip olan Besim Sümer’in aday gösterilmemesinden dolayı bu yalan telgrafı demirci Mecit Yüksel’e çektirdiğini belirtilmiştir.

Telgrafın kendi el yazısı olup olmadığı ilçe parti başkanı tarafından hususî şekilde bildirildiğinde resmen teşvik ettirildikten sonra Yusuf Özdemir, araştırılmış ve kişinin kendi el yazısı olduğunu tespit etmiştir. Yusuf Özdemir, tüzük hükmünün tatbik edileceğini söyleyerek telgrafı yazan Mecit Yüksel’in iddiası gibi bir haksılık ve usulsüzlük bulunmadığını bildirmiştir²³³.

²³² B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 129.

²³³ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 130.

1946 İl Genel Meclis üye seçimlerinde yaşanan diğer olayda CHP üyesi olduğu halde bağımsız adaylığını koyan Faris Aytekin olayıdır. Emekli Bucak Müdürü ve Bitlisin Herson mahallesinden olan [299 doğumlu] Faris Aytekin CHP tüzük hükmüne aykırı hareket etmiş. Partiye 19.04.1945 tarihinde üye olan ve 246 aday numarada kayıtlı bulunan Faris Aytekin CHP'den istifa etmeden bağımsız olarak adaylığını koyduğu için hakkında soruşturma açılmıştır²³⁴.

Faris Aytekin 3.10.1946 tarihli savunmasında; belediye asıl üyeliğe seçilmemesinin ardından bu defa da il genel meclis üyeliğine aday gösterilmemesinden dolayı üzüntü duyduğunu söylemiştir. Bundan önceki seçimlerde birçok kez çeşitli görevlerde bulunduğunu ve bunları layıkıyla yerine getirdiği ancak bu seçimde aday gösterilmemesinin kendisine yapılmış haksızlık olarak gördüğünü belirtilmiştir. Hükümetin doğru, dürüst ve namuslu kişileri bulup bunları iş başına getirmeyi prensip edindiğini ancak parti işlerinin yerli halkın eline geçtiği tarihten itibaren artık bu prensibin uygulanmadığını ve parti işlerinin keyfiyete göre uygulandığı için bağımsız olarak adaylığını bıraktığını savunmuştur.

Bitlis CHP başkanı Ziya Geboloğlu ise CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda, Faris Aytekin'in oy kullanan 11639 seçmenden ancak 263 seçmen oyunu aldığını ve CHP adayları seçimi kazanmış olsalar da bu kişinin parti tüzüğüne aykırı ettiğini bildirdi. Bundan dolayı CHP tüzüğünün 147 ve 148'inci maddesine aykırı olarak partiden ilişkisini kesmeden tüzüğe uymayan Faris Aytekin hakkında tüzüğün 149'uncu maddesinin tart cezasının uygulanmasını istedi ve bu isteği CHP tarafından kabul edildi²³⁵.

2.3.3.3. Genel Seçimleri

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa birden çok partinin katıldığı genel seçim 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı. 5 Haziranda milletvekili seçim kanunu değiştirilerek tek dereceli seçim esasına geçildi. Tek parti iktidarı boyunca bütün seçimlerin iki dereceli olarak yapıldığı göz önünde bulundurulursa, bu çok önemli bir değişiklikti.

²³⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 125.

²³⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 127.

DP başlangıçta seçime katılmakta kararsızdı. Ancak 16 Haziran'da yapılan toplantı sonucunda seçime katılma yönünde karar aldı. TBMM, 21 Temmuz 1946'da erken seçim kararı aldı ve seçim, adli denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre bu tarihte yapıldı²³⁶.

Geçen yedinci seçim dönemine göre bu seçimde 12 seçim çevresinde (Çoruh, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gümüşhane, İzmir, Kars, Konya, Kahramanmaraş, Samsun, Seyhan, Trabzon) milletvekili sayısı 1'er Ankara'da ise 2'şer arttı. Bu illerde milletvekili sayısı artarken dört ilde de (Bilecik, Gaziantep, Manisa, Tekirdağ) milletvekili sayısı 1'er tane azaldı²³⁷.

Demokrat Parti'nin aday listelerinin hazırlanması ve seçim işleri ile Refik Şevket İnce ve yardımcısı Basri Aktaş ilgileniyordu. İllerde gösterilecek adaylarla ilgili tutulan defterin 16 sayfası boştu ve her sayfa bir il için ayrıldı²³⁸. Demokratların aday göstermedikleri 16 il vardı. Bunlar, Çorum, Kırşehir, Niğde, Malatya, Gümüşhane, Rize, Bingöl, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı, Van ve Hakkari'dir²³⁹. Refik Şevket İnce'nin adayları gösterir defterinde 367 aday mevcuttu, bunlardan 16'sı mükerrerd.

21 Temmuz 1946 tarihine alınan erken genel seçimlere DP katılma kararı verdikten sonra Mareşal Fevzi Çakmak'ı ikna ederek, DP listesinden [bağımsız] aday olmayı kabul etti. Bu katılma CHP'yi ürküttü. Zira Mareşal, Türkiye'nin hayatta kalan tek mareşali olmasının yanı sıra, Atatürk'ün yakın arkadaşı olması, İstiklâl Savaşı'nda oynadığı önemli rol, dindarlığı vb. sebeplerle ülkede büyük bir saygınlığa sahipti. Fevzi Çakmak'ın DP listesinden milletvekili adayı olacağı haberi duyulunca, haber, özellikle İstanbul gençliğini coşturmuş halkın biraz daha hızla DP'ye yaklaşmasını sağladı. Çakmak, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Genelkurmay Başkanlığı görevinden İnönü'nün etkisi ile uzaklaştırıldı. Bu yüzden CHP'nin adaylık teklifini geri çevirerek DP'den adaylığını koydu. Çakmak'ın DP'den aday olacağının duyulması DP'ye karşı olan güveni artırdı ve güçlendirdi. İstanbul'a giden Mareşal Fevzi Çakmak için 12.7.1946 günü binlerce Ankaralı tren istasyonunu doldurdu, büyük sevgi ve bağlılık gösterilerinde bulundu. İstanbul'da da büyük bir

²³⁶ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 621.

²³⁷ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 659.

²³⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, 119.

²³⁹ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1946

kalabalık tarafından karşılanan Çakmak'ın elini öpmek isteyenler birbirleriyle yarıştılar²⁴⁰.

Sonuçta DP 351 aday ile genel seçimlere giriyordu. Seçimlerden üç gün evvel CHP, her ile ait olan seçim listelerini açıkladı. Henüz Demokratların ilan edilmiş listeleri yoktu. Bunun nedeni ise DP'nin kendisini CHP kadar güçlü hissedememesi, uygun aday bulunamaması, teşkilâtın kurulamaması ya da teşkilâtın tam anlamı ile faaliyete geçememesi idi²⁴¹.

Bitlis milletvekilliği için CHP'den aday olmak isteyen mebus adayları:²⁴²

1. Muhtar Ertan: Bitlis eski milletvekili
2. Abdulgafur Şener: Gümrük Müdürü
3. Tahir Ergün: Başbakanlık Evrak, Levazım ve Daire Müdürlüğü Dosya Şefi
4. Baki Bilgütay: Sivas Belediye Meclisi Azası
5. Suphi Menteş: Bitlis Belediye Başkanı
6. Talip Sümer: Avukat, Ulaştırma Bakanlığı Müfettişi
7. Ali Özcan: Elazığ Vilâyet Genel Meclis Azası
8. Suphi Güney: Emekli Yargıç
9. Hulusi Bitlis Aktürk: Avukat
10. Arif Özdemir: Bitlis CHP İl İdare Kurulu Başkanı
11. Rauf Özdemir: Muğla ili Mektupçusu ve Bitlis Halkevi eski Başkanı
12. Nafi Duransoy: Sümerbank Çimento Sanayi Müessesesi Zat İşleri Şefi ve CHP Sivas İli Çimento Ocağı İdare Kurulu Başkanı
13. Ziya Geboloğlu: Bitlis CHP Halkevi Başkanı, Avukat
14. Faik Polat: Samsun İli Mektupçusu
15. Remzi Buharalı: Maliye Bakanlığı Millî Emlak Umum Müdür Müavini

²⁴⁰ Döndü Bal Akkaşoğlu, Demokrat Parti'nin Kuruluş Çalışmaları ve Çok Partili Siyasi Hayata Katkıları (1939-1950), (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001, 126.

²⁴¹ Metin Toker, *a.g.e.*, 621.

²⁴² B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.3., 242-256.

16.Hasan Fehmi Süerdem: Devlet Havayolları Genel Müdür Yardımcısı

18.7.1946 tarihinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 465 kişiden oluşan CHP milletvekili adaylarını ilan etti²⁴³. Bitlis milletvekili adaylığı içinde Bitlis eski milletvekili olan Muhtar Ertan ile Bitlis CHP İl İdare Kurulu Başkanı Arif Özdemir seçildi²⁴⁴. Diğer taraftan yedinci dönem milletvekillerinden 145 kişi bu seçimde CHP tarafından aday gösterilmedi. Bunlardan biri de 7. Dönem Bitlis milletvekili olan Bülent Osma'dır²⁴⁵.

Henüz Bitlis'te teşkilatlanmamış olan DP burada aday gösterilmedi. 1946 yılı seçiminde Ankara'da Avukat Bitlisli Hulusi Aktürk, Bitlis eski icra ve iflas memuru Sürmeneli Hakkı Şişmanoğlu, Ulaştırma Bakanlığı Müfettişlerinden Bitlisli Talip Sümer ve Muş ili PTT Müdürlüğünden Emekli Bitlisin Ahlat ilçesi halkından Besim Sümer ve Ankara İli İdare Kurulu üyesi ve nereli olduğu bilinemeyen Ahmet Cevat Ayın olmak üzere 5 kişi Bitlis milletvekilliği için bağımsız adaylıklarını koymuşlardır²⁴⁶.

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan 465 milletvekilliğinden 396'sı alan CHP büyük bir seçim zaferi kazandı. DP ise meclise sadece 59'unu milletvekili sokabildi. Ayrıca 7 bağımsız aday da seçimi kazandı²⁴⁷. Seçimi kazanan bağımsız adaylar biride seçim öncesi DP tarafından müstakil olarak Kastamonu'dan adaylığını bırakan Mareşal Fevzi Çakmaktır.

Bitlis'te yapılan seçime ise, seçim kurullarınca tespit edilmiş olan 17646'sı kadın 17778'si erkek seçmenden sadece 14458'i kadın 13870'i erkek toplamda 28328 kişi oya iştirak etmiştir.

CHP adaylarından Muhtar Ertan 28227, İl Parti Başkanı Arif Özdemir 28265 oy alırken, bağımsız olarak adaylıklarını bırakmış olan Ankara avukatlarından Hulusi Aktürk 46, Malatya Eski İcra Memuru Mehmet Hakkı Şişmanoğlu 13, İskenderun

²⁴³ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 642.

²⁴⁴ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 644.

²⁴⁵ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 677.

²⁴⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525-1., 107.

²⁴⁷ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 665.

PTT Müdürlüğünden emekli Besim Sümer 1 oy almış, Talip Sümer ve Ahmet Cevat Ayın hiç oy almamışlardır. Aday gösterilmediği halde Fevzi Çakmak ise 1 oy aldı²⁴⁸.

Böylelikle 8. Dönem Bitlis milletvekilliğine CHP adayları olan Muhtar Ertan ve Arif Özdemir seçilmiştir²⁴⁹.

1946 seçimlerinde 7. Dönem milletvekili olup 8. Dönemde eski seçim bölgelerinden 218 kişi yine seçildi²⁵⁰. Bunlardan biri de Bitlis milletvekilliğine seçilen Muhtar Ertan'dır²⁵¹.

16 kişi ise 8. Dönemde milletvekili seçilmiş olanlardan önceleri muhtelif dönemlerde veya Osmanlı Meclisinde milletvekilliği yapmıştır. Bunlar arasında 1. Dönem Bitlis milletvekilliği yapan Arif Özdemir ve 7. Dönem Bitlis milletvekilliği yapan Muhtar Ertan'ın gösterilmesi mümkündür²⁵².

Millî Şef İsmet İnönü'nün Seçim Sonrasında 24 Temmuz 1946 Tarihinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada:

“Vatandaşlarım,

Yeni seçim sona erdi. Türk Milleti kadın ve erkek seçmenlerin büyük nispette iştirakî ile milletvekillerini seçmiştir. Yeni Büyük Millet Meclisi'nin muhtelif partililerden ve bağımsızlardan kurulmuş olması, vatanımız için büyük muvaffakiyettir. Milletimizi yürekten tebrik ederim. Şimdi Türkiye'nin millî hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir. Büyük Meclisteki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde olarak fikir ayrılıklarını vatan için yapıcı bir şekilde ayarlamak, gelecek vazifemiz olacaktır. İktidar ve karşı partilerinin Büyük Mecliste, belediyelerde ve basın âleminde bir arada verimli olarak çalışabilmelerinin milletçe imtihanını vereceğiz. Bu imtihanın muvaffakiyetle verilmesi, bugünkü ve gelecek nesiller için çok feyizli olacaktır. Vatandaşlarımın arasında dostluğun bozulmaması için bütün dikkatimizi kullanacağız. Yeni Büyük

²⁴⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 157.

²⁴⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 159.

²⁵⁰ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 670.

²⁵¹ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 67.

²⁵² *Türk Parlamento Tarihi*, I, 674.

Millet Meclisinin aziz memleket ve milletimize kıymetli hizmetler başarmasını dilerim"²⁵³.

Seçim sonuçları ilân edildikten sonra, DP seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını gündeme getirdi. Muhalefet partisine göre, seçim öncesinde, seçmenlere DP'ye oy vermemeleri için baskı yapıldı. Muhalefet, ayrıca, oylar kullanıldıktan sonra, sayım işlemleri sırasında hile yapıldığını, muhalefet partisinin aldığı oyların tutanaklara eksik geçirildiğini, buna karşılık iktidar partisinden oylarının olduğundan yüksek gösterildiğini öne sürdü. Ancak bu itirazlar hiçbir işe yaramadı ve böylece 1946 erken seçimi "*Türkiye'nin siyasî tarihindeki en şaibeli seçim*" olarak yer aldı²⁵⁴.

2.3.3.4. Bitlis Milletvekili Arif Özdemir'in Ölümü Üzerine Yerine Yenisinin Seçilmesi

1885 Bitlis doğumlu, Askeri Rüştiye ve Polis Okulu'ndan mezun olup, çeşitli kuruluşlarda idarecilik ve Bitlis İl Daimi Komisyon üyeliği yapmış olan Arif Özdemir, Bitlis ilinin siyasî hayatında önemli rol oynamıştır. I. dönem Bitlis milletvekilliği yaptı. 24 Temmuz 1946 yapılan milletvekilliği seçimlerinde de 28265 oy alan Arif Özdemir, VIII. dönem Bitlis milletvekilliğine seçildi. Ancak Arif Özdemir 17.11.1948 Çarşamba günü kaldırıldığı Gülhane hastanesinde vefat etmiştir²⁵⁵.

Bitlis milletvekili Arif Özdemir'in ölümü üzerine CHP milletvekilleri seçim kanununa göre bir başkasının seçilmesi kararını almıştır²⁵⁶.

Ara seçim Yedinci Kurultayca kabul edilen tüzük değişikliğine göre Milletvekilleri adaylarının %70'inin tespiti mahallî teşkilâta aitti. Bu husustaki yönetmelik hükümlerine göre mahallî Parti İl ve ilçe idare kurulları, parti bucak başkanları, İl ve ilçeler partili belediye başkanları ve seçilmiş, Belediye encümen üyeleri, genel meclisin partili üyeleri, il merkezlerindeki Ticaret, Sanayi ve Esnaf

²⁵³ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 674.

²⁵⁴ *Türk Parlamento Tarihi*, I, 674.

²⁵⁵ B.C.A., Dosya: 30.10.0.0.77.508.15., 4.

²⁵⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 2.

odalarının partili olan başkanlarından oluşan yoklama kurulu tarafından % 70 nispeti gizil oyla ve salt çoğunlukla seçilecekti²⁵⁷.

Bitlis'ten 16 Ekim 1949 yılında yapılacak olan ara milletvekilliği için mebus adayları;²⁵⁸

1. Ziya Geboloğlu: Avukat ve Bitlis CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı
2. Suphi Hayri Menteş: İl belediye Başkanı ve CHP İl Yönetim Kurulu üyesi
3. Kadri Kemal Kop: Garanti Bankası neşriyat ve propaganda müdürü
4. Hulusi Bitlis Aktürk: Avukat
5. Hamdi Namik Gür: Birinci Büyük Millet Meclisi Eski İzmit Milletvekili ve Mülkiye Müfettişi
6. HüseyinCahit Gürkaş: Denizli İline bağlı Tavas Ceza Hâkimi
7. Asaf Çuhruk: Emekli Danıştay Üyesi

Yukarıda adları yazılı olan milletvekilliği için başvuran adaylar arasından Arif Özdemir'in vefatı üzerine VIII. Dönem Bitlis Milletvekilliğine Bitlis Hazine ve Devlet Orman İşletmesi Müdürlüğü Avukatı ile Bitlis CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı Ziya Geboloğlu seçilmiştir²⁵⁹. Seçime Bitlis merkezden 19805 seçmenden 9421 kişi, Ahlat'ta 5102 seçmenden 4448 kişi, Hizan'da 6705 seçmenden 4995 kişi, Tatvan'da 4467 seçmenden 4088 kişi, Mutki'de ise 5832 seçmenden 5593 kişi oy kullanmıştır. Seçime katılma oranı ise % 69'dur²⁶⁰.

2.3.3.5. DP'nin Bitlis'te Teşkilâtlanma Sürecinde CHP'nin Tavrı

DP'nin muhalif parti olarak kurulmasını CHP'liler memnuniyetle karşıladıklarını belirtirler. Ancak DP, Bitlis'te kurulma aşamasında pek de hoş karşılanmadı. Zira Bitlis'te DP'nin kurulmasına ön ayak eden kişiler bu aşamada çeşitli zorluklar çıkarılmış, adeta çalışmalardan uzaklaştırılması için çeşitli baskı uygulanmıştır.

²⁵⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 2.

²⁵⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1., 272-277.

²⁵⁹ TBMM. Albümü, 1920 -2010, I., (1920-1950), 481.

²⁶⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.363-1525., 57-59.

CHP Bitlis Başkanı Ziya Geboloğlu'nun 9.11.1949 gün ve G-148 sayılı yazısında; *“Demokrat Parti İl İdare kurulunun hiç bir başarı gösteremedikleri ve hiç bir köyde ocak teşkilâtı kuramadıkları, evvelce açılmış olan ocakların kapandığı ve bütün köylünün partimize üye yazılmasını, köylerde ocak teşkilâtımızın kurulması, DP felce uğratmış ve kendilerini gülünç bir duruma düştüğünü belirtmiştir²⁶¹. Felce uğrayan bu partiden hiç bir üzüntü duyulmamakla beraber düşmanı küçük görmemenin faydalı olacağından daima tedbirli ve uyanıklığı elden bırakılmayacağını belirtmesi”* sözleri DP'nin kurulmasına karşı bakışı ortaya koymaktadır.

DP'nin Bitlis'te teşkilâtlanmasını önlemek için birçok teşebbüste bulunuldu. Bunlardan biri DP taraftarı olduğu bilinen Bitlis Defterdarı Hamdi Özer olayıdır. Aslen Burdurludur. Dönemin CHP Muş Bölge Müfettişi olan Cemal Karamuğla CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda Hamdi Özer'in Demokrat Burdur milletvekilinin akrabası ve adamı olduğunu, bu zatın mesai saatleri içinde işini bir tarafa bırakarak DP lehine çalışmalarda bulunduğunu belirtmiştir. Hatta bu kişinin Millî Eğitim Müdürü'nü *“yakında DP'nin başa geçerek kendisini cezalandıracağını”* gibi sözlerle tehdit ettiğini bildirmiş ve bu olaylardan dolayı Cemal Karamuğla bu zatın Bitlis halkının iyiliği için başka bir yere alınmasını rica etmişti²⁶².

Cemal Karamuğla daha önce de Hamdi Özer'in görevden alınmasını talep ettiğini bildirdiği halde Hamdi Özer'in görevden alınmaması üzerine 18.3.1949 gün ve 49 sayılı yazısında bu isteğini yinelemiştir. Hamdi Özer'in şimdiye kadar görevden alınmamasının Bitlis'in zararına olduğunu ve her geçen gün bu zararın arttığını belirtmiştir. Hatta daha da sert bir tutum sergileyerek bu zatın sadece görevden alınması ile yetinmeyerek bu kişinin müdürlük yapabilecek kapasitede olmadığını vurgulanmış, kendisinin olgun bir amirin talim ve terbiyesine verilmesinin daha yerinde bir karar olacağını bildirmiştir²⁶³. Hamdi Özer hakkında Ziya Geboloğlu da bir yazı göndermiştir. Yazısında Hamdi Özer'in arkadaşı olan Eski Bitlis Emniyet Müdürü olan Hilmi Süleyman'ın Ağrı Emniyet Müdürlüğü'ne

²⁶¹ B.C.A., Dosya: 490.1.442.1829.2., 16.

²⁶² B.C.A., Dosya: 490.1.442.1829.2., 7.

²⁶³ B.C.A., Dosya: 490.1.442.1829.2., 11-13.

atanmasından sonra yalnız kalmamak için Tekel Müdürü Cafer Bey'e yanaştığından söz etmiştir. Öyle ki Cafer Bey DP İl İdare üyesi olan lastik tamircisi Sıddık Şafkat'ın kardeşi olan Tahsin Şafkat'ı tekilde memur iken takip memurluğuna atadığını belirtmiştir.

Ziya Geboloğlu aynı yazısında bu kişinin parti aleyhine bir tesiri bulunamayacağını ancak ikiyüzlü tavrının sinir bozucu olduğu için başka bir yere alınmasını istemiştir. Hatta bu zatın defterdarlık yapabilecek kabiliyette olmadığını bu yüzden defterdarlık maiyetinde bir gelir veya tahsil veyahut millî emlak müdürlüğü gibi görevlere alınmasının daha da yerinde olacağını tavsiye etmiştir²⁶⁴.

CHP'nin Bitlis'te teşkilâtmasına dair bakış açısını gösteren diğer bir olaysa Bitlis Ziraat Bankası Şube Veznedarı olan Necati Kalay olayıdır. Ziya Geboloğlu CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazısında Necati Kalay'ın Bitlis DP Geçici İl İdare Kurulu Başkanı Fevzi Baysal'ın istifasından sonra yapılan kongrenin tüzük hükümlerine aykırı olduğunu bildirmiştir. Zira DP'nin hiçbir köyde ocak teşkili bulunmadığını ve kongreye ocaklardan hiçbir delegenin katılmamasını sebep olarak göstermiştir. Kongreye katılanların da bankadan parasını almaya gelen birkaç köylü olduğunu belirtmiştir. Durumu Vali İhsan Kahyaoğlu'na bildirdiğini ve valinin de bu durumla yakından alakadar olduğunu bildirmiştir²⁶⁵.

Vali, cidden bu olayla yakından ilgilenmiş ve bu konu hakkında emniyet müdürlüğü aracılığıyla DP İl İdare Kurulu Başkanı Adil Şerefanoğlu ile görüşmüştür. Ondan köylerde ocak teşkilâtına ait defterlerle idare kuruluna ait bütün kayıtları istemiştir. Ancak Adil Şerefanoğlu bütün kayıt ve evrakların eski başkan Fevzi Baysal tarafından götürüldüğünü ileri sürmüş, bu durum üzerine daha da şüphelenen vali köyde bulunan ocak teşkiline ait defterlerin ocakta bulunması gerektiğini ve bununda idare kurulu üyesince bilinmesi gerektiğini ileri sürerek en kısa zamanda bu bilgilerin kendisine ulaştırılmasını istendi. Aksi takdirde kongrenin tüzüğe aykırı bir şekilde düzenlendiğini düşüneceğini belirtti. Bunun üzerine Adil Şerefanoğlu en kısa defterleri getireceğini belirtti. Ziya Geboloğlu aradan 2 hafta geçmesine rağmen hâlâ defterlerin ulaşılmaması üzerine valilikçe kongrenin tüzüğe aykırı bulunduğu ve durumun İçişleri Bakanlığı'na bildirilerek kongrenin ve DP'nin il idare kurulunun

²⁶⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2.,19-21.

²⁶⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2.,15.

tanınmaması gerektiği doğrultusunda karar aldığını CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir²⁶⁶. İlginçtir ki hem Ziya Geboloğlu hem de Muş Bölge Müfettişi olan Cemal Karamuğla valinin Bitlis'teki hizmet ve yardımlarının yanında, CHP'ye karşı gösterdiği hoşgöründen dolayı kendisine bakanlıkça bir takdirname verilmesinin gerektiğini vurgulamışlardır.

Necati Kalay olayı CHP'yi de harekete geçirmiştir. CHP Genel Sekreteri ve Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu, Ziraat Bankası Genel Müdürü Hamit Pekcan'a bir yazı göndermiştir. Yazısında: *“Aslen Vanlı olan Necati Kalay'ın Bitlis'e atandıktan sonra buraya göğsüne DP rozetini takarak gelmiş bir süre bu şekilde dolaştıktan sonra çevredekilerin ikazı ile rozeti çıkarmış ise de gönlü ve aklı hâlâ DP'dedir. Bitlis'te müteşebbüs bir heyet halinde kalan DP şubesi başkanlarının partiden istifa ederek ayrılması üzerine onları bir araya getirmek için uğraşanların başındadır. DP'nin Bitlis'in hiçbir ilçe, bucak ve köyde şubesinin bulunmamasından dolayı daha önce Ankara'dan gelen müfettişler burada DP'nin bir başarı elde edemeyeceği kanaatine vardığını ve bu durumu Necati Kalay da görmüştür. DP kongre yapmak amacıyla topladığı on-oniki kişilik bir grubun bankada parasını almak için gelen köylülere paralarını öğleden sonra vereceğini söyleyerek onları 10-12 kişiden oluşan diğer kişilerle birleştirerek DP merkezine götürmüştür. Ve bu köylülerin şaşkın bakışları arasında Necati Kalay kendisini kongre başkanı ilan etmiştir.”*

Cevat Dursunoğlu ayrıca bu hadiseden sonra ziraat bankasının bu durum ile yakından alakadar olacaklarından emin oldukları için partileri aracılığı ile bir teşebbüste bulunmadıklarını belirtti. Ancak bu durumun Bitlis valisi tarafından da hoş karşılanmadığını ve bu zatın ziraat bankası gibi halk ve köylü ile her an temasta olan birinin bu görevde kalmasının doğru olmadığını savunarak bankayı baskı altında tutmuştur²⁶⁷. Zira bu baskılar sonuç verdi ve Necati Kalay başka bir yere atandı²⁶⁸.

CHP sadece Bitlis merkezinde değil, buraya bağlı Adilcevaz bucağında da aynı tutumu sergilemiştir. DP'nin burada kuruluşunu kutlamak için DP müfettişi Kemal Obus, ilçe DP başkanı ve 20 kadar taraftarları bir tören düzenlemiştir. Ancak

²⁶⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2., 16-17.

²⁶⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2., 9-10.

²⁶⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2., 1.

bu tören CHP İlçe Başkanı Paşa Barut tarafından da hoş karşılanmamıştır. Paşa Barut yapılan mitingin her ne kadar halk tarafından hoş karşılanmadığını ve bu tür toplantılar sonucu bazı kişilerin doğruluktan ayrılmasının konusu olacağı konusunda CHP Genel Sekreterliğe yazı göndermiştir²⁶⁹.

Paşa Bey'in CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda; 14 saat süren mitingde mesai saatlerinde DP'yi desteklemek için gelen öğretmenleri belirterek, Bucakta ilkokul müdürlüğü yapan İhsan Ersan ile öğretmenlik yapan Ahmet Ören, Hamit Kesciler, Mehmet Çakmak ve DP saymanı olan Ahmet Erihşah'ın kardeşi öğretmen vekili Salih Erihşah'ın DP lehine çalışmalarına değinmiştir. Ayrıca Bucak Müdürü Ekrem Kömürcü'nün de bu işe göz yumarak desteklediğini belirtmiştir. Bunun doğru bir tutum olmadığını zira bu kişilerin iktidar mevkiindeki bir partinin hükümet memurları olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu öğretmenlerin her gün DP binasında bir araya gelerek halkı kendi taraflarına çekmek için çabaladıklarını yazmıştır. Tıpkı Bitlis'te olduğu gibi buradaki CHP başkanı da halkın yararı için bu öğretmenlerin biran evvel buradan alınıp başka yere gönderilmesini rica etmiştir²⁷⁰.

Bitlis'teki il ve ilçe CHP başkanları DP'nin teşkilâtlanması için çalışan kişileri başka bir yere gönderilmesi yoluyla bu teşkilâtlanmayı önlemeye çalışmışlardır. Ancak kullanılan tek yöntem bu değildir. Ziya Geboloğlu DP için çalışan bazı şahısları iş verme vaadiyle kendi partilerine çekme yoluna gitmiştir.

Örneğin Ziya Geboloğlu CHP'ye gönderdiği yazıda Adil Şerefhanoglu'nun DP başkanlığı bırakmak istediğini bildirmiş ve sözde bu kişinin ileride zor duruma düşmesini engellemek için kendisini Kızılay ya da Ticaret Odası Başkanlığı gibi göreve getirilmesi için uğraştığını bildirmiştir. Bu yüzden Adil Şerefhanoglu'nun CHP'ye üye olması ve başarı gösterip partiye itimat telkin etmesi halinde kendisine bu kurumlardan birinde başkanlık verilmesi için Ziraat Bankası Müdürü Necip Uygur ile hemfikir olduklarını söylemiştir.

Bir başka örnek ise DP il idare kurulu üyesi olan lastik tamircisi Sıddık Şafkat hadisesidir. Ziya Geboloğlu bu kişinin DP girmekten dolayı çok perişan olduğuna dair CHP'ye gönderdiği aynı yazıda: *“İdare Kurulu üyesi bulunan lastik*

²⁶⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2., 23.

²⁷⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2., 24-25.

tamircisi Sıddık'ın bu partiye girmesi dolayısıyla çok perişan olduğunu ve işsiz kaldığı ve kendisine bir iş bulmam hakkında gönderdiği cevap üzerine ne iş istiyor ve bunun akıbetini düşünmedi mi diye sorulduğunda... Bir hata işlediğini çok perişan olduğundan yardıma muhtaç bulunduğunu ifade etti. Ben de değil muhalif her kim olursa olsun düşmüş bir vatandaşa yardım borcumuzdur dedim. Ve bu arkadaşına ne iş yapabilir ve ne iş ne istiyor diye sordum. Odacılık gibi bir iş olursa yeter demesiyle çok üzülüm. Nihayet bir odacılık isteyecek duruma düşen bahusus partinin il idare kurulu üyesi ve hem de en faali bulunan bu zavallının haline acıdım ve Sıddık'ın kardeşine bu isteğinin yerine getirilmesine çalışacağımı söyledim.²⁷¹“

Görüldüğü gibi DP'yi destekleyen kişiler ya başka bir yere gönderilerek ya da DP bırakıp kendi partilerine kayıt yaptırılması suretiyle Bitlis' teşkilâtmasının önüne geçilmek istemiştir. Zira bu yöntem işe yarayacak ki zaten çok az üyesi bulunan DP den önce il idare kurulu üyesi Tahsin Adunan ile Sıddık Türk istifa etmiştir. Daha sonra 47 kişiden oluşan bir grup bunu takip etmişse de bir süre sonra 17 kişiden oluşan başka bir grup takip etmiştir. Bütün bu kişiler DP'den ayrılmakla kalmayıp CHP'sine kayıt olmuşlar. Ayrıca DP Genel Başkanı Celal Bayar'a gönderdikleri istifa mektuplarında, o vakte kadar hiçbir partiye girmedikleri için Demokrat Partinin memleket yararına çalışacağını umarak bu partide çalışmak arzusuyla aralarına karıştıkları, fakat geçen zaman zarfında umulan faaliyet göstermemesi yanında bu partide idare kurulu başına geçenlerin doğrudan doğruya kendi menfaatlerinden başka kaygıları olmadığını ortaya çıktığını, bu yüzden partinin Bitlis'te çökmek üzere olduğu diğer taraftan Cumhuriyet Halk Partini teşkilâtının tam bir memleket kaygısı ile hareket ederek köylere kadar teşkilâtlarını genişlettiklerini ve büyük bir başarı ile çalıştıklarını belirtilmekte ve memleket menfaati bakımından Cumhuriyet Halk Partisi saflarında yar almayı uygun gördükleri için DP'den istifa ettiklerini bildirmişlerdir²⁷².

²⁷¹ B.C.A., Dosya: 490.1.442-1829.2., 23-25.

²⁷² Ulus, 25.4.1949.

2.4. 1950 Seçimleri

2.4.1. Seçimlere Giderken Türkiye’deki Siyasal Ortam

DP kurulduğu günden itibaren “*rejimin sınırları*” içinde iktidarı etkilemişti²⁷³. 1950 yılına gelindiğinde de DP’lilerin başarıyla yürüttükleri muhalefetle, seçim kanunu değişti. 1950 seçimlerine gidilirken bir manada DP’liler bir adım öndeydi. Yine de parti teşkilâtında bir endişe havası hâkimdi. DP’liler seçimlerde iktidarın hile yapmasından, daha da ileri giderek, kendilerini siyasal hayattan silmesinden korkuyorlardı. İktidardaki hava da pek farklı değildi. Siyasal ortamdaki hareketlilik CHP’nin iktidarını tehdit etmekteydi. Muhalefetin bu ortamdan yararlanarak iktidarı ele geçirmesinden korkuluyordu²⁷⁴. MKP’deki durum daha farklıydı. Parti taraftarları İnönü başta olmak üzere CHP ve DP ileri gelenlerini sert sözlerle eleştiriyor, seçimlerde MKP’nin önde olacağı inancıyla hareket ediyorlardı. CHP iktidarının totaliter rejimlerden hiçbir farkı olmadığını savunan partililer, DP’yi de “*muavaza*” partisi olarak gördüklerini sürekli ifade ediyorlardı.

Seçim kanunun kabul edilmesinden sonra iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getiren ilk olay, yine seçim kanununun kendisi oldu. DP’liler yeni seçim kanunundan memnundu ancak, 1946 seçimlerinde yaşanan olayları hatırlatarak, seçim güvenliğinin sağlanmasını istiyorlardı. DP’liler eğer seçimlerin güvenliğine teminat verilmezse seçimlere katılmayacaklarını belirtiyorlardı. DP’nin bu beyanatlarının bir propaganda malzemesi olduğunu iddia eden CHP, tasarının muhalefetin onayı alınarak yapıldığını ve kanunun o şekliyle kabul edildiğini belirtiyordu. Bu tehditlerin, DP’nin seçimi kazanamadığı takdirde sığınacak bir neden olabilmesi için, ileri sürüldüğünü savunuyorlardı²⁷⁵.

Seçimlerin güvenliği konusunun yanında, DP içinde yaşanan krizler ve Eskişehir’de yaşanan sel felâketi iki partiyi karşı karşıya getiren olaylardan birkaçıydı. 2 Şubat 1950 günü İstanbul İl Teşkilâtı Başkanı Esat Çağa’nın istifa edişi, CHP taraftarlarınca DP’nin içinde var olan çatışmanın ortaya çıkışı olarak görüldü.

²⁷³ Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Matbaacılık, İstanbul, 1971, 149.

²⁷⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 1998, 79-80.

²⁷⁵ Cemile Burcu Kartal, “Türk Siyasal Hayatında ‘Beyaz İhtilal’ 1950 Seçimleri”, *Atatürk Dergisi*, III, S: 4, Erzurum, 2003, 270.

CHP'lilerce propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlandı ve iki parti arasında karşılıklı polemikler hızlandı²⁷⁶. DP-CHP arasında bu gerginlik yaşanırken, Eskişehir'de sel felâketi meydana geldi. Sel felâketinin ardından 9 Mart 1950 günü Eskişehir'e giden İnönü ve beraberindeki heyet bölgede yürütülen yardım faaliyetleri hakkında bilgi aldılar. Toplantı sırasında DP'li oldukları iddia edilen bir grup felâketin sebebinin “*eskiden beri yapılan ihmallerin bir neticesi*” olduğunu söyleyerek propaganda yaptı²⁷⁷. CHP, DP'lilerin bu davranışını halkın derdini paylaşmak yerine, felâketi kendi prestijlerini arttırmak için kullandıklarını iddia ettiler²⁷⁸.

Sadece iki parti arasında değil, Türkiye'de yeni seçimin de heyecanıyla siyasal ortamdaki hareketlenme arttı. Bu hareketlenme her iki partiyi de korkutmaya başladı. Bölücülük olarak görülen “*komünist hareket*” ciddi bir siyasal tehdit olarak kabul ediliyordu. CHP'liler “*komünist hareketin*”, 1946 seçimlerinde özellikle de köylerde yürüttükleri çalışmaları örnek vererek, seçimlerin yaklaştığı bu dönemde bu tür etkinliklerin tekrar alevlendiğini öne sürüyorlardı. DP'nin bu konuda daha dikkatli davranmasını, çünkü DP'nin bu propagandalardan doğrudan doğruya sorumlu olmasa da manevi bir sorumluluğunun olduğunu, bundan dolayı da partinin gerekli olan tüm tedbirleri alınması gerektiğini savunuyorlardı²⁷⁹. Komünizmin bu dönem içerisindeki yükselişinin ve bir tehdit olarak algılanışının bir diğer önemli göstergesi de gazetelerdi. Dönemin gazetelerinde “*komünist tehlikesi*” adlı yazılanı sıklıkla yer verilmişti.

Seçimler yaklaştıkça partilerin ileri gelenleri seçim mitingleri düzenlemeye başladı. 24 Mart 1950 günü İnönü, Polatlı'da ilk seçim konuşmasını yaptı İnönü'nün konuşması iki esas nokta üzerinde şekillendi. Ele aldığı konulardan biri Anayasada yapılması tasarlanan değişikliklerdi. Anayasanın demokratik hayatın ihtiyaçlarına göre düzenleneceğini ve ikinci bir meclis kurulmasının gerekliliğinden bahsetti. Konuşmada ele alınan ikinci bir konu da “*Şiddet Politikası*” idi, Partiler arasında, seçim konuşmalarında yer alan şiddeti teşvik edici söylemlerin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtti. İnönü'nün iddiasına göre, muhalefetin şiddet politikası, iktidarın

²⁷⁶ *Ulus*, 25 Şubat 1950.

²⁷⁷ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 272.

²⁷⁸ *Ulus*, 12 Mart 1950.

²⁷⁹ *Ulus*, 23 Mart 1950.

ise uzlaşma politikası mevcuttu. Celal Bayar'ın bu konuşmaya cevabı kısa sürede geldi. Bayar, İnönü'nün söyleminin bir taktik olduğunu, seçimlerde DP'nin milletin hakkına müdahale edenlerin kanunla haklarından geleceğini ve bu arzularının da şiddet olarak nitelendirilirse, şiddetin tam içinde olduklarını ifade etti. Siyasal ortamdaki gergin hava artarken TBMM, 24 Mart 1950 günü feshedildi Yapılacak seçimin tarihi 14 Mayıs 1950 günü olarak ilan edildi²⁸⁰. Artık seçimlere iki aydan az bir zaman kaldığı için seçim kampanyaları hızlanmaya başladı.

DP liderleri her yerde yoğun bir seçim kampanyası başlattı. Gittikleri yerlerde büyük kalabalıklar oluşmaktaydı. Parti ileri gelenlerinin konuşmalarının konusunu, halka verilen vaatler oluşturunuyordu²⁸¹. Sosyal yapının her kademesinde yer alan sınıf ve gruplar için DP kendilerinin siyasal arenadaki sözcüleri idi. DP'nin verdiği vaatlere karşılık, CHP'liler de bu yeni ve çok partili hayatı getirmiş olduklarını sürekli olarak vurgulayarak, bu ortamın oluşmuş olmasının kendileri tarafından sağlandığını belirtiyorlardı²⁸². DP'lilerin yürüttüğü seçim propagandasını ise sadece “yaygara”, “ihtilal tedbirleri” ve “*husumet ortamı yaratmaktan*” başka bir dayanağının olmadığını belirtiyorlardı²⁸³.

DP'ye karşı yapılan bu tip eleştirilerin haricinde CHP'nin taraftar toplama yönünde farklı çalışmaları da vardı. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yeni CHP ocakları açılıyor, basında açılışlara yer veriliyor, seçimlerle ilgili temenni ve duygular ifade ediliyordu²⁸⁴.

Seçimlere girecek bir diğer parti olan MKP seçim çalışmalarını, iktidar ve DP üyelerine karşı saldırgan bir tavırla yürütüyordu. Özellikle “*diktatör*” olarak nitelendirdikleri İsmet İnönü'ye ağır suçlamalarda bulunuyorlardı. MKP'de seçim faaliyetlerine hız verdi. Ankara şubesinin açılışında konuşma yapan Nuri Demirağ muhalefetin bir liste halinde tek vücut olarak seçimlere katılması gerektiğini savunarak, devletçilik politikalarını eleştirdi ve parti listesinde tanınmış şahısların değil, işinin ehli olan kişilerin yer alacağını ifade etti²⁸⁵.

²⁸⁰ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 272.

²⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, 483.

²⁸² Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 273.

²⁸³ *Ulus*, 10 Nisan 1950.

²⁸⁴ *Ulus*, 27 Şubat 1950.

²⁸⁵ *a.g.y.*

Partiler seçim hazırlıklarına devam ederken 10 Nisan 1950 günü duyulan bir haber, seçimleri Türkiye gündeminden kaldırdı. Cumhuriyetin kurucularından Mareşal Fevzi Çakmak vefat etmişti. Gazete manşetleri partilerin seçim kavgalarının yerine Mareşalin ölüm haberi ile dolmuştu. Ancak siyasal ortam o kadar hareketlenmişti ki, vefatın ardından gelişen olaylar Türkiye'deki ortamın rengini göstermekteydi. İlk olay Mareşalin vefatına rağmen yayınına devam eden radyo evinin önünde yapıldı. Yayını protesto eden bir grup radyoevinin önünde polisle çatışmaya girdi. Yoğun protestolar. İstanbul ve Ankara radyolarının Mareşalin cenaze törenine kadar, yayın akışlarını değiştirilmesine yol açtı²⁸⁶. 12 Nisan günü Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni yapıldı. Olaylar daha da artmıştı Cenaze sırasında camilerden Arapça ezanlar okunmuş, kalabalıktan tekbir sesleri yükselmeye başlamıştı.

Cenaze programına göre askerlerin taşıyacağı naaşı, kalabalık bırakmak istememiş, şiddet daha da arttı. Olaylar birçok kişinin “*dini siyasete alet etmek*” suçundan tutuklanmasıyla sonuçlandı²⁸⁷. Yaşanan olaylar tüm ülkede tepkilere yol açtı İstanbul Gazeteciler Birliği cenaze töreninde gelişen olayları kınayan ve Birliğin bu tür ayrılıkçı hareketlere karşı olduğunu belirten bir beyanname yayınladı²⁸⁸.

Mareşalin cenaze töreninde yaşananlar özellikle MKP'nin suçlanmasıyla sonuçlandı. MKP halkın dinî duygularıyla oynayıp dini siyasete alet etmekle ve irtica hareketlerine suç ortağı olmakla itham ediliyordu. Partinin irtica ve bölücülük konusunda tüm ülkede ve seçime katılacak partiler arasında yaşanan birlik olma havasına katılmadığı öne sürülüyor ve bu hareketlerinin de ülkede, başıboşluk ve anarşiyi getireceğini “*Bolşeviklerin*” ve “*aşırı dincilerin*” bu fırsattan yararlanacağı iddia ediliyordu²⁸⁹. MKP ise bu suçlamaları reddetti. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Hikmet Bayur, “*Memlekette dinî irtica yoktur siyasî irtica vardır*” diyerek, asıl suçun MKP'de değil, iktidarın yanlış politikalarında aranması gerektiğini belirtti.

Mareşalin ölümünden sonra tüm ülkede yaşanan siyasal gerginlik ortamı içinde, CHP ve DP arasındaki ilişkilerin yumuşadığı gözlemlenmekteydi. Parti ilişkilerinin yumuşamasındaki en büyük etken 19 Nisan 1950 günü Celal Bayar'ın

²⁸⁶ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 273.

²⁸⁷ *Ulus*, 10 Nisan 1950.

²⁸⁸ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 274.

²⁸⁹ *Ulus*, 16 Nisan 1950.

olaylar hakkında yaptığı basın açıklaması oldu. Bayar açıklamasında, “*son zamanlarda gelişen olaylarla halkın duygularının istismar edildiğini belirterek, partinin tüm ülkede gelişen irtica ve bölücülük hareketlerine karşı mücadeleye hazır olduğunu*” ifade etti. Celal Bayar’ın bu beyanatının iktidar partisi ve ülkeyi rahatlatıldığı görülmektedir. Beyanatın ardından. CHP ve DP, irtica ve bölücülük hareketlerinin engellenmesi konusunda dikkatli davranmaya başlamışlardı. Tüm ülkede “Millî birlik” havası esmekteydi. Nitekim yaşanan bu “*millî birlik*” havası. Celal Bayar ve Şemsettin Günaltay tarafından, tahrik ve karışıklığa karşı “*Millî Cephe*” adı altında bir birlik kurulmasına karar verilmesiyle sonuçlandı. MKP, bu ittifaka rest çekti.

Bu olayların yaşandığı sırada Vatan gazetesinin iki aydır yürüttüğü seçim anketleri de neticelenmeye başladı. Türkiye’de ilk defa seçimlerden önce hangi partinin halk tarafından daha çok benimsendiğini anlamak için anket düzenlendi. Anketi gerçekleştiren Vatan gazetesi mensupları, Amerika’da seçimlerden önce kamuoyunun tercihlerini anlamak için yapılan bu uygulamanın, demokratik bir kanunla seçime gidecek olan Türkiye’de de uygulanması gerektiği inancıyla hareket ettiklerini belirttiler. Anket dokuz sorudan oluşmakta, her meslek grubu için ayrı ayrı tasnif edilmekteydi. Gazetede verilen anket sonuçlarına göre DP iktidara en yakın partiydi²⁹⁰.

Partililer bu olaylardan sonra sırası ile aday listelerini açıklamaya başladı. 23 Nisan 1950’de MKP 22 ilde seçimlere katılacak aday listesini sundu. MKP, yalnız İstanbul’dan seçimlere katılacağını açıkladı. 24 Nisan’da da CHP ve DP aday listelerini ilan ettiler. 25 Nisan’da da CHP seçim beyannamesini yayınladı²⁹¹. Yayımlanan beyannamenin, CHP hükümetinin dört yıllık hükümet programı olacağı ifade edildi²⁹². 1 Mayıs 1950 günlü Ulus gazetesindeki yazısında Sadi Irmak, CHP’nin seçim beyannamesinin memleket tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu ifade etti. Irmak, iktidar partisinin beyannamede ideolojik unsurlarının yanı sıra, hukuk, kültür ve bayındırlık alanlarında yeni hamleler içerdiğini belirtiyordu. Ayrıca iktidar partisinin, muhalefetin yalnızca varlığını kabulle yetinmeyip, kalıcı

²⁹⁰ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 274.

²⁹¹ *a.g.e.*, 275.

²⁹² *Ulus*, 28 Nisan 1950.

olacak bir kurum haline gelmesini sağlayacak garantiler vermesi ve anayasayı yeni ihtiyaçlara göre şekillendirmek istemesi, ülkeye demokrasiyi kimin getirmiş olduğu tartışmalarına ışık tutacağını belirliyordu. DP'liler, CHP'nin seçim beyannamesini, “*hayali işler etrafında ölçüsüz iddialar*” olarak değerlendirdiler.

CHP'nin seçim beyannamesi açıklandıktan sonra gözler, DP'nin açıklanacak olan seçim beyannamesine çevrildi. CHP'liler rakip partilerin CHP beyannamesini eleştirmekten başka bir şey yapmadıklarını savunuyorlardı. DP'nin hâlâ bir seçim beyannamesi yayınlamadığını, MKP'nin ise radyoda yayınlanan seçim beyannamesinin, özellikle İnönü'yü hedef alan eleştirilerden ibaret olduğunu, yapacakları çalışmalara dair hiçbir konunun ele alınmadığını belirtiyorlardı²⁹³. İnönü de Bursa'da düzenlenen CHP mitinginde önümüzdeki seçimlere katılacak olan DP'nin kıymetli fikirlerini halktan gizlemesini eleştiriyordu²⁹⁴.

Tüm bu gelişmelerin sonunda 8 Mayıs 1950 günü DP radyoda seçim beyannamesini yayınladı. DP Seçim Beyannamesinin başında, bu beyannamenin CHP beyannamesinin aksine, gelişi güzel bir takım iş ve hizmetlerin listesi şeklinde olmayacağını, uzun yıllar geri kalmış bir ülkenin gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarılmasında kesin kaideler çizilemeyeceğini savunuyorlardı. Bu sebeple de Türk milletine layık bir parti olabilmek için imkânsız veya şüpheli bazı vaatlerden kaçınmış olduklarını ifade ettiler. CHP'liler, DP'nin yayınlanan seçim beyannamesinin İnönü'nün baskısıyla olduğunu iddia ediyorlardı²⁹⁵. Ayrıca bu beyannamenin bir savunmadan ibaret olduğunu, DP'nin iktidara geldiğinde yapacağı işler hakkında doğru dürüst bir bilgi vermediğini belirtiyorlardı²⁹⁶.

2.5. 1950 Genel Seçimler

14 Mayıs 1950 Pazar günü saat 8:00'da başlayıp saat 17:00'da sona eren seçimde, 8905743 seçmenden 7953055'i sandıklara giderek oy kullandı. Zorlayıcı bir neden olmaksızın vatandaşlar coşkulu ve gönüllü olarak sandık başına koştu. Seçime

²⁹³ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 275-276.

²⁹⁴ *Ulus*, 8 Mayıs 1950.

²⁹⁵ Cemile Burcu Kartal, *a.g.m.*, 275-276.

²⁹⁶ *Ulus*, 9-10 Mayıs 1950.

katılma %89,3 oranında gerçekleşti. Bu seçimlerde partilerin oy ve sandalye dağılımı ile yüzde oranları aşağıdaki biçimde gerçekleşti²⁹⁷.

1. CHP, 3176650 oyla 69 sandalye kazanarak, oyların %39,9'unu, sandalyelerin de %14.17'sini,

2. DP, 4241393 oyla 408 sandalye kazanarak, oyların 94.83.34'ünü, sandalyelerin %83.78'ini,

3. MKP, 250414 oyla 1 sandalye kazanarak, oyların %3,1'ini, sandalyelerin %0.21'ini,

4. Bağımsızlar, 383282 oyla 9 sandalye kazanarak, oyların %4,8'ini, sandalyelerin %1.85'ini aldılar.

Bu tabloda görüldüğü üzere CHP oyların %39,9'unu almasına karşın, toplam sandalye sayısının ancak %14.17'sini almıştır.

Uygulanan seçim sistemine göre seçim çevrelerinde her parti liste halinde adaylarını göstermekte, en çok oy alan parti listesi o ildeki milletvekillerinin hepsini kazanmaktaydı. Seçimler sonunda toplam 487 sandalyenin yalnız 69'unu kazanan CHP iktidarı, 408 milletvekilliği kazanan DP'ye devretti²⁹⁸. Demokrat Parti kullanılan oyların %53.35'ini CHP ise %38.38'ni almıştır. Aradaki %15'lik farka rağmen Meclise 480 Demokrat Partili milletvekili girerken CHP sadece 39 milletvekili girmiştir²⁹⁹. Bu durumun CHP dönemi seçim yasalarından kaynaklanmış fakat Demokrat Parti'nin olduğundan daha güçlü olarak iktidarı ele geçirmesine sebep olmuştur. CHP'nin kaybettiği bu seçimde toplumda oluşan sosyo-ekonomik sorunların yanı sıra Demokrat Parti'nin siyasal merkezî taşraya kaydırmasının da rolü büyüktür. Siyasal merkezî taşraya kaydırılmasında en önemli araç ise “*genel oy*”du. Demokrat Parti iktidarında genel oy ve tek dereceli seçimlerin uygulanmasıyla birlikte siyasal merkez parçalanarak taşraya doğru kaymıştır. 1950 seçimleri ile doğan siyasal merkez-çevre siyaseti ayrımı günümüze değin etkilerini sürdürmüştür³⁰⁰.

²⁹⁷ *Türk Parlamento Tarihi*, 677.

²⁹⁸ a.g.y.

²⁹⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, 132.

³⁰⁰ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, Agorakitaplığı, İstanbul, 2008, 173.

Demokrat Parti'nin TBMM'de ezici çoğunluğu aldığı bu seçimlerde, Demokratlar 45 ilde tam liste halinde kazanmışlardır. Bu iller; Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Isparta, İçel, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Maraş, Muğla, Niğde, Samsun, Seyhan, Sinop, Siirt, Sivas, Tekirdağ, Tunceli, Urfa, Zonguldak. Demokratlar feodal ilişkilerin geçerli olduğu, sosyal ve ekonomik hayat düzeyinin düşük olduğu Doğu illerinde seçimi kaybederken, bu illerde seçimi CHP kazanmıştı. CHP Bingöl, Bitlis, Erzincan, Hakkari, Hatay, Kars, Malatya, Muş, Ordu, Sinop illerin de tam liste halinde kazanarak, 50 millet vekilliğini çıkarmıştı³⁰¹. 1950 seçimleri ulusal gelişim sürecinde ve demokrasi tarihimizde önemli bir dönemeç oluşturur. Mustafa Kemal Atatürk'ün iki kez girişimde bulunup sonuç alamadığı çok partili yönetime geçiş, bir anlamda büyük Türk devriminin son ve önemli bir halkasını oluşturdu. Bu seçimlerde Türk Milleti, bütün yetkileri elinde tutan, devletle bütünleşmiş tek partiden, iktidarın kendi özgür iradesi ile bir başka siyasal kuruluşa devrini amaçlayan, çok partili yönetime kansız ve kavgasız geçme erdemini göstermiştir³⁰².

2.5.1. 1950 Bitlis Seçimleri

1950 seçimlerini kazanmayı sağlayacak çalışmaların ve bu yolda alınacak tedbirlerin görüşülerek hazırlanması hakkındaki CHP Genel Başkan Vekilini Hilmi Uran'ın 27.6.1949 günlü yazı uyarınca Bitlis İl İdare Kurulu 19.7.1949 toplanmıştır. Bu toplantı sonunda CHP İl Başkanı Ziya Geboloğlu, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda: *“1950 seçimlerini kazanmamız için çalışmaların esası her şeyden önce halkın sevgi ve saygısının kazanılması şarttır. Partinin küçük kademeleri, halkın sevgi ve saygısını kazanmak için partimiz kuruluş tarihi olan 20.10.1944 tarihinden bu güne kadar elden gelen her türlü fırsatı kullanarak halkın sevgi ve saygısını sağlamış bulunmakta ise de bu kökleşen sevgi ve saygıyı sonuna kadar muhafaza etmemiz ve sarsılmaması ancak verilen vaatlerin yerine getirilmesi ile*

³⁰¹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, 71.

³⁰² *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- IX. Dönem (1950-1954), V, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2009, 9.

*mümkündür. Bu nedenle 7 yıldan beri verilen vaatlerin hemen yerine getirilmesi ve tahakkuk ettirilmesi'' gerektiği bu yazıyla birlikte toplantı sonucunda seçimin kazanılması için gerekli tedbirler belirlendi. Bunlar;*³⁰³

1-İyi kifayetli, ahlakı mazbut, tecrübeli, kudretli halka Hükümete ve Partiye hürmet ettirmesini bilen halkın malı olabilecek olan idarecilerin iş başında bulundurulması,

2- Hükümetçe alınmakta olan veya alınacak olan tedbirlerin ve yapılacak vaatlerin olabilecek şeylerden tahakkuk ettirilmesi,

3- Yıllardır başlamış olduğu halde bitirilemeyen şosenin halen bütün israfıyla devam etmesi,

4- İktisadî tedbirlerde; memleket ölçüsünde mahallî karakterler göz önünde bulundurulmaması, Sümerbank mamullerinin dağıtım işi, son günlerde şeker üzerindeki alınan ve alınması gazetelerde haber olarak görülen işler ve tedbirler, orman işlerindeki tatbikatın yer yer bu işin başında bulunan kifayetsiz, yetersiz elemanların değişik uygulamaları halkı haklı şikâyetlere sevk etmiş bulunmakta, parti kademeleri verecek cevaplarda zor duruma düşmüş bulunmaktadır.

5- Cumhuriyet idaresi feyizlerinden olan ve bu güne kadar yolu olmamasından her yıl birçok vatandaşın makinelerin devrilmesi ve Rahva Ovasında kışın kardan boğulmalarıyla hayatlarına mal olan bu acıklı durumdan halkın kurtarılması, Okulsuzluktan 10 binlerde okul çağındaki çocukların bucak merkezleriyle nüfusu çok köylerde yatılı, yatsız ilkokul inşası suretiyle Millî Eğitime hız verilerek zeki şark çocuklarının okumalarının sağlaması halkın partimize ve hükümetine mevcut sevgi ve saygılarını kökleştirecek tedbirlerdir.

6- Parti Yönünden: Milletvekili seçimleri 2'inci devreden itibaren adayların merkezden gösterilmiş ve halkça tanınmadığı, bilinmediği ve yerli halktan olmadıkları halde sırf partimize ve hükümete candan bağlı bulunan halk hiç bir itiraz yapmadan gösterilen adayları oy birliğiyle seçtikleri halkın partimize ve hükümetine ne derece candan bağlı bulunduklarına bariz bir delildir.

³⁰³ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 73.

Şeklinde kararlar alınarak merkeze bildirilmiştir. Alınan kararlar dışında şu hususlara da yer verilmiştir;

“CHP. 7’nci Büyük Kurultayı’nda kabul edilen tüzüğe göre milletvekilliği adaylarının %70 nispetinin mahallinden ve %30 nispetin merkezden aday gösterilmesi esasi kabul edilmesi bütün halkça memnurlukla karşılanmış ancak iki milletvekili çıkaran illere bu tüzüğün tatbik edilmeyerek birinin mahalline ve birinin de merkeze bırakılmasında isabet ve adalet olmadığından halk bundan müteessir bulunmakta ve her iki milletvekili adayının da mahallinden tespiti istenmektedir. Bu haklı isteğin idare kurulunuzca da yerinde görülmektedir. 1950 yılı milletvekili seçiminde ilimizden seçilecek her iki milletvekili adayının da halkın sevilen ve sayılan yerli halktan seçilmesi³⁰⁴”.

CHP 7’nci Büyük Kurultayında kabul edilen tüzüğe göre Milletvekilliği adaylarının %70 nisbetinin mahallinden ve %30 nisbetin merkezden aday gösterilmesi esasi kabul edilmişti. Bunun üzerine Bitlis milletvekilinin %70’ni yani seçilmesi gereken iki milletvekilinden birini il genel kurul üyeleri ve belediye başkan ve daimi encümen üyeleri ile CHP büyük kurultayına katılacak delegelerden oluşan aday yoklama kurulu tarafından seçilecekti³⁰⁵. Bu doğrultuda;

Bitlis CHP. İl İdare Kurulu asıl ve yedek üyeler ile partili belediye başkan ve daimi encümen ve İl genel meclis üyeleri ve CHP dokuzuncu kurultaya katılacak milletvekili adayını tespit edecek yoklama kurulu üyeleri;

Paşa Barutçu: CHP İl Başkanı, Genel Meclis Üyesi, Baş Encümen Üyesi, Büyük Kurultay Üyesi

Nezir Özel: CHP İl İdare Kurulu Üyesi, Genel Meclis Üyesi

Zeynettin Eren: CHP İl İdare Kurulu Üyesi, Genel Meclis Üyesi

Vehbi Öztekin: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Suphi Menteş: Belediye Başkanı, CHP İl İdare Kurulu Üyesi, Büyük Kurultay Üyesi

Mehmet Zülfikar: CHP İl İdare Kurulu Üyesi, Ziraat Odası Başkanı

³⁰⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 74-75.

³⁰⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 49.

Yusuf Kumaş: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Ekrem Erdor: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Fahri Fırat: ,CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Şahabettin Karayılan: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Cemil Okumuş: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

CHP İl İdare Kurulu Yedek Üyeleri;

Zeki Sezer: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Tahsin Oto: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Mahmut Olcay: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Sabri Günal: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Yusuf Yetişkin: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Tevfik Özel: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Akif Akbulak: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Şefket Kazancı: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Mustafa Özdemir: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Talat Güner: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Sabri Oto: CHP İl İdare Kurulu Üyesi

Bitlis milletvekilliği adaylık yönetmeliği gereğince yoklama kurulunu teşkil edecek CHP merkez ilçesi idare kurulu asıl üyeleri ile belediye başkan ve daimi encümen ve il genel meclisi üyeleri ve büyük kurultaya katılacak delege ve merkeze bağlı bucak başkanları ile kura ile seçilen ocak başkanları³⁰⁶;

Abdullah Okumuş: CHP Merkez İlçe İdare Kurulu Başkanı, Belediye Encümen Üyesi

Ali Özdemir: CHP ilçe İdare Kurulu Asıl Üyesi

Çerkes Barut: CHP ilçe İdare Kurulu Asıl Üyesi

³⁰⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 55.

Zeki Oto: CHP ilçe İdare Kurulu Asıl Üyesi

Memduh Gelibolu: CHP ilçe İdare Kurulu Asıl Üyesi

Sıddık Türk: CHP ilçe İdare Kurulu Asıl Üyesi

Nizam Sözen: CHP ilçe İdare Kurulu Asıl Üyesi

Abdullah Zülfekar: büyük Kurultay Üyesi

Asım Tuğçu: CHP Çukur Bucağı Başkanı

Abdulhamit Dalkılınç: CHP Simek Bucağı Başkanı

Mehmet Açıık: CHP Narlıdere Bucağı Başkanı

Mehmet Sıddık: CHP Şetek Bucağı Başkanı

Merkez ilçesi ocak teşkilâtından kura ile ayrılan ocak başkanları;

Şerif Söylemez: CHP Parhan Ocak Başkanı

Kemal Zülfekar: CHP Zeydan Ocak Başkanı

Mevlüt Karayılan: CHP Taş Ocak Başkanı

M.Şerif Subaşı: CHP Çapkis Ocak Başkanı

Ali Kızak: CHP Kermate Ocak Başkanı

Hizan CHP İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri ile Parti Belediye Başkan ve Daimi Encümen ve Genel Meclis üyeleri, Büyük Kurultay Üyeleri, ilçeye bağlı Bucak Başkanları ve kura ile çekilmiş Ocak Başkanları³⁰⁷;

Rüstem Özdemir: CHP İlçe Başkanı, Partili Belediye Başkanı

M. Sait Yavuz: CHP İlçe Kurul Üyesi

Mehmet Güngör: CHP İlçe Kurul Üyesi

Mehmet Bulduk: CHP İlçe Kurul Üyesi

Abdulgaffar Çakmak: CHP İlçe Kurul Üyesi

İzzet Yavuz: Partili Genel Meclis Üyesi

Hasan Günaşan: Belediye Encümen Üyesi

³⁰⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 51.

Şuayip Yıldırım: Belediye Encümen Üyesi

İhsan Özbek: CHP Hizan ilçesine bağlı Uçum Bucak Başkanı

Halil Yılmaz: CHP Hizan ilçesine bağlı Hakif Bucak Başkanı

Selahattin İnan: Büyük Kurultay Üyesi

CHP Hizan ilçesine bağlı ocak teşkilâtından kura ile ayrılan ocak başkanları;

Lezgi Gülman: CHP Raşan Ocak Başkanı

Agit Özdemir: CHP Obin Ocak Başkanı

Ahmet İnan: CHP Hişit Ocak Başkanı

Nusret Yıldırım: CHP Salluh Ocak Başkanı

Mehmet Aydın: CHP Horus Ocak Başkanı

Ahlât CHP İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri ile Parti Belediye Başkan ve Daimi Encümen ve Genel Meclis üyeleri, Büyük Kurultay Üyeleri, ilçeğe bağlı Bucak Başkanları ve kura ile çekilmiş Ocak Başkanları³⁰⁸;

Yusuf Özdemir: CHP İlçe Başkanı, Belediye Başkanı

Mustafa Sevimli: CHP İlçe Asıl Üyesi

Bekir Işık: CHP İlçe Asıl Üyesi

İbrahim Azap: CHP İlçe Asıl Üyesi

Osman Erkoç: CHP İlçe Asıl Üyesi

Hüseyin Koca: Belediye Encümen Üyesi

Behçet Hurasan: Belediye Encümen Üyesi

İsa Saka: Ahlât ilçesi Genel Meclis Üyesi

Bekir Yiğit: CHP Adilcevaz İlçe Başkanı, Belediye Başkanı, Büyük Kurultay Üyesi Ali Mehmetoğlu: Purhus CHP Bucak Başkanı

CHP Ahlât ilçesine bağlı ocak teşkilâtından kura ile ayrılan ocak başkanları;

Ömer Kobat: CHP Hulik Ocak Başkanı

³⁰⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 52.

İbrahim Doğan: CHP Deyelik Ocak Başkanı

Tevfik Kaplan: CHP Hasük Ocak Başkanı

Reşit Karabaha: CHP Purhus Ocak Başkanı

Abdullah Altıntaş: CHP Ağceveran Ocak Başkanı

Mutki CHP İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri ile Parti Belediye Başkan ve Daimi Encümen ve Genel Meclis üyeleri, Büyük Kurultay Üyeleri, ilçeğe bağlı Bucak Başkanları ve kura ile çekilmiş Ocak Başkanları³⁰⁹;

İsmail Arslan: CHP İlçe Başkanı, Belediye Başkanı, Genel Meclis Üyesi

Şevket Güzelsoy: CHP İlçe Üyesi, Belediye Encümen Üyesi

Feti Birlik: CHP İlçe Üyesi, Belediye Encümen Üyesi

Mehmet Kaya: CHP İlçe Üyesi

Tayyip Dilek: CHP İlçe Üyesi

Selahattin Gülbardak: CHP İlçe Üyesi

Yusuf Düzyol: CHP İlçe Üyesi

Rüstem Seyhan: CHP Huvat Bucak Başkanı

Selim Akın: CHP Meydan Bucak Başkanı

Necmettin Sözügüzel: CHP Iğık Bucak Başkanı

CHP Ahlât ilçesine bağlı ocak teşkilâtından kura ile ayrılan ocak başkanları;

Tahir Oral: CHP Tatvan Ocak Başkanı

Halil Kol: CHP Batılmış Ocak Başkanı

Selahattin Güzel: CHP Kölanis Ocak Başkanı

Mecit Duygu: CHP Körsuvak Ocak Başkanı

Maaz Özel: CHP Keyburan Ocak Başkanı

³⁰⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 53.

Tatvan CHP İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri ile Parti Belediye Başkan ve Daimi Encümen ve Genel Meclis üyeleri, Büyük Kurultay Üyeleri, ilçeye bağlı Bucak Başkanları ve kura ile çekilmiş Ocak Başkanları³¹⁰;

Emin Kopmaz: CHP ilçe Başkanı

Mahmut Karaman: CHP İlçe Asıl Üyesi, Belediye Başkanı, Büyük Kurultay Üyesi

Hızır Öztürk: CHP İlçe Asıl Üyesi

Cemalettin Kürüm: CHP İlçe Asıl Üyesi

Sıddık Suay: CHP İlçe Asıl Üyesi

Bahri Eren: CHP İlçe Asıl Üyesi

Şerif Konakçı: CHP İlçe Asıl Üyesi

Cemil Ayaz: CHP Patırlı Belediye Encümen Üyesi

Ömer Karalı: CHP Patırlı Belediye Encümen Üyesi

Cemal Avcı: CHP Patırlı Genel Meclis Üyesi

İsmail Aydemir: CHP Reşadiye Bucak Başkanı

Yusuf Baran: CHP Kotum Bucak Başkanı

CHP Tatvan ilçesine bağlı ocak teşkilâtından kura ile ayrılan ocak başkanları;

Abdurrahim Aygün: CHP Şükranis Ocak Başkanı

Kamil Aldanmaz: CHP Sapor Ocak Başkanı

Hamza Taşkın: CHP Zığak Ocak Başkanı

Abdulkahhar Atlıhan: CHP Avatağ Ocak Başkanı

Kayıs Şirin: CHP Engesor Ocak Başkanı

05.04.1950 Pazar günü saat 10'da Bitlis Halkevi salonunda yapılan milletvekilliği adaylık yoklamasına yoklamada bulunması gereken 104 üyeden

³¹⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 54.

101'inin iştirakıyla başladı. Adaylığının konulmasını isteyen sekiz kişinin isimleri tahtaya yazılarak salonun görünecek bir yerine konuldu. Adaylıklarının konulmasını isteyenlerden eski belediye başkanı Suphi Menteş yoklamaya 10 dakika kala müracaatını geri aldığı için diğer yedi arkadaşın kısa hal tercümeleri okunduktan sonra salona açılan küçük bir oda kapalı oda olarak ayarlandı. İsmi okunan her üye birer birer bu odaya girerek oylarını kullanıp sandığa atma işi ikmal edildikten sonra oyları saymak için kur'a ile beş kişilik tasnif heyeti seçildi. Yoklama sonunda Hızanlı Selahattin İnan 57 oy, Ziya Geboloğlu 44 oy diğer 5 aday ise oy alamamışlardır. Bu sonuçlara göre Bitlis'i CHP adına temsil edecek olan iki milletvekilden biri Hızanlı Selahattin İnan'dır³¹¹.

Tablo 13. Adaylığının konulmasını isteyen sekiz kişinin isimleri, meslekleri ve aldıkları oylar

Adı-Soyadı	Mesleği	Aldığı Oy
Tahir Bilge	Başbakanlık Levazım Dosya Şefi	–
Remzi Buharalı	İstanbul Temyiz İtiraz Komisyonu Başkanı	–
Ziya Geboloğlu	Milletvekili	–
Selahattin İnan	Çiftçi	44
Kemal Kadri Kop	Gazeteci	57
Remzi Korukoğlu	Gaziantep Defterdarı	–
Hakkı Şişmanoğlu	İcra Memuru	–
	TOPLAM	101

1950 seçimlerinde Bitlis milletvekilliği için CHP'nin merkezden gösterilecek olan adaylığa başvuruda bulunanlar³¹²:

1. Muhtar Ertan
2. Hulusi aktürk
3. Remzi Buharalı
4. Mehmet Hakkı Şişmanoğlu

³¹¹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 42.

³¹² B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 30.

5. Tahir Ergün
6. Ziya Geboloğlu
7. Kadri Kemal Kop
8. Cahit Apaşık
9. Suphi Menteş
10. Talat Acar
11. Baki Bilgütay

CHP ise başvuruda bulunan bu adaylar arasından Bitlis'i temsil edecek aday olarak VII. ve VIII. Dönem Bitlis milletvekilliği yapan Muhtar Ertan'ı seçti.

Demokrat Partiden Rıza Geboloğlu ve Ziya Şerifhan aday olurken, son anda CHP milletvekilliğinden adaylığını çeken Suphi Menteş ise Bağımsız olarak aday oldu³¹³.

Ancak hem CHP merkezden hem de yoklama kurulu tarafından Bitlis'i temsil edecek olan milletvekilleri bazı çevreleri hoşnut bırakmamıştır. Zira bir grup CHP 'ye gönderdikleri yazıda Suphi Menteş'in milletvekili adayı olarak görülmesinin Bitlis halkını memnun edeceğini aksi durumda oyların demokrat partiye kayabileceğini belirtti³¹⁴. Ziya Geboloğlu bu durumdan memnun kalmadı. Zira kendisi yerine hapisanede yatmış olan Selahattin İnan'ın ve 8 yıldır Bitlis milletvekilliği yaptığı halde hiçbir faydasının olmadığını düşündüğü Muhtar Eratan'ın seçilmesine büyük tepki gösterdi. Bu tepkisini CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda da dile getirmiştir. Bu yazısında: *“Bitlis'te 9.4.1950 Pazar günü milletvekilliği aday yoklamasına iştirak edan 8 adaydan Belediye Başkanı Suphi Menteş tam yoklamaya 10 dakika kala adaylığını geri alarak diğer 7 aday hakkında yapılan yoklama sonunda 57 oy Hızanlı Şeyh Selahattin İnan ve 44 oyda bendeniz almış diğer 5 aday oy alamamışlardır. Suphi Menteş'in adaylıktan vazgeçmesi kendisine verilecek 8-9 oyun Selahattin İnan'a verilmesini temin etmek ve Selahattin İnan aday seçildiği takdirde oda Suphi Menteş lehine çalışıp bağımsız olarak kazanmasını temin maksadıyla aralarında anlaşmış olmalarıdır. Suphi Menteş'in*

³¹³ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 56.

³¹⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 30.

Halk Partimize esasen candan bağılı olmadığı ve Demokrat partinin Bitlis'te kurulmasını isteyip icabında onlardan faydalanmayı düşünmüş menfi ruhlu bir arkadaş olduğunu daha Bitlis CHP II İdare Kurulu Başkanlığında iken yüksek makamınıza arz ettiği mevcut dosyalarınızın tetkikiyle de anlaşılacaktır³¹⁵.

Selahattin İnan, Hizanlı şeyh Selahattin adıyla maruf, bir gözü kör, gayet cebbar, katil ve cani olarak tanınan ve fırsat düştükçe hükümetin zayıf zamanında meydana çıkmış bir adamdır, 1329 yılında zuhur eden Bitlis isyanında filen isyana katıldı ve babası, amcaları ve amcası oğullarından 8 kişinin Bitlis'te idam edilerek birçoklarının da 30,20,15,10,5 yıllara mahkûm edilmesi ve kendisi de idama mahkûm edilerek yaşının küçüklüğünden 15 yıla ağır cezaya mahkûm edilerek bunu Sivas cezaevinde geçirmek üzere Sivas cezaevine sevk edildi ve birkaç yıl tutuklu kaldıktan sonra af edilerek Bitlis'e gelmiştir, Genel savaştan sonra da Bitlis'te uçak müdürlüğü hatta kaymakamlıkta bulunmuş ve bu memuriyetleri sırasında da bir çok soygunculuk yapmış ve nihayet yine hükümete karşı gelerek dağlara kaçmış ve nihayet bir kaç jandarmanın ölümüyle neticelenen bir müsademededen sonra yakalanıp mahkemece ağır ceza suçundan mahkum edilerek 5 yıl Kastamonu cezaevinde tutuklu kalmak üzere Kastamonu cezaevine gönderilmiş. Ve bir kaç yıldan sonra yine af edilerek Bitlis'e gelmiştir. Mahkûmiyetine ait ilanlar genel savaşta Bitlis'de ki dosyaların ziyana uğramasından Sivas ve Kastamonu cezaevlerinde tutuklu kaldığına dair kayıtlar her iki il savcılığı ve cezaevi müdürlükleri kayıtlarıyla sabittir. Bu iki ilden tahkiki halinde keyfiyet anlaşılacaktır. İsyana iştiraki ve babasıyla amcalarının asıldığı ve kendisinin de ağır cezaya mahkûm edildiği o sırada vali olan halen Çankırı Milletvekili bulunan Sayın Abdulhalik Randaca da malumdur³¹⁶.

İki defa garba nakil edilmesi ve 12 yıl Bursa da kaldıktan sonra 2 yıl evvel aflu Bitlis'e gelen bu kişi Bitlis'e geldikten sonra yine eskisi gibi halka zorluk etmeye başlamış. Ve zavallı halktan İki yıl içinde yüz binlerce lira nakit, hayvan, hediyeler toplamış. Tam bir derebeyi gibi geçinmeye başlamıştır. Aday yoklaması sırasında Bitlis'e gelen yoklama kurul üyelerini Bitlis'teki bütün otel, lokanta ve kahveleri kiralamak suretiyle adeta bir nümayiş halinde özellikle de Hizan'dan gelen üyelerin

³¹⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 33.

³¹⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 38.

sayısı 15 iken tam 200 kişiye bunların yanlarına katmak suretiyle toplu bir halde Bitlis'e getirmesi ve üyeleri otele kapatarak komiserlerle görüştürmemesi ve diğer üyeleri de yine otele sokması halkı çok gücendirmiştir. İşte bu suretle 9.4.1950 pazar günü topluca bu üyeleri getirip hiç kimse ile görüştürmeden yoklama yapılacak halkevi salonuna sokturulmuştur. Ayrıca kendisine oyların verilmesi için çok fazla miktarda para ve hediye vermekle namuslu adamların vicdanını satın alamamış ise de maalesef paraya muhtaç bir kısım saf köylüyü para ile ve bir kısım üyeleri de korkutmak suratiyle iğfal ve itam ederek vicdanlarını satın alarak çoğunluğu temin etmiş ve nihayet 7 oy fazla ile milletvekili adayı seçilmiştir³¹⁷.

Suphi Menteş ile anlaşarak adaylığını geri alan Suphi Menteş'in alacağı 8,9 oyun eklenmesiyle çoğunluk temin edilmiş. Suphi Menteş'in sırf Bağımsız adaylığını koyduğunda kendisine oy verilmesi ve yüzde otuz ilan edilecek Halk Partisi adayı yerine Suphi'nin kazanmasını temin maksadıyla anlaşılmış ve partimiz İçin bu ihanet düşünülmüştür. Bu anlaşma ve durum karşısında Selahattin İnan'ın bu kadar seyyiatına ve mahkûmiyetine rağmen partimiz adayı İlan edildiği takdirde Suphi Menteş'in bağımsız olarak kazanacak ve partimizce gösterilecek yüzde otuz nispetimizdeki adayımız kazanamamış olacaktır³¹⁸.

Anayasamızın 12'nci maddesi ağır cezaya mahkûm edilen bir kişinin milletvekili seçilmesine mani olduğuna ve affın bu gibi yasaklığı kaldıramayacağına göre Selahattin İnan'ın aday ilanına konulması yasal değildir. Mahkûmiyetine ait kayıtların Sivas ve Kastamonu cezaevlerinden tahkiki ve ayrıca Bitlis'te yaptığı ve yapmakta olduğu zorluklar ve halkın bunun elinden çektiği ve buna korkularından verdikleri para ve hediyeler hakkında da mahallî hükümetinden tahkiki halinde durum açıklanacaktır.

Bir defa idama ve ikincide 5 yıl ağır hapse mahkûm edilerek yıllarca Sivas ve Kastamonu cezaevlerinde tutuklu kalan bu kişi af ile kurtulsa bile milletvekili olamayacağına göre bu arkadaşın şayet bu hallerine karşı milletvekili seçilmek istendiği ve adaylığının ilanı halinde memleketçe çok fena tesir yapacaktır. Bu yüzden ayrıca halk partisinin yüzde 30 adayı yerine de bağımsız adayın seçilmesiyle de partimizin kaybetmesi ihtimali de göz önünde tutulduğu takdirde bu sebeple de

³¹⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 40.

³¹⁸ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 33, 39.

*olsa bunun meclise kabul edilmemesi her bakımdan partimizin faydası ve menfaati icabıdır. Aksi takdirde muhalif partilerin bunu vesile ederek gazete sütunlarında çok çirkin yazılar yazacaklarına şüphe yoktur*³¹⁹”. Ayrıca Selahattin İnan’ın CHP’ye ilkokul mezunu olduğu halde adaylık beyannamesinde kendini Mülkîye ve Siyasî Bilgiler mezunu göstererek yanlış beyanda bulunduğu konusunda uyarıda bulunmuştur. Ziya Geboloğlu aynı sitemleri Ulus Gazetesine gönderdiği yazıda da belirtmiştir³²⁰.

Selahattin İnan’ın aday olarak gösterilmesine tek tepki Ziya Geboloğlu’ndan gelmemiştir. Selahattin İnan’ın öldürdüğü şahsın kardeşi olan Mahbube Özevin de CHP’ye gönderdiği yazıda bunu eleştirmiş ve adaylığının kabul edilmemesini talep etti³²¹.

1950 seçimlerinde yaşanan diğer bir hadise ise Ziya Geboloğlu’nun kardeşi olan Rıza Geboloğlu’nun DP’den aday olması olayıdır. Selahattin İnan bunu partiye yapılan bir ihanet olduğunu belirtti ve kardeşini DP’ye üye ederek Ziya Geboloğlu’nun kendi gücünü kardeşi lehine kullanacağını düşündü ve bunu engellemek için bölge müfettişinin olaya el atmasını için Bitlis’e gönderilmesini CHP’den talep etti³²².

Ancak Ziya Geboloğlu kardeşinin DP’den aday olması üzerine kardeşinin adaylıktan vazgeçmesini istedi. Kardeşi bu isteğini kabul etti.³²³ Ancak bu istifa gerçekleşmemiştir. Zira Rıza Geboloğlu İl Parti Başkanı Paşa Barut’a ve daha bir kaç yakın akrabalara durumu açıkladı ve Vali ile de görüşüp durumu kendisine de bildirmek üzere parti başkanıyla birlikte valiye gitmek istedi. Bu istek üzerine parti başkanı ve Vali ile görüştü. Ancak vali adaylıktan istifa etmemesini ve devam etmesini istedi. Bu durum üzerine Bitlis’e dönen Ziya Geboloğlu 2.5.1950’de valinin yanına gidip kardeşinin adaylıktan istifa etmesine niçin mani olduğunu sordu. Vali ona bağımsız adaylığını bırakan Suphi Menteş’in oylarının azalmasını sağlamak ve bir kısım oyların Demokrat Parti adaylarına dağılması ile CHP adaylarının kazanmasına yardımcı olabileceği düşüncesi ile kardeşinin istifa etmesine engel

³¹⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 30.

³²⁰ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 31.

³²¹ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 1.

³²² B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 27-29.

³²³ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 7.

olduğunu belirtti. Bunun üzerine Rıza Geboloğlu Bitlis milletvekilliği DP'den bıraktığı adaylığını devam ettirdi³²⁴.

CHP Selahattin İnan hakkındaki şikâyetlerin ve iddiaların araştırılması için CHP Bölge Müfettişi Rauf Bayındır'ı görevlendirdi³²⁵. Rauf Bayındır'ın yaptığı araştırmalar sonucunda Selahattin İnan'ın bağımsız adaylarla işbirliği yaptığı hakkındaki iddiaların gerçek olmadığını belirtmesi³²⁶ üzerine CHP Selahattin İnan'ın adaylığını kabul etti.

Bütün bu olaylar ışında 14 Mayıs 1950 Pazar günü saat 8.00'de başlayıp saat 17.00'de sona eren seçim sonucunda DP adayları olan Ziya Şerifhan 8248, Rıza Geboloğlu 7490 oy alırken, Bağımsız Suphi Menteş ise 4707 oy aldı³²⁷. CHP adayları Selahattin İnan 16878, Muhtar Ertan 15173 oy aldı. Böylelikle 1950 Bitlis seçimlerinde zafer CHP'nin oldu³²⁸.

2.6. Ara Seçimler

14 Mayıs seçimlerindeki ulusal tercihin yarattığı baş döndürücü değişikliği değerlendiren ara seçimlerin ertelenmesi ve daha sonra bu seçimlerin yapılması evresinde belirtilen düşünceler parlamento tarihi için vazgeçilmez içeriktedir.

Genel seçimlerin üzerinden henüz 4 ay geçmiş olması boş üyeliklerin doldurulması ile meydana çıkacak sayısal durumun iktidar ve muhalefette önemli bir değişiklik yapmayacağı nedeniyle 1950'de ara seçimlerin yapılmaması Genel Kurulca 1698 sayılı Karar olarak kabul edildi.

IX. Dönemde bir kez yapılan ara seçimler 1951 yılının 16 Eylül'ünde gerçekleşti. Açık üyeliklerin çoğunlukla genel seçimlerdeki iki yerden aday gösterilme ve değişik nedenlerle açık bulunan 20 üyelik için 17 seçim çevresinde yapıldı³²⁹.

³²⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 5.

³²⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 36.

³²⁶ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 13.

³²⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.363.1525.1., 56.

³²⁸ B.C.A., Dosya: 30.10.0.77.511.2.4.

³²⁹ *Türk Parlamento Tarihi*, V, 5501

1950 seçimlerinde CHP Bitlis milletvekili seçilen Muhtar Ertan'ın 30.6.1951 gününde Eskişehir Devlet Demiryolları Hastanesi'nde vefat etmesi üzerine Bitlis'te de ara seçimlere gidilmiştir³³⁰.

CHP Bitlis'te yapılan seçimlerde aday çıkarmazken seçimlere bir DP, 5 Bağımsız aday iştirak etmiştir³³¹.

2.6.1. Ara Seçimlerin Yapılması

Tablo 14. 1951'de yapılan seçimlere katılım oranları³³²

Başlangıçta belirtildiği gibi 16 Eylül 1951'de 17 seçim çevresinde 20 üyelik için yapılan ara seçimde:	
Seçmen Sayısı	3168423
Seçime Katılan Seçmen Sayısı:	1778857
Katılma Oranı	% 54.14

Tablo 15. Partilerin aldığı oylar

DP	937	288, %	52.69
CHP	687	668, %	38.65
MKP	142	352, %	08.00
Bağımsız	10	323, %	00.58

Tablo 16. Sandalye dağılımı

DP	18
CHP	2
MKP	0
Bağımsız	0

³³⁰ B.C.A., Dosya: 30.10.0.77.513.19.4.

³³¹ B.C.A., Dosya: 30.10.0.77.514.14.2.

³³² *Türk Parlamento Tarihi*, V., 5513-5514.

Seçilen Milletvekilleri

1. Aydın: Nail Geveci, DP
2. Aydın: Ltfi lkmen, DP
3. Aydın: Cevat lk, DP
4. Balıkesir: Müçteba Itın, DP
5. Bilecik: Ymn resin, DP
6. Bitlis: Nusrettin Barut, DP
7. Bursa: Kenan Yılmaz, DP
8. anakkale: Nusret Kiriioğlu, DP
9. Denizli: Baha Akit, DP
10. Eskişehir: Ekrem Baysal, DP
11. Gümüşhane: Ahmet Kemal Varınca, DP
12. İstanbul: Hadi Hsman, DP
13. İstanbul: Seyfi Oran, DP
14. İzmir: Pertev Arat, DP
15. Kastamonu: Ziya Termen, DP
16. Kırşehir: Elvan Kaman, DP
17. Muğla: Natık Poyrazoğlu, DP
18. Sinop: Muhtar Acar, CHP
19. Sivas: Reşat Şemsettin Sirer, CHP
20. Zonguldak: Esat Kerimol, DP

Tablo 17. 1950 ve 1951 seçimlerindeki oylar ve partilere göre oy dağılımı

	Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seç. say.	Katılım Oranı	DP Aldığı oy	Yüzde Oranı	CHP'nin aldığı oy	Yüzde Oranı	MKP'nin aldığı oy	Yüzde Oranı	Bağımsz. aldığı oy	Yüzde Oranı
1950	3070242	2717822	%86,52	1450306	%53,36	1043119	%38,38	152 869	%05,24	22 183	%00,81
1951	3168423	1778857	%54,14	937288	%52,69	687 668	%38,65	142 359	%08,00	10 323	%00,58

Bitlis'te yapılan ara seçimlerde 17022 oy olan DP adayı Nusrettin Barut, vefat eden Muhtar Ertan yerine Bitlis Milletvekili seçilmiştir. Bu seçimle Bitlis'te ilk defa CHP dışında bir parti mecliste yer aldı³³³.

2.7. Bitlis'in Problemleriyle İlgili Milletvekillerinin Talepleri

2.7.1. Eğitim- Öğretim İle İlgili Talepler

1945 yılında Bitlis'teki okul ve öğretmenlerin durumu hakkında dönemim Muş Müfettişi olan Fevzi Kalfagil'in CHP genel sekreterliğine gönderdiği yazıya göre:

Bitlis köyleri ufak ve az nüfuslu olduklarından ilköğretimi temin için, her tarafta bölge yatılı okulları açılması muvafık görülerek köyler 53 bölgeye ayrılmış ve o kadar okul binası yapılması lüzumlu bulunmuştur. Bu okulların öğretmenleri ancak 5 yıl sonra gelmeye başlayacağı için binaların bu müddet zarfında bitirilmesi yolunda gerekli tedbir ve kararlar il makamınca şöylece alınmıştır:

A: üç yıl içinde her bölgenin köy bütçelerine okul binaları için tahsisat koydurulacak, bu paralar köylüye taksim edilerek toplanıp bankaya yatırılacaktır. Bu vechile üç yılda binaların paraları bankaya yatmış bulunacaktır.

B: Arsalar hazırlanacak, tapuya bağlanacak ve iki yıl içinde taşları, üçüncü yıl içinde de ağaçları hazırlattırılacaktır.

³³³ B.C.A., Dosya: 30.10.0.77.514.14.2.

C: Bu yıldan itibaren her bölge okulu yapılacak köyde okul ve eğitim için lazım olan toprak tedarik edilecek, tapuya bağlatılacak.

D: Dördüncü ve beşinci yıllarda da binalar yaptırılacak ve öğretmenlere hazır bulundurulacaktır³³⁴.

Mevcut okullar: 1950 yılı itibariyle Bitlis'in bütün ilçede 15 İlkokul ve 1 ortaokul vardır. 1941 sayımına göre okul çağında 6484 kız, 8149 erkek olmak üzere toplam da 14653 çocuk varken 1942-1943 yılında 164 kız, 948 erkek olmak üzere toplamda 1112 çocuk, 1943-1944 yılında ise 157 kız, 1033 erkek toplamda 1190 çocuk okula kayıt edilmiştir. İlde bulunan 15 ilkokulun 11 kasabada 4 tanesi ise bucak merkezî olan köylerdedir. Kasabadaki okullar ise yeterli ve sağlıklı değildir.

Bucak okullarına gelince: Merkeze bağlı Simek ve Çukur bucak merkezlerinde Maarif Bakanlığının gönderdiği plâna göre sağlam binalar yapılmış Tatvan ilçesine bağlı Reşadiye bucak merkezindeki bina dört yıl önce yapılmıştır. Mutki ilçesinin Huyut Bucak merkezindeki okul binası bu sene yaptırılacağı için çocuklar muvakkat bir binada okutulmaktadırlar.

Öğretmen Durumu: ilkokul öğretmen kadrosu 32 iken 16.6.1944 tarihinde 9 tanesi asker, 10'u münhal idi. Ders döneminde 13 asil ve 14 vekil öğretmenle çalışılmış, vekil öğretmenler ehliyetli olmadığı ve ehil de bulunmadığı için hiçbir fayda sağlamamıştır. Asil Öğretmenlerin de bir kısmında uzun bir süre İstifade edilmemiş, dördü uzun süre hastalanmış, ikisi toprak mahsulleri vergisi işinden sui istimalleri görüldüğünden 6.5.1944'de tevkif ve mahkûm edilmiş olduklarından 1943-1944 ders yılında iyi bir sonuç alınamamıştır. Bitlis şehir okulları ile her dört ilçeden 945 öğrenciye karşılık 93 mezun, bucaklarda ise 250 öğrenciye mukabil 12 mezun. Yani umumi ilden 1190 öğrenciye karşı ancak 105 mezun verilmiştir.

1944-1945 yılı ilkokul kadrosunu teşkil eden 32 öğretmenden 5'i asker, biri mahkûm, biri mevkuf biri hasta, 10'u münhal olmak üzere 18'i yok. Yalnız 14'ü vazife başında bulunuyordu.

³³⁴ B.C.A., Dosya: 490.1.0.0.508.2040.2., 16.

Ortaokul öğretmen kadrosu 10'dur.1943-1944 ders yılında 4 asil, 6 vekil öğretmenle idare edilmiş, 1944-1945 ders yılında ise 8 asıl öğretmeni mevcut olup diğer iki kadro açık bulunmuştur.

Bitlis gibi doğu illerinde askerliğini yapmamış, yeni mezun öğretmenler tayin edilmekte, bunlar derhal askere alınarak okullarla alakaları kesilmekte ve terhislerinde de başka bir yere nakledilmek üzere yerleri vekil öğretmenlerle idare edilmektedir.

Hal böyleyken Fevzi Kalfagil eskiden beri ihmal edilmiş olan bu bölgede çoğu Türkçe bilmeyen vatandaşlara Türkçeyi öğretmek için bu okulların münhal kadroların asıl ve tecrübeli öğretmenlerle doldurulmasını ve nüfusu çok olan köylerde ilkokulları olmayan köylerin merkezî bir yerinde bölge yatılı okulların biran evvel yapılmasını CHP Genel Sekreterliğe bildirdi³³⁵.

Sadece Fevzi Kalfagil değil o dönemde Bitlis Milletvekili olan Arif Özdemir'de Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda Bitlis'teki okullara değinerek zaten lisesi bulunmayan bu şehirde mevcut ortaokullarında gereken şartların bulunmadığı gibi 8 kadrolu öğretmenlerden sadece 2'sinin görevde bulunmasını eleştirerek gereken önlemlerin alınmasını istedi³³⁶.

2.7.2. Sağlıkla İlgili Talepler

Bitlis'in sağlık durumu hakkında dönemim Muş Müfettişi olan Fevzi Kalfagil'in CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıya göre: ilde yirmi yataklı bir hastane mevcut olup bu hastanede bir doktor ile sekiz kişilik memur ve mustahdem kadrosu bulunuyordu. Ancak Doktor Muhsin Başak'ın Edirne'ye tayin edildiği halde yerine başka biri gönderilmemiş ve yerine ihtisas sahibi olmayan sağlık müdürü vekâlet etmişse de halkın ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu yüzden hastane halkın sağlık durumunu karşılayamadığından bazı mühim hastalar Diyarbakır veya Ankara'ya sevk edilmekte ve bu sevk sırasında birçok hasta yollarda vefat etmiştir. Ayrıca ildeki tek eczacının da gitmesi ve yerine kimsenin talip olmaması da ilde ilaçların temininde sorun yaratmıştır.

³³⁵ B.C.A., Dosya: 490.1.0.0.508.2040.2., 16-17.

³³⁶ B.C.A., Dosya: 30.01.0.0.53.315.3., 4-5

Hükümet Tabipliğinde bulundurulmuş ecza dolabı da halkın ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Ağır kış şartlarının yaşanması sebebiyle de ilaçların Diyarbakır'dan getirilmesi, hem zaman almakta hem de fazla masrafa yol açmaktaydı.

Bitlis Hastahanesinin durumu hakkında Fevzi Kalfagil'in yazdığı yazıda zor durumda olan Bitlis halkının bu durumdan kurtulması için acilen bir doktorun buraya gönderilmesini ve eczane işine de bir çözüm bulunmasını talep etti³³⁷.

Aynı şekilde Arif Özdemir de Bitlis'teki sağlık problemlerine değinmiş Fevzi Kalfagil'den farklı olarak Mutki ve Hizan ilçelerin de uzun yıllardan beri doktor ve sağlık memurundan yoksun olduğunu ve bu ihtiyacın bir an önce giderilmesini CHP Genel sekreterliğinden talep etti³³⁸.

Odun ve Kömür İhtiyaçlarının Giderilmesi İle İlgili Talepler: Uzun ve ağır kış şartlarından dolayı Bitlis halkının başlıca dertlerinde biri de vaktinde muhtaç oldukları odun ve kömürün temin edilmesi meselesidir. Bitlis'te Orman İşletmesinin kurulması sonucunda halkın yakacaklarını temin etmesi daha zorlaşmıştır. İşletme kurulması ile bu işletme odun ve kömür tedarik ve nakliyatını yasakladı. Halkın bu önemli ihtiyaçları ile mükellef olan bu işletme ayrıca odun ve kömür teminini kışın bitimi olan Nisan ayı sonu ile kışın başlangıcı olan Ekin ayı arasındaki 5 aylık devrede teminini de yasakladı. Ayrıca bu işletmenin kurulmasından sonra evvelce kilosu 1 kuruşa elde edilen odunun işletmece satın alınmasından sonra 1,5 kuruşa köylüden alınmasına rağmen halka 3,5 kuruşa satılmıştır. Evvelce kilosu 7 kuruşa temin edilen kömür ise de yine bu işletmenin kurulmasından sonra kilosu 12 veya 13 kuruşa temin edilmeye başladı. Bütün bunların yanında Bitlis'in dört mahallesinden(Taş, İnönü, Hersan, Zeydan) sadece Taş Mahallesinde ambarın bulunması halkın yakacak masraflarının daha da artmasına neden olmuştur. Bitlis halkının yaşadığı bu sorunlar üzerine Muş Müfettişi olan Fevzi Kalfagil'in CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda bu konuya da değinerek konuyla ilgili gerekli tedbirlerinin bir an evvel alınmasını istedi. En azından dağınık ve inişli-çıkışlı olan Bitlis'te Taş Mahallesi dışındaki diğer mahallelerde de ambar açılarak en

³³⁷ B.C.A., Dosya: 490.1.0.0.508.2040.2., 18

³³⁸ B.C.A., Dosya: 30.01.0.0.53.315.3., 2

azından halkın nakliyat masraflarının azaltılması konusunda gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir³³⁹.

2.7.3. Diğer Talepler

Arif Özdemir Bitlis'in ihtiyaçları ile ilgili CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği diğer bir yazıda:

1. Bitlis, Muş, Van, Hakkâri illerinin iktisadi açıdan önemli bir noktası olan ve iki seneden beri devam eden Havil Distumi yolunun ikmalinin bir an önce yapılmasını,

2. Eski bir mektebin Bitlis Hükümet Konağı olarak kullanılması sonucunda bu konağın gerekli ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Dairelerin az olmasından dolayı birçok bölüm hükümet konağı dışında hususi evlerde vazifelerini yapmalarını yüzünden halk evrak takibi için ev ev daire aramaktadır. Bu yüzden halkı bu müşkil durumdan kurtarmak için yeni bir hükümet konağının yaptırılmasının sağlanması,

3. Bitlis'te üretilmesine rağmen sigaraların Malatya adını taşımasının halkta büyük üzüntüye neden olmaktadır. Bu durum dikkate alınarak Bitlis'te çıkarılacak sigaraların Bitlis namını taşımasını ve civar illere ihraç edilmesine müsaade edilmesini sağlaması³⁴⁰.

1950 yılında Bitlis'in tespit ve talep edilen ihtiyaçları için verilen cevaplara arşiv belgelerinde şu hususları tespit etmek mümkündür:

1. Ahlât, Mutki ve Bitlis Hükmet Tabiplikleri için birer gezici sağlık memuru tayini istenmiş, bu istekler kabul edilerek adları geçen yerlere birer sağlık memurunun tayini sağlanmıştır.

2. Bitlis Belediye Tabipliğine bir tabip ve Ahlât ilçesine bir ebe ile Trahom Savaş Tabibinin tayini istenmiş ve bu talepler kabul edilmiştir³⁴¹.

3. Tatvan ilçesinde yapılan polis karakolunun inşası için 5000 lira istenmiş, bu istek üzerine Tatvan polis karakolunun yapımı için 5000 lira gönderilmiştir³⁴².

³³⁹ B.C.A., Dosya: 490.1.0.0.508.2040.2., 8,11

³⁴⁰ B.C.A., Dosya: 30.01.0.0.53.315.3., 3, 6.

³⁴¹ B.C.A., Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 19.

4. Yerli halktan topraksız olanların ihtiyaçlarının temini ve ilçeye gönderilecek göçmenlerin yerleştirilmesi için Ahlât ilçesinde tapulama kanunun uygulanması istenilmiştir. Kadro olmadığından dolayı bu istek gerçekleştirilememiş ise de kadroların tezyidi için bir kanun hazırlanmıştır. TBMM tarafından bu kanun çıktığı takdirde bu talebin yerine getirileceği bildirilmiştir³⁴³.

5. Ahlât ilçesine bağlı Karmuç ve Purhuz köylerine tarım aleti almak için para istenmiş ve İller Bankası Kanununa göre İller Bankası safi kazancından köy kalkınmasına ayrılan paydan 5540,47 lira tahsis edilmiş³⁴⁴.

6. Bitlis Merkez, Hizan, Ahlât Birlikleri ile il jandarma komutanlığı binasının onarımı için istenilen 77,613 lira, ödeneğin 1951 yılı bütçesinin kabulünden sonra istendiği için red edilmiştir³⁴⁵.

7. Köylerdeki halkın su ihtiyaçlarının giderilmesi için istenilen yardım üzerine vilâyet emrine 53.000 lira gönderilmiştir³⁴⁶.

8. Ahlât ilçesinde bir Toprak Ofisinin kurulması talep edilmiş, bu istek Genel Müdürlükçe yapılan araştırma sonucunda teşkilâtın kurulması şartlarının uygun olup olmadığı hakkındaki araştırmalardan sonra karara bağlanacağı belirtilmiştir³⁴⁷.

9.Bitlis'te Paşa Barut ve ortakları tarafından işletilen 1940 yılında Millî Savunma Bakanlığınca istimlak edilen Bitlis il merkezindeki un fabrikasının halkın ihtiyacını karşılayamadığı gerekçesiyle halk bu fabrikanın eski sahiplerine verilmesi istemiş. Ancak sözü geçen fabrikanın Bitlis, Van, Muş bölgelerindeki birliklerin ihtiyaçlarını karşıladığı ve ikmal bakımından ehemmiyetli bir yer işgal eden bu fabrikanın önem arz etmesi sebebiyle fabrikanın bakanlıkça çalıştırılmasına karar verilmiştir³⁴⁸.

10.İl merkezinde mevcut hükümet konağı 1329 yılında o zaman vali bulunan Mustafa Abdülhalık Renda tarafından yatılı okul olarak inşa edilen bir binada bulunmaktadır. Bitlis ilçelerinde bulunan hükümet konakları yeniden inşa edildiği

³⁴² B.C.A, Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 7.

³⁴³ B.C.A, Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 3

³⁴⁴ B.C.A, Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 6

³⁴⁵ B.C.A, Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 11

³⁴⁶ B.C.A, Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 16

³⁴⁷ B.C.A, Dosya: 30.01.0.0.117.737.6., 18

³⁴⁸ B.C.A., Dosya: 490.01.0.0.466.1910.1., 38, 40.

halde merkezde yeni bir hükümet konağı yapılmamıştır. 1945 yılında talep edilen bu isteğin gerçekleşmemesi üzerine bu talep yine yapılmış, ancak bu istek tasarruf maksadıyla alınan tedbirler arasında, mali imkânlar elde edilinceye kadar hükümet konaklarının inşaatı durdurulması kararı alınmasından dolayı bu istek kabul edilmemiştir³⁴⁹.

11. Hükümetin Mutki Tekel İdaresinin kapanması kararı alınmasından sonra halk bu fabrikanın kapatılması ile kışın yedi ay il ile irtibatı kesilen bu ilçede tekell maddelerinin kaçak suretiyle fahiş bir fiyatla satılacağından dolayı bu tekell idaresinin kapatılmamasını istedi. Halkın bu isteğini Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından incelenmiş ve sonunda Mutki Tekel İdaresinin kapatılması işi durdurulmuştur³⁵⁰.

2.8. Bitlis Tekel Maddeleri, Üretim, İmalat ve Atölyeleri Hakkındaki Raporlar

Bitlis'in iktisaden kalkınması için önemli bir yere sahip olan Tekel Başmüdürlük binası, evvelden otel olan bir binada çalışmakta ve bu bina teşkilâta yeterli büyüklükte olmamasından dolayı yılda birçok icar verilerek uzak ve semtsiz yerlerde ambarlar kiralamak suretiyle iş görölüyordu. Ancak bu yüksek maliyete neden olduğu için CHP İl Başkanı Ziya Geboloğlu öncülüğünde Bitlis'te yeni bir Tekel Başmüdürlük binasının yapılması rica edilmiş³⁵¹. Bu istek kabul edilmiş ve 1949 yılında yeni bir Tekel Başmüdürlük binası ve bir ambar yapılması kararlaştırılmıştı. Bu inşaata uygun alan seçmek için keşifler yapılmış. Bu keşifler sonucunda Paşa Barutçu'ya ait bir kilise binası ile birçok şahsa ait dükkânın bulunduğu alan uygun olduğu tespit edilmiş ancak fazla maliyeti önlemek için Paşa Barutçu'ya ait bir kilise binasının uygun olduğu kararlaştırıldı. Bu durum Bitlis halkını sevindirmişse maalesef daha sonraki süreç halkı üzmüştür. Zira hükümetçe alınan inşaat işlerinden zarurî olmayanların durdurulması kararı sonucunda 1949 yılında Bitlis'te yapılması tasarlanan Bitlis Tekel Başmüdürlük binasının yapılmasını durdurmuş. Tekel İdaresince 1952 yılı programına dâhil edilen Bakımevi ve İşleme

³⁴⁹ B.C.A, Dosya: 490.01.0.0.466.1910.1., 20, 24.

³⁵⁰ B.C.A, Dosya: 490.01.0.0.466.1910.1., 15, 18.

³⁵¹ B.C.A., Dosya: 490.01.0.0.466.1910.1., 35.

evi inşasının yapılması bölgenin önemi ve hususiyeti göz önüne alınarak bu binaların yapılması ön plana alındı³⁵². Ancak bu karar Bitlis halkını memnun etmedi. Ziya Geboloğlu hem 6 ay kar altında işsiz kalan halka iş imkânı sağlamak hem de yıllardan beridir bir tek resmi inşaat yapılmayan il merkezinde bu binanın yapılmasıyla Bitlis'in yeni ve modern bir yapıya kavuşmasını sağlamak adına bu kararın geri alınmasını istedi³⁵³. Bitlis için önemli bir yere sahip olan tekel için Bitlis Valiliği de harekete geçti. 7.10.1950 yılında yaptıkları toplantı sonunda Bitlis Valiliği Bitlis Tekel Müdürlüğü'nün iktisadi kalkınmasını sağlamak için bazı tedbirler alınması gerektiği kararına vardı. Bu kararları Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na göndererek gerekli ihtiyaçların giderilmesini talep etti. Bunlar;

1. Bir ıslah istasyonu açılması, tütün eken halka modern usullerin öğretilmesi,
2. Tekel alış Hatlarının arttırılması,
3. Tasarlanmış olan ancak yapılmayan yaprak tütün bakımevi ve ambar inşaatının yapılması
4. Gerek işçinin sıhhati, gerekse atölye ve motorların su ihtiyacı, yangın tehlikesi açısından bozuk suyunun hemen tamir edilmesi,
5. Malatya fabrikasında fazla mesai yapılacağına kış şartları yüzünden yarıyıl çalışamayan Bitlis atölyesine verilen işlenecek 4000 kg tütünün arttırılması bu suretle maliyetin ucuzlamasını işçi refahının, iktisadi kalkınmanın temini,
6. Bitlis sigaralarının doğu sigaralarının mevcut pazarları arasına Diyarbakır'a da ithali, bu suretle kaçakçılığın önlenmesini sağlamak,
7. 1948 yılında istimlak edilen arsalar üzerine Tekel Başmüdürlüğü binasının inşası,
8. İlimizin, nüfus itibari ile diğerler ilçelerden pek farklı olmayan ve merkeze diğerlerinden daha uzak olan Hizan ilçesinde tekel memurluğu yoktur. Yıllık satış itibari ile bir memurluğun masrafını karşılayacak durumda görüldüğünden ve

³⁵² B.C.A, Dosya: 490.01.0.0.466.1910.1., 21.

³⁵³ B.C.A, Dosya: 490.01.0.0.466.1910.1., 35.

kaçakçılığı önleyeceğinden burada bir tekel memurluğunun kurulması talep edilmiştir³⁵⁴.

Gümrük ve Tekel Bakanın bu talepler için Bitlis Valiliği'ne verdiği cevaplara baktığımızda;

1. Ait oldukları bölgelerin tütünlerini ıslah etmek ve zirai denemeler yapmak gayesiyle Tekel Genel Müdürlüğü'nce tesis edilmiş bulunan tütün ıslah istasyonları, muayyen bir program dâhilinde çalışmaktadır. Güney-Doğu çevresi tütünlerinin ıslahı ve saf tohum üretimi ile uğraşan Malatya Islah İstasyonu, bulunduğu mahal itibariyle bu işlerin yapılması için gerekli şartları bulundurmaktadır. Nitekim bu istasyonun yıllardan beri dağıtmakta olduğu numaralı çelikan tipi tütün tohumu, gerek ekici ve gerek alıcı tarafından büyük rağbete mazhar olmaktadır. Esasen Bitlis tütüncülüğünün ayrı bir hususiyet taşıdığı göz önüne alınarak, bu ilde 1951 yılında bir deneme tarlası kurulması kararlaştırılmış bulunmaktadır.

Diğer taraftan, ıslah istasyonunun çalışmalarında elde edilen neticeler, Ziraat Bölge Teşkilâtı vasıtasıyla Bitlis'te de aynen tatbik ve takip edilmektedir. Bu itibarla İlinizde ayrıca ikinci bir ıslah İstasyonu kurulmasına teknik bir lüzum görülmemektedir.

Islah istasyonları ve bölge teşkilâtlarının daha teşkilatlı bir hale getirilmesi için de çalışmalara devam edilmektedir.

2. Bitlis tütünleri için tatbik edilen satın alma nevi ve fiyatları, şark mıntikasına dâhil diğer bölgeler mubayaa fiyatlarına kıyasen, en yüksek fiyatlardır. Tekel İdaresi eksperleri tarafından mubayaa zamanında tütünlerin vasıflarına göre takdir olunan fiyatlar mütalaaya değil, teknik bilgi ve tecrübeye dayanmakta olup, diğer bölgelerde de mubayaa bu şekilde yapılmaktadır.

3. 5113 Sayılı Kanunun verdiği salahiyyete dayanılarak hazırlanan 5 senelik yaprak tütün bakım ve işleme evleri inşaatı programı gereğince, Bitlis'te de 10,000 balya istiap edecek bir ambar inşaatı mukarrer bulunmaktadır. Sıraya konulmuş olan bu inşaatı yeterli ödenek sağlandığında inşaatı başlatılmıştır.

³⁵⁴ B.C.A., Dosya: 30.10.0.65.437.12., 6.

4.Bitlis tütün atölyesinin su ihtiyacının karşılanması için 1945 yılında yapılan keşfinde 106.942,17 lira tutan bu işin, bütçe durumunun yetersizliği nedeniyle bir müddet için ertelenmiş daha sonra ödenek temin edilerek inşaata başlanmıştır.

5. Bitlis atölyesinin senede 8-9 ay çalışması, bu mıntıkanın şiddetli kış ve bu yüzden yolların kapanarak atölye de işlenen mamulât sevki imkânı olmamasından ileri gelmektedir. Bu maksatla atölye hinterlandının kış ihtilaçlarının da, icabında fazla mesai yaptırılmak suretiyle yaz aylarında imal ettirilerek kış basmadan evvel hinterlanda sevk yerine zarurî bulunmaktadır.

6. Tütün Fabrikaları, memleketimiz nakliye sistemine göre tespit edilmiş olan ve en ekonomik şekilde çalışmayı sağlayan hinterlantları beslemektedirler. Bitlis Tütün Atölyesinin de normal yani İktisadî hinterlandı Bitlis, Van ve Siirt Tekel Başmüdürlükleri mıntıkaları ile Malatya Başmüdürlüğüne bağlı Bingöl ve Karlıova ilçelerinden ibaret bulunmaktadır.

Diyarbakır ve Mardin bölgeleri ise, Malatya Tütün Fabrikasının normal hinterlandı dâhilinde olduğundan. Bitlis tütününü bu bölgelere de teşmil edebilmek için. Bitlis atölyesinin kapasitesini arttırarak bu atölyeye iktisadî olmayan bir hinterlant tesis etmek icap edecektir ki, bu durum Malatya Fabrikasının verimli çalışmalarına da engel olacaktır.

Bu itibarla, mücavir mıntikalarda da aranmakta olan Bitlis Tütününün istihsalı önümüzdeki yıllarda daha fazla arttığı takdirde, rekoltenin sarfı için, satış nispetine göre Malatya fabrikası İle Bitlis atölyesinde işlenmekte bulunan aynı isimdeki mamulâtın, halen Bitlis atölyesinde tatbik edilen harman reçetelerinin Malatya fabrikasında da tatbiki suretiyle her iki tesiste de aynı mamulâtın aynı harmandan yapılması yoluna gidilmesi daha uygun görülmüştür.

7. Yazınızda da belirtildiği Üzere, Bitlis Tekel Başmüdürlüğü binasının hali hazır durumu göz önüne alınarak yeni bir bina İnşası için gerekli istimplâk yapılmış ise de, 1948 yılında hükümetçe alınan tasarruf kararı dolayısıyla bu inşaat geri bırakılmıştır. Müteakip senelerde de yine bütçede alınan tasarruf tedbirleri dolayısıyla programa alınmış olan İdare binaları inşaatı için ödenek temin edilememiş ve 1951 yılı bütçe teklifinde de yalnız inşaatın ikmalini sağlayacak

ödenek talep edilmiştir. Bitlis'te yeni bir İdare binası inşaatının tamamlanması 1951 yılında gerçekleşmemiştir.

8. Hizan'da bir idare teşkilâtı kurulması durumuna gelince; evvelce bu konuda Hizan Kaymakamlığından gönderilen 16.12.1949 günlü bir yazı üzerine yapılan incelemede, bu ilçenin ve köylerinin mamulât ihtiyaçlarını karşılamak üzere mukavele akdedilmiş olan baş satıcıya tütün, kibrit, çav ye İçki için bir senede ödenen nakliye ücretinin 1.500 lira tutmasına karşılık, Tekel memurluğu kurulması halinde asgari masrafin 5.000 lira olacağı sonucuna varılmış olduğundan, Hizan'da İdare teşkilâtı kurulması uygun görülmemiştir³⁵⁵.

³⁵⁵ B.C.A, Dosya: 30.10.0.65.437.12., 2-3.

3. BİTLİS HALKEVLERİ

3.1. Türk Ocaklarının Kapatılması ve Halkevlerinin Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli etnik grupları bünyesinde barındıran bir devlettir. Devletin kuruluşundan 1750'lere kadar bu durum ciddi anlamda herhangi bir problem yaratmamıştır. Fakat 18. yüzyılın sonlarına doğru özellikle de 1789 tarihli Fransız İhtilali'nin dünyaya tanıttığı Millîyetçilik akımı, çok halklı devletlerin tümünü etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir³⁵⁶.

Dünyayı saran Millîyetçilik akımından Osmanlı İmparatorluğu da olumsuz yönde etkilenmeye başlayınca, II. Meşrutiyet döneminde Türk aydınları devletin kurtuluşunu, devletin aslî unsuru olan Türklerin ön plana çıkarılmasında görmüşlerdir. Bu görüş askeri tıbbiye öğrencileri arasında da rağbet görmüş ve tıp öğrencileri Millîyetçilik fikrini ön plana çıkaracak bir cemiyetin kurulması için çalışmalara girişmişlerdir. Bu bağlamda bir program ve bu programa uygun olarak hazırladıkları bildiriye dönemin aydınlarına iletmışlerdir. Bu bildiride Türklerin her yönden geliştirilmesinin zarureti ve bu vazifeyi yerine getirecek bir cemiyetin kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Görüşmeler sonucunda Türk Ocakları 3 Temmuz 1911 tarihinde fiilen kurulmuştur. Ocakların resmi olarak kuruluşu ise millî duyguları geliştirme ve ilerlemeyi hedef edinen bir grup üniversite öğrencisi ve aydın tarafından 1912 yılında gerçekleştirilmiştir³⁵⁷.

Dönemi içerisinde önemli faaliyetler gösteren Türk Ocakları çalışmalarını özellikle millî dil ve millî tarih konuları üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bütün Türk dünyası ve dünya Türklüğü, Ocakların ilgi alanı içerisindeydi. Bu dönemde ilk defa kadınlar ve erkekler Ocaklarda verilen konferanslara birlikte katılmışlardır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra işgallere karşı silahlı mücadele fikri ilk defa Ocaklarda dile getirilirken yine İzmir'deki ünlü Maşatlık ve İstanbul'daki Sultan Ahmet mitinglerinin örgütlenmesinde de Ocaklar önemli roller üstlenmişlerdir. Millî

³⁵⁶ Yusuf Sarınoy, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Millîyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 825.

³⁵⁷ Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, Halkevleri(1935'den 1951'e), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 45, Erzurum, 2011, 237.

Mücadele doğrultusunda da önemli faaliyetlerde bulunan Ocaklar, İstanbul'un işgali ile birlikte çalışamaz hale gelmişler ve kapatılmışlar, Millî Mücadele sonrasında 1923 yılında tekrar açılmışlardır. 1924 yılındaki tüzüğünde Ocakların, fırka siyaseti ile uğraşmayacakları ve hiçbir üyenin Ocağı siyasî emellerine alet edemeyeceği, ancak üyelerin belirli kurallara uyarak Ocak dışında siyasî kanaatlerine göre çalışmakta serbest olacağı beyan edilmiştir³⁵⁸.

Ocaklar, Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam etmişlerdir. Mustafa Kemal, Ocakların bir kısmını ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal bu ziyaret esnasında bazı Ocaklardan övgü ile bahsetmiş bazılarını da eleştirmiştir. O yıllarda Türkiye'de bulunan İngiliz Büyükelçisi S. G. Clerkin, Ocakların önemine ve başarısına değinmiş, Ocakların geçmişte önemli çalışmalarda bulunduklarını, bugün ve gelecekte de önemli kurumlar olarak devam edeceklerini belirtmiştir. Fakat Büyükelçi bu tespitinde yanılacaktır. Çünkü Ocaklar 1931 yılında yani büyükelçinin bu tespitinden bir yıl sonra kapatılacaktır³⁵⁹.

Ocakların kapatılması ile ilgili olarak birkaç neden ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi ülke düzeyine yayılamamış, halk eğitimini ve inkılâpları halka götürmede gereken çabayı göstermemiş olmaları; ikincisi Sovyet Rusya'daki Türkler ile fazla ilgilenmesi ve bu durumun da Sovyet Rusya'yı rahatsız etmesidir. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmış bulunan, resmî adıyla "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" olarak imzalanan ve diplomasi literatüründe Moskova Antlaşması adıyla bilinen Antlaşmanın 8. Maddesi, Sovyetler tarafından dile getirilerek Ocakların faaliyetlerinden şikâyetçi oldukları anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu Antlaşmanın ilgili maddesi şöyledir: "Bağıtlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan grupların yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemeği yükümlenir. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler." Dönemin şartları içerisinde bu madde "Türkiye'de Beyaz Ordu artıkları ve Musavatçıların Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde

³⁵⁸ Şeraffetin Zeyrek, Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951), Anı Yayınları, Ankara, 2006, 13.

³⁵⁹ François Georgeon, Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, 39.

de Türk Komünistlerle İttihatçıların barındırılması anlamına geliyordu³⁶⁰. Ne var ki bu madde ucu açık ifadeler içerdiğinden Ocaklardan rahatsızlıkla ilgili olarak kullanılabilmiştir. Üçüncü ve asıl neden ise; Ocakların siyasetten uzak kalacaklarını beyan etmelerine rağmen gitgide siyasete dâhil olmaları ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yazıları ve verdikleri üyeler ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemeleriydi³⁶¹. Bir de Türkçülüğü esas alan Ocakların Güneydoğudaki aydınlara önyak olması ve bu aydınların Mustafa Kemal'e mektup göndererek bu tür ocakları kendi etnik kimlikleri ile kurmayı talep etmeleri de Ocakların kapatılmasındaki bir diğer neden olarak gösterilmektedir³⁶². Böyle bir durum çok kısa süre önce kurulmuş olan ve temellerini sağlamlaştıırıp, halkı ile bütünleşme çabaları gösteren yeni devletin bekası açısından tehlike arz edebilirdi.

10 Nisan 1931'de Türk Ocakları Kurultayı toplanarak Ocağın kendisini kapatarak tüm mal varlığının CHP'ye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Bu arada yalnız Türk Ocakları değil, öteki dernek ve kuruluşlar da faaliyetlerine son vererek mal varlıklarını CHP'ye devretmişlerdir. Tüm bu dernek ve kuruluşların kapatma kararları Türk Ocakları'ninkilerle aynı gerekçelere dayanmaktadır. Bu dernekler arasında Mason Dernekleri de vardır³⁶³.

CHP'nin 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan üçüncü büyük kongresinde parti yetkilileri bir yandan Türk Ocakları'nın kapatılarak CHP'ye katılma kararını kabul ederken, diğer taraftan Halkevleri'nin kurulmasına da karar verdi. Bu karardan sonra Halkevleri'nin kurulması çalışmaları hızlandı. Kuruluş çalışmalarının çabuklaştırılması için devletin imkânları da kullanılır³⁶⁴.

1930 yıllarında hazırlıkları düşünülen, daha sonrasında açılış için çalışmaların hızlandırıldığı Halkevleri, nihayet 19 Şubat 1932 yılında Ankara'da açılmıştır O gün Ankara Halkevinin salonları daha sabahtan dolmuş, açılışı yapılacak 14 Halkevi Parti Genel Sekreterliği, töreni dinlemek için radyo ile Ankara'ya bağlanmıştı. Ankara Halkevi ile beraber açılımları yapılan diğer Halkevleri arasında; Adana, Afyon,

³⁶⁰ Melek Fırat, "Sovyetlerle İlişkiler", (Ed: Baskın Oran), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, 174.

³⁶¹ Zeyrek, a. g. e., 14-15

³⁶² Anıl Çeçen, Atatürk'ün Kültür Kurumu HALKEVLERİ, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, 91

³⁶³ Necdet Ekinci, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, 87-88.

³⁶⁴ Nurettin Güz, Halkevleri Dergileri. Ankara, Kariyer Matbaacılık, 1995, 14.

Ankara, Aydın, Bursa. Çanakkale, Denizli. Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun ve Van'daki Halkevleri yer almaktadır³⁶⁵.

Ankara Halkevi, eski Ankara Türk Ocağı binasında açılmıştır. Açılış töreni aşağıdaki programa göre yapılmıştır³⁶⁶.

1-İstiklal Marşı

2-Cumhuriyet Yemini

3-Canlı Levha

4-CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Nutku

5-Behçet Kemal Çağların "Açılırken" Şiiri

6-Millî Eğiti Bakanı Reşit Galip'in Konuşması

7-Behçet Kemal Çağlar tarafından hazırlanan "Çoban" oyununun sahnelenmesi, Halkevlerinin talimatnamesinde Halkevlerinin açılış amacı şöyle belirtilmiştir³⁶⁷.

"Fırkamızın Program temelleri Cumhuriyetçilik, Millîyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılâpçılıktır. Programımızın bu ana temel prensiplerinin hâkimiyeti ve ebedileşmesi için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini Millî şecerenin Türk Tarihinin ilham ettiği derecelere çıkmasını, güzel sanatların yükselmesini, Millî kültürün ve ilmi harekât ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit ve işaret eder. Bu esas ve vasıtaların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün kaybettiği uzun yıllar cesur, atılgan ve yorulmaz hamlelerle kazanacak nesiller yetiştirilmeyi medeniyet sahasında Türk'ün tabii meziyet ve kabiliyetleriyle mütenasip şeref mevkiine tekrar almasını istihdaf eyler. Halkevlerinin gayesi bu uğurda çalışacak mefkûreci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olacaktır".

Açılış konuşmasını yapan CHP Genel Sekreteri Recep Peker, konuşmasındaki "Bir ulusun yetişip geleceğe hazırlanması için kurulan kuruluşlar okullardır. Fakat çağdaş uluslar, ulusal bir varlık olarak yetişip örgütlenmek için

³⁶⁵ Nurcan Toksoy, Halkevleri, Orion Yayınları, Ankara, 2007, 42.

³⁶⁶ Ali Odabaşı, Muğla Halkevi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Muğla, 2003, 10.

³⁶⁷ C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi 1932, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 3.

*okulların yalnız yöntemler, düzenlemeler altında açılmasını yeterli görmüyorlar. Bu yüzyılda uluslaşmak için okul eğitiminin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk eğitimi yapmak, halkı bir arada çalıştırmak esası kurulmalıdır*³⁶⁸ sözleriyle Halkevleri'nin kurulmasının en önemli amacının “halk eğitimi” olduğunu vurgulamaktadır.

Recep Peker, Reşit Galip ve İsmet İnönü'nün çeşitli vesilelerle yapmış oldukları konuşma ve demeçlere göre, Halkevlerinin kuruluş amaçları şu noktalar çevresinde toplanabilir³⁶⁹.

- Ulusu, bilinçli, birbirini anlayan, seven, birbiriyle aynı ideale bağlı halk kitlesi olarak örgütlemek,
- Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak,
- Ulusal birliği oluşturan, millî ruhu biçimlendiren ve kuvvetlendiren kültür öğelerini ortaya çıkarıp geliştirmek,
- Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyerek bu ilişkileri artıracak köycülük çalışmalarının yapılmasını sağlamak;
- Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulanacağını anlatmak için kullanılacak merkezler olarak düşünülmesi
- Toplumu çağdaşlaştırmak ve aktif yurttaş yaratmak

Halkevleri'nin getirmiş olduğu aydınlığı, yurdun en ücra köşelerine ulaştırmak amacıyla 1941 yılında “Halkodası” adıyla daha küçük kuruluşlar oluşturulmuştur. Halkodaları, ilk olarak 141 tane açılmış ileriki yıllarda bunların sayısı artmıştır.

Halkodalarında, Halkevleri'ndeki gibi çalışma kollan oluşturulmamış; ancak Halkevleri'nin amacına yönelik tüm faaliyetler yapılmaya çalışılmıştır. Halkodalarının açılması ile köylerdeki halk, kendilerine açık bir kapı bulmuştur³⁷⁰.

³⁶⁸ Şerafettin Turan, “*Etkin Bir Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Kurumu Olarak Halkevleri*”, Bilanço (1923-1998), I, TÜBA, 208.

³⁶⁹ Tevfik Çavdar, “Halkevleri” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 881.

³⁷⁰ Nurcan Toksoy, age., 148.

Cumhuriyet Halk Partisi 1 Haziran 1939 tarihinde toplanan 5. büyük kongresinde halkodalarının açılması kararını almıştır. Böylece halkevi açılacak yeterliklere sahip olmayan daha küçük yerleşim yerleri de halkevi gibi çalışacak bir kuruma sahip olabileceklerdir. Bir yerde halkodası açılabilmesi için en az 50 üye ve bir toplantı odası ile bir okuma odasının bulunması, odayı yönetecek bir yıllık bütçenin oluşturulması gerekmektedir. Her halk odasında 3-7 kişilik yönetim kurulları bulunur ve her halkodası haziran ve aralık aylarında olmak üzere iki kez çalışma raporu düzenleyerek genel merkez bürosuna gönderir³⁷¹.

Halkevi faaliyetleri, zaman geçtikçe anlam kazanmaya başlamış ve halk tarafından kısa zaman da benimsenmiştir. Halkevleri'nin özveriyle çalışan üyeleri, tüm halkın Halkevi faaliyetlerine katılımını sağlamak için, büyük mücadele vermiştir. Halkevi sayısının her geçen yıl artması, Halkevi çalışanları için en büyük ödül olmuştur. Her Halkevi, yeni açılan Halkevleri'nin sevincini millî bayram gibi kutlamıştır³⁷².

Aşağıdaki tabloda Halkevlerinin ilk çalışma yılı olan 1933 yılı ile 1938 yılı faaliyetleri verilmiştir³⁷³.

Tablo 18. Halkevlerinin 1932 yılı ve 1938 yılı faaliyetleri

Halkevi Faaliyetleri	1933	1938
Temsil	571	1579
Konferans	915	3.056
Konser	373	1.164
Kitap sayısı	59.444	129.362
Okuyucu Sayısı	149.900	1.590.000
Sergi	59	179
Köy gezisi	495	1.495

Tabloda da görüldüğü gibi Halkevleri, her yıl artan faaliyetleriyle, kısa zamanda bulunduğu yerin sosyal hayatının oluşmasında, aktif olarak görev aldıklarını söyleyebiliriz.

³⁷¹ “Halkevleri Postası-Halkodaları Talimatı” Ülkü, Eylül 1939, 78-80.

³⁷² Nurcan Toksoy, *a.g.e.*, 148

³⁷³ Gülsün Karakuzuoğlu, Kastamonu Halkevleri ve Faaliyetleri, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2008, 8.

Halkevleri, sanat ve fikir sahasında yüzlerce genci yetiştirerek, onların memlekette tanınmalarını sağlamıştır. Halkevleri, on binlerce vatandaşın muhtaç olduğu bilgiyi, onların işlerini aksatmadan, halk dersleri ve kurslarıyla öğretmiştir. Halkevleri, on yıl içinde 25 bin konferans, 15 bin temsil, 8 bin konser, 4 bin ders ve kurs, 420 bin kitap, 1.300 sergi ile yurdun muhtelif köşelerinde halkımıza inkılâbımızın iman ve heyecanını aşlamıştır³⁷⁴.

Halkevlerinin idarî ve teşkilât yapısının nasıl olacağı talimatnameyle belirtilmiştir. Halkevleri Talimatnamesi. Halkevleri'nin açılışında halka anlatmak için okunmuştur. Bu Talimatname, daha sonra bütün Halkevlerine gönderilmiştir. Halkevleri, çalışma teşkilâtı olarak dokuz şubeden oluşmaktadır. Bunlar edebiyat-dil ve tarih, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, köycülük, tarih ve müze kolları olarak adlandırılmıştır. Bir kültürel kalkınma modeli olarak kurulan Halkevleri, çalışmalarında dil, tarih, güzel sanatlar, spor gibi kültürün temel değerlerini esas alarak, ayrı ayrı kurumların yapacağı bu vazifeleri, tek çatı altında toplamıştır. Halkevleri, bu bakımdan halkın istek ve yeteneklerine uygun olarak kurulan ilk önemli teşkilât olmuştur. Halkevleri, ülkede ülkü sahibi olarak çalışan ve çalışmak isteyen, bütün insanların toplandığı bir yer olmuştur.

Halkevine üye olmak isteyenlerin parti üyesi olması şartı yoktu. Halkevleri teşkilâtnamesine göre, Halkevi'nin açılabilmesi için en az üç şube teşkilâtına sahip olması gerekmektedir. Bir şubenin açılabilmesi için ise, 25 azanın yer alması lazımdır. Ayrıca Halkevi'nin açılabilmesi için, 200 kişiyi toplayabilecek bir salonu, bir kütüphanesi bir de çalışma odasının bulunması şarttır³⁷⁵.

3.2. Bitlis Halkevi'nin Açılması

Türk milletinin geleceğe hazırlanması yolunda temel bir kültür kurumu olarak nitelendirilen halkevleri, 19 Şubat 1932'den itibaren ülkenin her tarafında örgütlenme çabasına girdi ve harf inkılâbında olduğu gibi bütün ülkede adeta bir seferberlik ilan edildi. Bu bağlamda Van Gölü Havzası'nın en önemli merkezlerinden olan Bitlis'te de halkevlerinin açılması için çalışmalara başlanmıştır.

³⁷⁴ Fikri Tuzer, "Halkevlerinin Kuruluşunun 10. Yıldönümü Nutku" Ayın Tarihi (1-28 Şubat 1942), 99, 28.

³⁷⁵ Anıl ÇEÇEN, *a.g.e.*, 375-376.

Bitlis'te halkevinin açılması için çalışmaların yapıldığı dönemde Bitlis, idarî yönden Muş vilâyetinin bir kazası konumundaydı³⁷⁶. Bu nedenle burada halkevinin açılması için ilk çalışmayı Vali Mithat Bey başladı. Mithat Bey halkevi için “*emvali metruke*” den olup; önce Türk Ocağı'na ve daha sonra Türk Ocakları'nın kapatılması ile Cumhuriyet Halk Fırkası'na intikal eden 400 kişi kapasiteli ve sahnesi olan eski bir kilise binasını tahsis etti³⁷⁷.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Şubat 1934 tarihinde yapılan bir törenle Bitlis halkevi açılmıştır. Başlangıçta, Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi, Spor Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi olmak üzere üç şube ile faaliyete geçen halkevi³⁷⁸ kısa bir süre sonra Köycülük, Sosyal Yardım ve Temsil şubelerinin de açılmasıyla şube sayısı arttırıldı³⁷⁹.

Bitlis halkevinin açılmasından sonra halkevi başkanlığı için yapılan seçimde TBMM Birinci Dönem Bitlis milletvekili ve CHP İl İdare Kurulu başkanı Arif [Özdemir] Bey³⁸⁰ seçildi³⁸¹. Arif Bey, zaman kaybetmeden çalışma şubelerini oluşturdu ve 22 Mart 1934'te CHP Genel Sekreterliği'ne halkevinin açıldığını bildiren şu mektubu gönderdi: “*Evimiz komite şubeleri faaliyete başladı. Dil, Tarih, Edebiyat şubesinde talimattaki şeraite uygun olarak sıraya bırakılmış olan konferanslardan birincisi 16 Mart 1934 Cuma günü ümera, zabitan, memurin ve halk muvacehesinde verilmiştir. Bundan sonra her hafta Cuma günleri de konferanslara devam edilecektir*”³⁸². CHP Genel Sekreterliği'nin cevabı ise şöyle olmuştu: “*Halkevinizin Ülkü yolunda çalışmaya başladığını bildiren mektubunuzu memnuniyetle okuduk. İçten gelen bir heyecan ve gayretle Millî kültür seviyemizin yükseltilmesi için halkevlerinin yüklendiği vazifenin kutsiyet ve ehemmiyeti göz*

³⁷⁶ 1 Haziran 1929 tarih ve 1509 sayılı “Muş Vilayeti Teşkiline Dair Kanun” ile Bitlis ve kazaları, vilayet haline getirilen Muş'a bağlanmıştır. TBMM Kavanin Mecmuası, Devre III, VII, TBMM Matbaası, Ankara 1929, 940; 1967 Bitlis İl Yıllığı, İç İşleri Bakanlığı, Ankara, 1967, 15.

³⁷⁷ B.C.A., Dosya: 490.01.1700.912.1., 282; B.C.A., Dosya: 490.01.827.270.2., 68.

³⁷⁸ Açıldığı yılda Bitlis halkevinin, **Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi**, üç konferans vermiştir. **Spor Şubesi**, muntıkada spor faaliyetlerini canlandırmaya çalışmıştır. **Kütüphane ve Neşriyat Şubesi** de, bir okuma odası açtı. Sahip olduğu 200 cilt kitap ve abone olduğu gazetelerden üyelerin faydalanmasına çalıştı; Halkevlerinin 1934 senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, 23.

³⁷⁹ B.C.A., Dosya: 490.01.1121.89. 2., 20.

³⁸⁰ TBMM Arşivi, 52.

³⁸¹ B.C.A., Dosya: 490.01.1672.837.1., 43.

³⁸² B.C.A., Dosya: 490.01.919.579.3., 30.

önünde bulundurularak daima aynı heyecan ve aynı tazeliikle bu çalışmaların devamını bekliyoruz”³⁸³.

Halkevinin kurulmasından bir yıl sonra Bitlis’te idarî değişiklik olmuştur. Daha önce Muş vilâyetine bağlı bir kaza olan Bitlis, 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı kanunla tekrar vilâyet haline getirilmiştir³⁸⁴. Bitlis’in vilâyet merkezi olmasıyla, Muş, Bitlis halkevi için verdiği ödeneği kesmiştir. Bu nedenle Bitlis halkevi parasal yönden sıkıntıya girmiştir. Ödenek yetersizliği nedeniyle Bitlis Halkevi, 1935 yılının son altı ayı ile 1936 yılının ilk aylarını faaliyet yönünden durgun geçirdi. Ancak her şeye rağmen Bitlislilerin ilgisi bu süre için halkevinin şube ve üye sayılarının artmasını sağladı³⁸⁵.

Bitlis Halkevinin ilk yılında şubelere göre üye dağılımı şu şekilde oldu:³⁸⁶

Tablo 19. Bitlis Halkevinin ilk yılında şubelere göre üye dağılımı

	Avukat	Doktor	Muallim	Tüccar	İşçi	Çiftçi	Güzel Sanat	Sair Meslek	Kadın	Erkek	Yekûn
Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi	-	1	7	10	-	2	-	30	-	50	50
Spor Şubesi	1	-	3	15	5	-	-	76	-	100	100
Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	-	-	-	-	-	-	-	200	-	200	200
Köycülük Şubesi	-	-	-	35	20	-	5	40	-	100	100
Toplam	1	1	10	60	25	2	5	346	-	450	450

Arif Bey, 26 Nisan 1936 tarihine kadar halkevi başkanlığını yürütmüştür³⁸⁷. Bu tarihten sonra Bitlis valiliğine tayin edilen Hasan Fehmi Suerden, halkevi başkanlığını üzerine aldı. Hasan Fehmi Bey başkanlığındaki İl Yönetim Kurulu, düzenli toplantılar yaparak, biriken halkevi işlerinin bitirilmesini sağlandı ve millî bayramlarda önceden hazırlandı. Müsamereleler verdirdi. Bayramlarda verilen

³⁸³B.C.A., Dosya: 490.01.919.579.3., 28.

³⁸⁴TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, VII, 21. İnikat (25.12.1935), 173; 1967 Bitlis İl Yıllığı, 15.

³⁸⁵B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 33.

³⁸⁶Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 138, 156, 174, 180.

³⁸⁷B.C.A., Dosya: 490.01.971.755.3., 7.

müsamereler halkın “millî birlik” duygularının uyandırılmasında ve kültür seviyesinin yükseltilmesinde önemli bir etkinlik oluştu³⁸⁸.

Hasan Fehmi Bey’den sonra Rıfat Şahinbaş Bitlis valiliği ve Halkevi Başkanlığı’na getirildi. Rıfat Şahinbaş döneminde (9 Eylül 1938-24 Kasım 1939) halkevinin şube ve üye sayısı arttırıldı³⁸⁹. Bu dönemde Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi başkanlığına Ortaokul Müdürü Hakkı Arıcı, Temsil Şubesi başkanlığına, Ortaokul Müzik öğretmeni Sadi Günel, Spor Şubesi başkanlığına Belediye Reisi Suphi Menteş, Sosyal Yardım Şubesi başkanlığına sorgu hâkimi F. Özpay, Kitapsaray ve Yayın Şubesi başkanlığına hâkim Necati Yılmaz, Köycülük Şubesi başkanlığına çiftçi Mahmut Eren ve Müze ve Sergi Şubesi başkanlığına da ilköğretim müfettişi Yılmaz Özel seçildi³⁹⁰.

Vali ve Halkevi başkanı Rıfat Şahinbaş’ın çalışmalarıyla halkevinin üye ve şube sayılarının artmasından dolayı kullanılmakta olan bina artık ihtiyaçlara cevap veremez hale geldi. Bu nedenle şehrin en hâkim noktalarından olan Gökmeşdan’da halkevi faaliyetlerine daha uygun modern bir binanın yapılması kararlaştırıldı³⁹¹. Yeni Halkevi binası için Gökmeşdan’ın Taş Mahallesi’nde bulunan geniş bir arsa satın alındı. Bu arsanın seçilmesinin en önemli sebebi Mahalleleri dağınık olan Bitlis’in en uygun yerinde bulunmasıydı³⁹². Bina için genel bütçeden 26000 lira istendi. Ancak yaşanan ekonomik sıkıntıdan dolayı 15.000 lira gönderildi³⁹³. Hazırlıkların tamamlanmasıyla 17 Ağustos 1937’de düzenlenen törenle Bitlis halkevi binasının temeli atıldı³⁹⁴. Yeni bina hükümet dairelerinin bulunduğu semtte ve mezarlık mevkiinde 6156 metre karelik bir alan içinde inşasına başlandı³⁹⁵. Ağır kış şartlarına rağmen inşaaata devam edildi³⁹⁶. Halkevinin yeni binası Ağustos 1939

³⁸⁸ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 40.

³⁸⁹ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 54.

³⁹⁰ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 1.

³⁹¹ Faik Talu, “Bitlis Halkevi Hakkında”, *Yurd Yolu*, 15 Eylül 1939.

³⁹² B.C.A., Dosya: 490.01.1795.1277.1., 145.

³⁹³ B.C.A., Dosya: 030.10.79.523.6; Bu paranın yetersiz kalması üzerine Birinci Umumi Müfettişlik Bitlis’teki Halkevi inşaatı için 50 bin liralık bir ödenek daha ayrıldı; Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, 435.

³⁹⁴ “Bitlis’te Halkevinin Temeli Merasimle Atıldı”, *Son Posta* 18 Ağustos 1937.

³⁹⁵ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 220.

³⁹⁶ “Bitlis Halkevinin İnşası Bitmek Üzere”, *Son Posta*, 28 Şubat 1939; *Yurd Yolu*, 5 Ocak 1939.

başında tamamlandı³⁹⁷ ve Cumhuriyetin yıl dönümü olan 29 Ekim 1939 tarihinde hizmete açıldı³⁹⁸.

Rıfat Şahinbaş, halkevinin çalışmalarını halka anlatmak ve eve olan ilgiyi arttırmak amacıyla Bitlis'te günlük yayımlanan Yurd Yolu Gazetesi'nde bir "*Halkevi Köşesi*" açtırdı³⁹⁹. Rıfat Şahinbaş'tan sonra halkevi başkanlığına Vali Hulusi Devrimer (12.2.1940-27.12.1940) getirildi. Bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın devam etmesi ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle halkevi fazla faal olamadı⁴⁰⁰.

Hulusi Devrimer'den sonra Bitlis Halkevi başkanlığına Ortaokul Müdürü Nedim Erkut getirildi⁴⁰¹. Ancak Nedim Bey'in tayininin başka bir vilâyete çıkmasıyla boşalan halkevi başkanlığına 1 Mart 1942 tarihinde Ortaokul Matematik Öğretmeni Emin Erdemli getirildi⁴⁰². Bu yılda şubelere kayıtlı üyelerin dağılımı; Dil-Edebiyat 25, Güzel Sanatlar 28, Temsil 60, Spor 95, Sosyal Yardım 39, Halk Dershaneleri ve Kurslar 26, Kütüphane ve Yayın 30, Köycülük 78, şeklinde oldu⁴⁰³.

1943 yılında II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu ekonomik sıkıntılar Bitlis'te de etkisini gösterdi. Halkevi zarurî ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak derecede bir ekonomik dar boğaza girdi. Bu nedenle halkevi zarurî masraflarını mahallî gelirlere göre ayarlamak zorunda kaldı⁴⁰⁴. Emin Erdemli'den sonra 1945'te Halkevi başkanlığına CHP İl İdare Kurulu başkanı Avukat Ziya Geboloğlu getirildi. Ancak Ziya Bey'in işlerinin yoğunluğu nedeniyle halkevi başkanlığını kısa bir süre sonra Belediye Başkanı Suphi Menteş'e bıraktı. Suphi Menteş de Belediye Başkanlığı ve Halkevi işlerini birlikte yürütemedi. Bu nedenle halkevine bir canlılık getirmedi. Suphi Menteş, kendisinden beklenen çalışmaları yapamaması nedeniyle 1946'da halkevi başkanlığından istifa etti. Suphi Menteş'in istifası üzerine Ziya Geboloğlu

³⁹⁷Yurd Yolu, 3 Ağustos 1939.

³⁹⁸Ayın Tarihi, Sayı: 71, İlkteşrin 1939, 25.

³⁹⁹Yurd Yolu, 3 Ağustos 1939.

⁴⁰⁰Ekonomik sıkıntılar dışında Bitlis halkevinin çalışmalarını engelleyen başka etkenler de bulunmaktaydı. Bunların başında; Bitlis'in yerleşim bakımından dağınık bir şehir oluşu, halkın kültür seviyesinin düşüklüğü, geçim şartlarının ağırlığı, gece hayatının bulunmaması, uzun süren ve çok ağır geçen kış şartları ve halkevi binasının eski bir mezarlığın yanında inşa edilmiş olması gelmekteydi; B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 171

⁴⁰¹Yurd Yolu, 23 Şubat 1942.

⁴⁰²B.C.A., 490.01.934.629.1., 1.

⁴⁰³B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 149.

⁴⁰⁴B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 5.

tekrar halkevi başkanlığına getirildi⁴⁰⁵. Yeni başkan Ziya Bey döneminde, Pappure [Papuri], Aşıрма [Aşıırme], Temirağ [İhtiyar Oyunu], Tanzara [Tenzere], Lorke, Ağır Güvenk [Bitlis Barı-Grani], gibi Bitlis'in yerel halk oyunlarına önem verilmiştir⁴⁰⁶.

Ziya Geboloğlu'ndan sonra halkevi başkanlığına Nezir Özel getirildi⁴⁰⁷. Nezir Bey döneminde halkevi, en durgun dönemini yaşadı ve bu durum halkevlerinin kapatılmasına kadar sürdü.

3.2.1. Bitlis Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

Halkevleri talimatnamesi gereğince bir yerde halkevinin açılabilmesi için en azından üç faaliyet şubesini çalıştırmaya yetecek sayıda üyenin kaydedilmiş olması gerekmektedir. Bitlis Halkevi, üç şube ile faaliyete geçti ve daha sonra üye ve şube sayısı artırıldı.

3.2.1.1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi

Şube, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin uyandırdığı büyük ilgiyi memleketin her tarafına yaymaya çalıştı ve bu çerçevede büyük bir tarihi geçmişe sahip Bitlis'te önemi ve değeri olan eski eserlerin araştırılması ve bunların muhafazası ile uğraştı. Şube Bitlis tarihi üzerinde yaptığı araştırmalarla elde ettiği bulguları bir broşür halinde yayımlayıp, halkın istifadesine sundu⁴⁰⁸. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, tarih araştırmalarında olduğu gibi dil çalışmalarına da ağırlık verdi. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin doğal bir üyesi olarak çevrenin imkân ve şartları oranında görevini yerine getirmeye çalıştı⁴⁰⁹. Bu bağlamda Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin direktifleri doğrultusunda dil işlerinde uyguladığı fiş ve anketlerle yaptığı çalışmalarda Bitlis ve çevresinde kullanılan “Öz Türkçe” kelimeleri derledi. Ayrıca şube yaptığı çalışmalarla dil inkılâbının Bitlis ve çevresinde yerleşmesine çalıştı⁴¹⁰. Şube halkın

⁴⁰⁵ B.C.A., Dosya: 490.01.934.629.1., 5.

⁴⁰⁶ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 7.

⁴⁰⁷ B.C.A., Dosya: 490.01.1216.37.1., 17.

⁴⁰⁸ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 22, 40.

⁴⁰⁹ CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları, Ankara, 1943, 4.

⁴¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, 1937 Yıldönümü Broşürü, Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı? Ankara, 1937, 5.

eğitilmesine de büyük önem verdi⁴¹¹. Bu amaçla Türk Dili ve Türk Edebiyatı Tarihi ile ilgili halka konferanslar verildi. Verilen konferanslar hoparlörlerle şehirde ya da köylerde halka dinlettirildi. 1937 yılında Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, Bitlis'te mahallî masal, şarkı, mani, hikâye ve darbı mesellerin toplanmasına başladı. Bitlis Halkevi, Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler hakkında halkın merakını giderici açıklamalarda bulundu. Şube ayrıca muhtemel düşman saldırılarına karşı uygulanması gereken “*Pasif Korunma*” yöntemleri hakkında halka konferanslar verdi⁴¹².

Dil-Edebiyat Şubesi, 1941 yılında bütün millî bayramlarda kutlama etkinlikleri düzenledi ve günün anlam-önemiyle ilgili konferanslar verdi, müsamereler düzenledi. Müsamerelerde özellikle “*Millî Birlik*” konusu üzerinde duruldu. Şube ayrıca Türkçe eserler üzerinde, konuşulan dilde söz aramaları ve folklor tetkiklerini bu dönemde de sürdürdü⁴¹³.

Dil-Edebiyat Şubesi, Ziya Geboloğlu'nun halkevi başkanlığı döneminde yoğun çalışmalar yaptı ve 1946'da Bitlis il şivesinden 1000 öz Türkçe atasözü ve mani derledi⁴¹⁴. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, özellikle dil ve tarih alanlarında yaptığı çalışmalarla halkta ortak bir kültür anlayışını yerleştirdi ve yerel tarihçilik açısından da önemli bir alt yapı oluşturdu.

3.2.1.2. Temsil Şubesi

Bu çalışma şubesinin asıl görevi, üyelerine ve halka millî tiyatro kültürünü aşılamaktı. Ayrıca muhtelif bölgelerin ulusal oyunları oynanmak suretiyle halkın ilgisi ve halkevine karşı bağlılığı arttırmaya çalıştı. Temsil Şubesinin çalışmalarında genellikle yurtseverlik duygularını artıran oyunlara yer verildi. Gençlerin bir arada ve devamlı çalışmasını esas alan şube Bitlis'te beş müsamere verdi. Temsil şubesinin Bitlis'te karşılaştığı en büyük sorun piyeslerdeki bayan rollerini oynayacak üyelerin

⁴¹¹ Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, 82.

⁴¹² *Yurd Yolu*, 17 Haziran 1940.

⁴¹³ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 155.

⁴¹⁴ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 13-15

bulunmamasıydı⁴¹⁵. Buna rağmen 1937’de Yunus Nüzhet Unat’ın üç perdelik “*Hedef*” adlı piyesi ile “*Bir Zaferin Yası*”⁴¹⁶, olmak üzere iki piyes sahnelendi.

1941 yılında da faaliyetlerine devam eden şube, Aka Gündüz’ün üç perdelik “*Mavi Yıldırım*” ile Baha Hulusi Dürder’in, bir perdelik “*Bir Cesaret Rekori*” adlı piyesleri oynandı. Daha sonra bu piyesler Muş halkevinde Muşlulara da gösterildi⁴¹⁷. Temsil Şubesi, 1942 yılında Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun yazdığı üç perdelik “*Kozanoğlu*”⁴¹⁸, Reşat Nuri Güntekin’in tek perdelik “*İstiklâl*” piyesleri ile “*Adam Sarrafi*” isimli komedi piyesi sahnelenmiştir⁴¹⁹. Bu yılda da kadın rolleri için oyuncu bulmak temsil şubesinin karşılaştığı en büyük sorundu.

Temsil Şubesinde canlandırılan bu piyesler, halkın kültür seviyesinin yükseltilmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca piyesler vasıtasıyla halkta “*Millî Birlik*” ve ortak kültür anlayışının oluşması sağlandı.

CHP Genel Sekreterliği 1942 yılında Bitlis’in kültürel kalkınmasına katkı sağlaması amacıyla Bitlis Halkevine bir sinema makinesi gönderdi⁴²⁰.

Halkevi Temsil Şubesi, halkın kültürel ihtiyacının karşılanması ve yapılan inkılâpların halka anlatılmasında önemli kolaylıklar sağlayan sinemaya önem verdi. Burada CHP Genel Sekreterliği’nin uygun gördüğü filmler gösterildi. Ancak 26 Şubat 1949 tarihinde Halkevinde yangın çıktı ve bu yangın sinema makinesini kullanılamayacak hale getirdi. Genel Sekreterlik, Bitlis’te sinemanın tekrar faaliyete geçmesi için sinemayı sigortalayan Anadolu Türk Sigorta Şirketi’nden sinema makinesini tekrar işler hale getirmesini istedi. Şirket, sinema makinesinin tamiri için 15000 lira harcamış tekrar kullanılabilir hale getirdi⁴²¹.

3.2.1.3. Sosyal Yardım Şubesi

Şubenin esas görevi, halkevinin bulunduğu mınıtkada yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, ihtiyar ve hastalar gibi zor durumda bulunan kimseler

⁴¹⁵ B.C.A., Dosya: 490.01.1006.882.1., 36; B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 41.

⁴¹⁶ Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, 237, 240.

⁴¹⁷ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 225.

⁴¹⁸ *Yurd Yolu*, 12 İkinci Kanun 1942.

⁴¹⁹ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 158.

⁴²⁰ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 197.

⁴²¹ B.C.A., Dosya: 490.01.1216.37.1., 1.

için halkta şefkat ve yardımlaşma duygularını uyandırdı⁴²². Bu çerçevede şube Bitlis'teki 20 yoksul ailenin gıda ve giyim ihtiyacını temin etti. Bunun yanında fakir ailelerin giyinme ihtiyaçlarını kendileri tarafından temin etmelerini sağlamak amacıyla yün örgüsü, dikiş, biçki dershaneleri açılarak birçok ailenin ihtiyacı karşılanmış ve halkın sanatsal becerilerinin geliştirilmesine çalıştı⁴²³. Şube ayrıca Millî bayramlar ve Bitlis'in düşman işgalinden kurtuluşunun yıl dönümü kutlamalarında önemli görevler üstlendi⁴²⁴. Daha sonraki dönemde şube cezaevindeki hasta mahkûmlara ilaç temin etmiş ve köylere doktorlar göndererek hastaları muayene ettirdi⁴²⁵.

1 Mart 1941'de şube halkevinde bir sağlık köşesi açılarak burada görevlendirdiği üç doktorla yoksul halk ücretsiz muayene edildi⁴²⁶. Sosyal Yardım Şubesi 1942 yılında Bitlis'te faaliyet gösteren, Kızılay Cemiyeti, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kurumlarla işbirliği yaparak vilâyetteki fakir öğrencilerin eğitim, giyim ve gıda masraflarını karşıladı⁴²⁷.

3.2.1.4. Spor Şubesi

Spor Şubesi, çeşitli spor dallarını halka tanıtmak, spora karşı ilgi ve sevgi uyandırmak amacıyla halkevi bünyesinde kuruldu. Şube, sporu yayarak Bitlis ve çevresinde halkın sağlıklı ve güçlü bir konuma getirmek istedi. Şube ayrıca buradaki spor faaliyetlerini ortaya çıkarma ve gençlerin her zaman bir arada bulunmalarını sağlamaya çalıştı. Gençlerin bir arada bulunması, spor yapması takım ruhunun oluşturulmasında ve millî birlik- beraberliğin sağlanmasında önemli bir adım olarak görüldü.

Spor Şubesi, 1937'den itibaren eski bir millî spor olan “*cirit*”ti halk arasında yaymak amacıyla bir atlı spor kulübü kurmuştur. Şube ayrıca Bitlis'te kurulan “*Güzeldere Futbol Kulübü*”nün çalışmalarına destek oldu⁴²⁸. Daha sonraki yıllarda

⁴²²CHP Halkevleri Talimatnamesi, (1932), Hâkimiyeti Millîye Matbaası, Ankara, 1932, 9; C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, (1933), Yeni Mersin Matbaası, Mersin, 1933, 23.

⁴²³*Yurd Yolu*, 7 Nisan 1940.

⁴²⁴B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 23, 41.

⁴²⁵B.C.A., Dosya: 490.01.1006.882.1., 36.

⁴²⁶B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 224; *Yurd Yolu*, 10 Nisan 1941.

⁴²⁷B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 161.

⁴²⁸B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 23, 41.

bu spor faaliyetlerine voleybol ve tenis de ekledi⁴²⁹. Şube 1941 yılında kışları uzun ve çetin geçen Bitlis'te kış sporlarına ağırlık verildi. Bunun yanında sporu yaymaya ve sporcu gençlerin sayılarını arttırmaya çalışıldı. Futbol, voleybol ve tenis valinin desteği ile geliştirildi. Bitlis futbol takımı, Tatvan'a giderek İşletme Genel Müdürlüğü futbol takımıyla maçlar yaptı⁴³⁰. Bunun yanında şube avcılık ve biniciliğin gençler arasında yayılmasına çalışıldı⁴³¹.

1942 yılında Halkevi binasının yakınında bulunan düzlük alan futbol sahası haline getirildi ve halkevine üye gençler burada antrenman yapıldı. Futbolun Bitlis ve çevresinde ilgi görmesini sağlayan şubenin çalışmalarıyla Van Gölü havzasında ve yakın vilâyetlerdeki Halkevleri bünyesinde birer futbol takımı kuruldu. Kurulan futbol takımları arasında maçlar düzenlenerek, halkta spor merakını uyandırma ve birlikte hareket etme duygularının yerleşmesini sağlamaya çalıştı. Ayrıca, yapılan maçlarla farklı yerleşim yerlerinde bir birinden kopuk yaşayan halk arasında iletişim kuruldu ve ilişkiler geliştirildi. Bu çerçevede Bitlis halkevi Spor şubesinin organizasyonu, Muş, Van ve Siirt futbol takımlarıyla lig usulü maçlar yapıldı⁴³². Futbol dışında tenis, voleybol ve kış sporları halkevinin çalışmalarıyla yörede yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır⁴³³.

3.2.2.5. Köycülük Şubesi

Bu şubenin asıl amacı köylü ile şehirli arasında dayanışma duygusunu güçlendirmek, köylülerin resmi işlerinde onlara yardımcı olmaktır⁴³⁴. Bitlis Halkevi Köycülük Şubesi, köylülerle şehirlielerin birleşme ve kaynaşmaları yolunda çalışmalar yürüttü. Halkevi üyesi avukatlar aracılığıyla köylülerin resmi işlerinde onlara yardımcı olundu⁴³⁵. Şube müspet bilgileri ve inkılâbı onların seviyesi göz önünde bulundurarak telkin edecek çalışmalara ağırlık verdi.⁴³⁶ Bu amaçla halka

⁴²⁹ Abdulaziz Kardaş, Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında (Van, Bitlis, Muş) Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), (Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2012, 287.

⁴³⁰ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 224

⁴³¹ *Yurd Yolu*, 18 Mart 1941.

⁴³² *Yurd Yolu*, 4 Temmuz 1942.

⁴³³ B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 159.

⁴³⁴ CHP Halkevleri Talimatnamesi, (1932),...13; CHP Halkevleri Talimatnamesi, (1933),...31.

⁴³⁵ *Yurd Yolu*, 2 Ağustos 1940; *Yurd Yolu*, 21 Nisan 1942.

⁴³⁶ Mehmet Tuğrul, "Halkevleri ve Köycülük", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, S: 79, 1 Ocak 1945, 13.

Cumhuriyet ve inkılâpların gayesini anlatmak için elemanlar görevlendirildi. Halkevi doktorları da hasta olan köylülere ücretsiz muayene etmiş ve sağlıklı hayat için onlara öğütler vererek güvenlerini kazanmaya çalışmıştır⁴³⁷. Köycülük Şubesi, 22 Temmuz 1940 tarihinde 15 kişilik bir gezi ekibi oluşturdu ve Çukur Nahiyesinin Güroymak [Norşin], Aşağıkolbaşı [Morh] ile Günkırı [Kotni] köylerinde incelemelerde bulunmuş ve halkla irtibat sağlamıştır. Bu münasebetle nahiye merkezinde toplanan köylülere paraşütçülük, savaş sistemleri ve mücadele yolları hakkında konferans verilmiştir⁴³⁸.

Mart 1941'de şube merkeze bağlı Simek nahiyesine bir gezi düzenlemiş, köylülerden hasta olan 56 kişi muayene edilmiş, sıtmalılı olanlara kinin [sülfatı] dağıtılmış, köy muhtarına gerektiğinde hastalara verilmek üzere kinin, sargı bezi, aspirin, tentürdiyot gibi sağlık malzemesi verildi⁴³⁹. Köycülük Şubesi, Ekim 1943'te Güroymak [Norşin], Kaleli [Mişkan], Günkırı [Kotni], Değirmenköy [Mişakşen] gibi köylere üyeler göndererek, köylülerin sorunlarını tespit ettirdi ve onlara paraşütçülük hakkında konferanslar verildi⁴⁴⁰.

3.2.1.6. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Şube, 1937 yılından itibaren halkta okuma alışkanlığını geliştirme ve okur-yazar sayılarını artırmak amacıyla çalışmalarını yoğunlaştırdı. Bu amaçla şube, şehrin en uygun mevkiinde bir okuma odası açtı ve halkevinde bulunan kitap, dergi ve gazetelerin bir bölümünü buraya getirerek halkın istifadesine sundu⁴⁴¹. Halk açılan okuma odasına ilgi gösterdi⁴⁴² ve ilk üç ay içinde buraya getirilen kitaplardan 460 tanesi okundu⁴⁴³. Şube sahip olduğu radyoyu halkın hizmetine sundu ve halkevine olan ilgiyi arttırdı⁴⁴⁴.

Halkevi başkanı Ziya Geboloğlu döneminde Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, bünyesindeki okuma odasının kitap çeşit ve sayılarını arttırmak amacıyla 8 Ocak

⁴³⁷B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 41.

⁴³⁸Yurd Yolu, 24 Temmuz 1940.

⁴³⁹B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 224.

⁴⁴⁰B.C.A., Dosya: 490.01.1006.882.1., 36

⁴⁴¹B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 23.

⁴⁴²Yurd Yolu, 5 Haziran 1939.

⁴⁴³Yurd Yolu, 16 Eylül 1939.

⁴⁴⁴B.C.A., Dosya: 490.01.1006.882.1., 36.

1945'te, İktisat, Ziraat, Maliye, Maarif, Sıhhat, Nafia Bakanlıkları'ndan ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den kitap talebinde bulundu. Bu bağlamda adı geçen bakanlıklardan Bitlis Halkevine 300 kadar kitap gönderildi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de, Bitlis halkevinin kitap talebine duyarsız kalmadı ve kendi kütüphanesinden 103 adet tarih kitabı göndermiştir⁴⁴⁵.

3.2.1.7. Müze ve Sergi Şubesi

Bir Halkevi çevresindeki sanat eserlerini toplamak, fotoğraf ve model almak, güzel sanatların çeşitli alanlarında millî ürünlerin ve el eşyalarının sergilenmesi bu şubenin asıl çalışma alanlarını oluşturmaktaydı⁴⁴⁶. Şubenin ikinci ve geniş bir çalışma alanı da folklordur. Bir taraftan halk dilinde yaşayan zengin halk bilgilerini derlemek, öbür taraftan folklor ve etnografya bakımından değeri olan maddî eserleri toplamak ve bunları tanıtmak⁴⁴⁷ da şubenin çalışma alanları arasında yer almaktaydı.

Bitlis Halkevi bünyesindeki Müze ve Sergi Şubesi 1937 yılından itibaren faaliyete başlamıştır. Vilâyet merkezî, kaza ve köylerde bulunan kümbet, cami ve mezarlıkların fotoğraflarını bir araya getirmiş ve bir “*Bitlis Tarihi Eserler Albümü*” oluşturdu. Şube ayrıca Ahlat'ta bulunan Akkoyunlulara ait iki koç heykelini merkeze getirterek korumaya alındı. Müze ve Sergi Şubesi, Bitlis merkezinde bulunan “*İhlasiye Medresesi*”nin tamiri için de Kültür Bakanlığı'ndan yardım istedi⁴⁴⁸.

3.2.1.8. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Halkı her sahada olduğu gibi kültür sahasında da ilerletmeyi kendine ülkü edinen halkevinin bu şubesi, 18 yaşından büyükler için iki kademeli “*Türkçe Okuma ve Yazma Kursları*” başladı⁴⁴⁹. Bitlis Halkevinin dikkat çeken en önemli çalışmalarından olan bu kurslar, Cumhuriyetin emanet edileceği gençliği yetiştirmek, halkın kültür seviyesini yükseltmek ve Türkçe'nin doğru bir şekilde öğretilmesine

⁴⁴⁵B.C.A., Dosya: 490.01.919.579.3., 1.

⁴⁴⁶C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi,(1932),...14; CHP Halkevleri Talimatnamesi, (1933),...32.

⁴⁴⁷ Remzi Oğuz Arık, Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu, CHP Halkevleri Yayınları, Ankara, 1947, 112-113.

⁴⁴⁸B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 24.

⁴⁴⁹Yurd Yolu, 27 Kânunuevvel 1939.

katkı sağlamak amacıyla Bitlis merkez, kaza ve köylerinde açılan bütün halkevleri ve halkodalarında yer aldı.

Şube 1940 yılında da halkevinde ve Bitlis Cezaevinde okuma ve yazma kursları açarak⁴⁵⁰ bu yöndeki çalışmalarını devam ettirdi. Bu faaliyetler çerçevesinde şube, kadınları da unutmadı. Köylerde yaşayan kadınlar için gezici okuma yazma kursları düzenledi. Şube, 1942 yılında halkevi imkânlarını kullanarak, bayanlara yönelik dokuma, biçki-dikiş, nakış ve ev idaresi ile ilgili kurslar açarak onlara kültürel ve ekonomik anlamda fırsat vermek istedi. Şube, bünyesinde mahallî el sanatları, hayvan bakımı, bağcılık, arıcılık ve meyveciliği teşvik etmek için konferanslar düzenlendi⁴⁵¹.

1949-1950 eğitim-öğretim döneminde şube, Bitlis Halkevi binasında, Mutki-Huyut Bucağı, Çukur-Norşin Bucağı ve Şetek (Duhan) Bucağı Halkodalarında yetişkinler için Türkçe Okuma ve Yazma Kursları açtı⁴⁵².

3.2.1.9. Güzel Sanatlar Şubesi

Halkevlerinin önemli çalışma alanlarından olan Güzel Sanatlar Şubesi, müzik, resim, heykel, mimarî ve süsleme alanlarında halkın sevgi ve ilgisini artırmaya çalıştı⁴⁵³. Şubenin müzik alanında en önemli faaliyetlerinden biri bando, koro ve orkestra kurmak oldu. Güzel Sanatlar Şubesi Bitlis Halkevi bünyesindeki çalışmaları 1941 yılında başlattı. Şube beş müzik aletli bir topluluk oluşturdu. Ancak savaşın getirdiği maddi sıkıntılar şube faaliyetlerinin kısıtlı kalmasına neden oldu⁴⁵⁴.

3.2.2. Bitlis'in Kaza ve Köylerinde Halkevlerinin Örgütlenmesi

Bitlis'te halkevinin başarılı faaliyetler yürütmesi yetkililerin kaza ve köylerde de şubeler açmak için harekete geçmelerini sağladı ve bu yönde gelen talepler

⁴⁵⁰B.C.A., Dosya: 490.01.1006.882.1., 36; *Yurd Yolu*, 2 Teşrinievvel 1940.

⁴⁵¹B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 162.

⁴⁵²B.C.A., Dosya: 490.01.1006.883.1., 1.

⁴⁵³CHP Halkevleri Talimatnamesi,(1932),...6; CHP Halkevleri Talimatnamesi, (1933),...16.

⁴⁵⁴B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 225.

değerlendirildi. Bu değerlendirme sonunda CHP İl İdare Heyeti köy ve kazalarda halkevlerinin açılmasına izin verdi⁴⁵⁵.

3.2.2.1. Ahlat Halkevi

Gelen talepler ve CHP İl İdare Kurulunun izni doğrultusunda Ahlat'ta halkevinin açılmasına karar verildi. Bunun üzerine yapılan hazırlıklar tamamlanarak, 20 Şubat 1938 tarihinde halkevi açıldı⁴⁵⁶. Ahlat Kaymakamı Mazlum Yegül⁴⁵⁷ başkanlığında açılan halkevi, Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, Köycülük Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi ve Spor Şubesi olmak üzere beş şube halinde çalışmalara başladı⁴⁵⁸. Ancak her şube ile faaliyette bulunabilmesi için maddi imkânlarının yetersiz kalması, yetişmiş üye bulmada sıkıntı çekilmesi ve halkevi binasının etkinlikler için uygun olmaması gibi nedenlerden dolayı şube sayısı dörde indirildi⁴⁵⁹. Ahlat Halkevi şubesi şu faaliyetlerde bulunmuştur.

3.2.3. Bitlis Halkevi Bünyesinde Bulunan Şubeler

3.2.3.1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi

Şube, sağlık ve tarımla ilgili halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Ahlat halkına iki konferans verildi. Konferanslardan ilki hükümet tabibi tarafından verilen “*Muhtelif Hastalıklar*”, ikincisi ise öğretmen Hadi Candaş tarafından verilen “*Çiftçilik ve Faydaları*” isimli konferanslardı. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi ayrıca Millî bayramlarda törenler düzenledi⁴⁶⁰. Şube, dil çalışmaları çerçevesinde Türkçe'nin etrafta konuşulmasına özen gösterdi. Ayrıca halk arasında okur-yazarlığın yayılması ve okur-yazar sayılarının artırılması amacıyla kış geceleri ve tatil günlerinde okuma-yazma kursları düzenledi. Türkiye ve dünyadaki gelişmelerden halkı haberdar etmek amacıyla halkevinde Ankara Radyosu'nun haber programlarının dinletilmesine önem verildi. Mayıs 1946'da şube Ahlat'ta folklor çalışmalarını yoğunlaştırdı. Bu çerçevede Ahlat ve çevresinden, ninni, atasözü,

⁴⁵⁵B.C.A., Dosya: 490.01.952.690.1., 24.

⁴⁵⁶B.C.A., Dosya: 490.01.953.691.3., 35.

⁴⁵⁷B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 37; B.C.A., Dosya: 490.01.934.629.1., 1.

⁴⁵⁸B.C.A., Dosya: 490.01.1006.882.1., 34.

⁴⁵⁹B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 120.

⁴⁶⁰B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 121.

bilmece ve maniler derlenerek Ahlat Halkevi üyesi öğretmen Ekrem Bayındırlı tarafından “*Ahlat Folkloru*” adı altında bir kitap haline getirilen eser CHP Genel Sekreterliği’ne sunuldu⁴⁶¹.

3.2.3.2. Spor Şubesi

Şube Ahlat’ta gençlerin spora olan ilgilerini arttırmaya çalıştı. Spor Şubesi daha çok voleybol, yüzme, av ve kış sporları üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmış ve bu doğrultuda programlar hazırladı⁴⁶².

3.2.3.3. Sosyal Yardım Şubesi

Şube Ahlat ve çevresinde etkili olan Trahomla mücadele etti. Bu bağlamda 41 hasta hükümet tabibine muayene ettirildi. Şube ayrıca Kızılay’ın düzenlediği yardım çalışmalarını destekledi⁴⁶³.

3.2.3.4. Köycülük Şubesi

Daha çok köy gezilerine önem verdi. Köylerde tespit edilen hastalar muayene ettirilmiş ve tedavilerine çalışıldı⁴⁶⁴.

Ahlat Halkevi çalışmalarını 1950 yılına kadar sürdürdü. Ancak 14 Mayıs seçimlerinde Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle halkevi çalışmaları durma noktasına geldi. 1951 yılında halkevi binasının Ahlat Ortaokulu’na tahsis edilmesiyle buradaki halkevi faaliyetleri tamamen durdu⁴⁶⁵.

3.2.4. Adilcevaz Halkevi

Adilcevaz Halkevi, 19 Şubat 1939 tarihinde açıldı⁴⁶⁶. Halkevi, Belediye ve Nahiye Müdürlüğü binasında büyük bir salona yerleşti. Adilcevaz halkevinin ilk

⁴⁶¹B.C.A., Dosya: 490.01.1036.984.1., 43-55.

⁴⁶²B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 121.

⁴⁶³B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 122.

⁴⁶⁴B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 122.

⁴⁶⁵B.C.A., Dosya: 490.01.1671.818.2., 5.

⁴⁶⁶B.C.A., Dosya: 490.01.952.690.1., 35; B.C.A., Dosya: 490.01.919.579.3., 2.

başkanı Öğretmen Yusuf Ziya Özdemir döneminde⁴⁶⁷ faaliyetleri ve üye kayıtları yetersiz kaldı. Halkevi, ancak 24 Nisan 1940 tarihinden sonra ve Nahiye müdürü Nusret Onat'ın⁴⁶⁸ halkevi başkanlığına seçilmesiyle tam anlamıyla faaliyete geçebildi⁴⁶⁹. Bu dönemde dört şube halinde örgütlenen halkevinin üye sayısı 169'a çıkarıldı. Üyelerin şubelere dağılımı ise; Spor Şubesine 63 Sosyal Yardım Şubesine 26 Kütüphane ve Yayın Şubesine 17, Köycülük Şubesine de 63 üye şeklinde oldu. Adilcevaz Halkevinin şube çalışmaları şöyle oldu:

3.2.4.1. Spor Şubesi

Ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik voleybol ve yüzme spor dallarında hazırlanan programlar uygulandı. Şube üyelerinin bir bölümü avcılık ve binicilik sporları üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırdı. Adilcevaz, Van Gölü'nün hemen kenarında bulunmasına rağmen spor şubesi gölden hakkıyla istifade edemedi, yüzme ve sandal-kürek çekme sporlarını programlaştıramadı⁴⁷⁰.

3.2.4.2. Sosyal Yardım Şubesi

Şube, fakir öğrencilere giyim ve kırtasiye malzemesi dağıtıldı⁴⁷¹.

3.2.4.3. Kütüphane ve Yayın Şubesi

Bu şube elinde bulundurduğu kitap, gazete ve dergileri halkın istifadesine sunmuş ve belde de okuma oranını arttırmaya çalışıldı⁴⁷².

3.2.4.4. Köycülük Şubesi

Köylülerin sorunlarını dinlemek ve ilgili mercilere iletmek amacıyla köy gezileri düzenledi. Şube halkevine müracaat eden asker ailelerine askerdeki yakınlarına mektup yazmada yardımcı olundu⁴⁷³. Adilcevaz Halkevi, bir bucak

⁴⁶⁷B.C.A., Dosya: 490.01.934.629.1., 102.

⁴⁶⁸B.C.A., Dosya: 490.01.934.629.1., 1.

⁴⁶⁹B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 258.

⁴⁷⁰B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 95.

⁴⁷¹B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 96.

⁴⁷²B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 96.

⁴⁷³B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 97.

halkevi olması ve sahip olduğu imkânlarla göre Bitlis Halkevleri arasında en çok faaliyet gösteren halkevi oldu. Bunda Nahiye Müdürü ve halkevi başkanı Nusret Onat'ın gayretli çalışmaları önemli rol oynadı. Adilcevaz Halkevi, başarılı çalışmaları nedeniyle 20 Ocak 1941 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'nce "*Takdir Belgesi*" ile ödüllendirildi⁴⁷⁴.

3.2.5. Bitlis'te Halkodalarının Açılması ve Faaliyetleri

CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nda halk terbiyesine hizmet etmek ve halkevleri gibi partinin kültür kurumları olmak üzere halkodalarının kurulması kararlaştırıldı. Halkodaları, halkevlerine düşen görevlerin önemli bir bölümünü ülke içinde daha geniş bir alanda yapacaktı⁴⁷⁵. Halkodaları halkevlerinin bir çekirdeği olarak görülmüş, hizmet ve amaç yönünden aralarında hiçbir ayrım gözetilmedi. Halkodalarının açıldıkları yerlerde ve çevrelerde ekonomik ve sosyal yaşamın gerektirdiği iş bölümleri meslekler, kentlere göre daha az ve benzer olduğundan halkevleri gibi şubelere bölünmesine gerek görülmedi. Bir yerde halkodası açılabilmesi için orada en az 50 üyenin kaydedilmiş olması ve bir toplantı solunu ile bir okuma odasının ve odayı yönetecek kadar bir bütçenin sağlanmış olması gerekmektedir⁴⁷⁶.

Bitlis Vilâyetinde ilk halkodası 25 Şubat 1940 tarihinde Hizan Kazasında açıldı⁴⁷⁷. Halkodası halka okuma-yazma öğretmek amacıyla kurslar düzenledi ve bunlarla birlikte Türkçe'nin öğretilmesine yönelik çalışmalar yaptı. Halkın Türkçe'yi mümkün olduğu kadar az zamanda konuşma dili haline getirmesi için gerekli tedbirler alındı ve bunun için halkla olan temaslar arttırıldı. Oda üyeleri yakın köylere geziler düzenledi. Köylülere memleketin askeri, siyasî iktisadi durumu hakkında bilgi verildi. Ayrıca sağlık ve ziraat işleri hakkında köylülere yararlı bilgiler verildi⁴⁷⁸.

⁴⁷⁴B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 252.

⁴⁷⁵C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları,...18.

⁴⁷⁶Abdulaziz Kardaş, *a.g.t.*, 292.

⁴⁷⁷B.C.A., Dosya: 490.01.952.690.1., 25.

⁴⁷⁸B.C.A., Dosya: 490.01.995.845.1., 287.

Hizan'dan sonra Tatvan⁴⁷⁹ Mutki⁴⁸⁰ kazaları ile Simek⁴⁸¹, Huyut⁴⁸², Hivriz⁴⁸³, nahiyeleri, Çukur-Norşin Bucağı⁴⁸⁴, Şetek [Duhan] Bucağı⁴⁸⁵, Misk Bucağı ve Reşadiye Bucağı'nda⁴⁸⁶ halkodaları açılmıştır.

Halkevleri ve halkodaları tek parti rejiminin doğal sonucu olarak CHP ile ilişkili kuruluşlardı. Çok partili döneme geçildikten sonra halkevlerinin konumu CHP ve DP arasında siyasî bir sorun olmuş ve giderek tartışma konusu olmaya başladı. Yeni kurulan Demokrat Parti'nin ve diğer partilerin halkevlerinden yararlanmak istemelerine tüzüğün elvermediği gerekçe gösterilerek CHP yetkililerince olumsuz yanıt verildi. Sonunda Halkevleri 8 Ağustos 1951 tarih ve 5830 sayılı kanunla kapatıldı⁴⁸⁷.

⁴⁷⁹ B.C.A., Dosya: 490.01.982.807.2., 16.

⁴⁸⁰ B.C.A., Dosya: 490.01.1671.817.1., 3.

⁴⁸¹ B.C.A., Dosya: 490.01.466.1910.1., 90.

⁴⁸² B.C.A., Dosya: 490.01.1671.817.1., 1.

⁴⁸³ B.C.A., Dosya: 490.01.1671.817.1., 20.

⁴⁸⁴ B.C.A., Dosya: 490.01.1006.883.1., 8.

⁴⁸⁵ B.C.A., Dosya: 490.01.1006.883.1., 10.

⁴⁸⁶ *CHP Halkevleri ve Halkodalarının Yurt İçinde Dağılımları*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, 16.

⁴⁸⁷ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem IX, XXXIII, TBMM Basımevi, Ankara, 1951, 937-939.

SONUÇ

Bitlis, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat ve Murat üzerinde yer almaktadır. Bitlis yöresinde Doğu Toroslar'ın teşkil ettiği geniş kavis, hem yüksek olduğu hem de geniş sıradağlar oluşturduğu için, geçilmesi imkânsız bir set halini almıştır. Özellikle Anadolu'nun batısından gelerek Harput, Çapakçur, Solhan, Muş ve Bitlis üzerinden İran'a giden yol ile Musul, Siirt ve Bitlis üzerinden kuzeye giden yol, bölgenin stratejik önemini artırmıştır. Bitlis'in içinde bulunduğu yöre, tarih boyunca farklı adlarla anılmıştır. Urartular döneminde "Urartu" diye anılan bölge, Araplar ve Bizanslılar döneminde, "Yukarı İller" anlamında "Armenia" diye adlandırılmıştır. Burada "Armenia" coğrafi bir terimdir. Kavim veya halk gibi bir manası yoktur. XIII. yy.dan itibaren de Armenia ismine rastlanmamış, bu ismin yerini Dede Korkut Oğuznameleri'nde de sık sık geçen "Oğuz Eli", "Oğuz Elleri" gibi adlara bırakmıştır. Bir başka ifade ile "Türkmenia / Yurcomanie" adını almıştır. Efsaneye göre Bitlis, adını Makedonya kralı Aleksandros'un (Büyük İskender) buyruğuyla burayı fethedip, bir kale yaptıran komutanı Badlis'ten aldığı birçok kaynakta yer almaktadır. Arap kaynaklarına göre adı Badlis olarak geçen şehre, Türkler Bitlis adını vermişlerdir.

Bitlis kenti, geçmişte geniş bir bölgeyi idare eden, sanayi, ticaret, eğitim ve yönetim fonksiyonları gelişmiş önemli bir merkez durumundaydı. Günümüzde ise, kentsel gelişmenin oldukça yavaşladığı ve kentin adeta stabil denilecek bir karakter kazandığı dikkati çekmektedir. Diğer bir ifadeyle Bitlis'in günümüzdeki kentsel fonksiyonlarının, geçmişle kıyaslanamayacak şekilde zayıfladığı söylenebilir.

Bitlis'in göç ve ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle pek çok farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Doğu Anadolu'yu Güney Doğu ve Batı Anadolu'ya bağlayan boğaz geçitleri üzerinde kurulmuş olan Bitlis, göç hareketlerinin ve ticaret yollarının kesiştiği nokta bulunması, Bitlis'in önemini artırdığı gibi, istilalar ve göçler nedeniyle de zaman zaman çok sönük dönemler geçirmiştir.

Yavuz Sultan Selim Han Safeviler üzerine sefer açmış ve Çaldıran meydan muharebesi sonucunda, Bitlis hakimi olan Şeref Han, Bitlis'in anahtarlarını Yavuz Sulatan Han'a teslim etmiş Osmanlı Devleti hakimiyeti başlamıştı. Bölgenin huzur ve güvenini sağlamak üzere İdris'i Bitlisi görevlendirilmiştir. Yurtluk ve ocaklık

olarak yönetilen Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Muş sancağına bağlı bir kaza iken, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra vilayet haline getirilmiş Siirt, Muş ve Genç sancakları Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar vilayet merkezi durumunda olan Bitlis şehri, 1929 yılında kaza merkezi haline getirilmiş ve Muş Sancağı'na bağlanmış, 4 Ocak 1936 tarihinde ve 2885 sayılı kanunla yeniden vilayet merkezi haline getirilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Bitlis ilini kalkındırma çabalarına baktığımızda, var olan ekonomik faaliyetlerinin canlandırılması, ilin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesini sağlamak amacıyla, coğrafi konumu dikkate alınarak önemli bazı tedbirlerin alındığını ve çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Bu tedbir ve faaliyetlerin em önemlisi bütün işletmeciliğini geliştirmek ve iş sahası sağlamak amacıyla, bir bütün işleme fabrikasının kurulmasını gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan yörenin sahip olduğu hayvancılık, bağcılık, tarım ve dokumacılık konularında halka gerekli destek ve rehberlik yapılarak (örnek üretim çiftlikleri kurarak) yörenin ekonomik gelişmesine ve kalkınmasına katkı sağlanmaya ve yöre halkının refah seviyesini yükseltmek amacıyla çalışmaların yürütüldüğü, arşiv belgeleri incelendiğinde görülmektedir.

Tek parti döneminde Muş bölge müfettişi Erzincan milletvekili Feyzi Kalfagil'in Bitlis genel durumunu hakkında hazırlamış olduğu raporda; Bitlis ilinin ihtiyaçlarını tespit ederek hükümet yetkililerine sunmuştur. Raporda tespit edilen önemli hususlar, eğitim öğretim ihtiyaçları yanında yörenin sahip olduğu bağcılık, bütün yetiştiriciliği ve dokumacılığın geliştirilmesi, bu amaçla kapsamlı bir çalışma ve planlamanın yapılmasını talep etmiştir. Ayrıca halkın odun-kömür ve sağlık konularındaki ihtiyaç ve taleplerini de raporda belirtmiştir. Milletvekillerinin denetim veya gezileri sırasında tespit ettikleri hususlar dışında, Bitlis Valiliği de zaman zaman ilin ihtiyaçlarını raporlar halinde ilgili makamlara iletmıştır.

Türkiye'de 1945 yılına gelindiğinde, demokratik bir yönetim için daha önce atılmış temellerle birlikte (Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet) Türkiye'de çok partili hayata geçiş dönemi başlamıştır.

Demokrat Partinin güçlü bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkışı Türk siyasetinde önemli bir yere sahip olan ve o döneme kadar tek parti olan Cumhuriyet

Halk Partisini harekete geçirmiştir. Özellikle il, ilçe ve ocak teşkilatlarına daha önem vermeye başlamış ve ocakları yenileme işlemine gidilmiştir.

Ülkedeki bu siyasi değişiklikler ülkenin her yerinde olduğu gibi Bitlis'te de bir dizi hareketlenmelere neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi buradaki teşkilatlanmalara daha fazla özen göstermeye başlamış, Cumhuriyet Halk Partisi, Bitlis merkez teşkilatlanmasında yenilenme faaliyetine gittiği gibi ilçe ve mahallelerdeki ocak sayısını da arttırmış, Cumhuriyet Halk Partisinin Bitlis'te yürütmüş olduğu bu çabalar sonucunu vermiştir. Zira ülkenin her yerinde Demokrat Partinin teşkilatlanmasında hızlı ve olumlu çalışmalar yaşanırken, Bitlis'te de Demokrat partiyle ilgili gelişmeler yaşanmamıştır. Hatta çok partili hayata geçiş döneminin ilk seçimi olan 1946 yılında Demokrat Partinin aday göstermediği 16 il içerisinde Bitlis'te yer almıştır. Bu durum çok partili hayatın başlangıcı olan ve o döneme kadar tek Parti olan Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarına son veren 1950 seçimlerinde bile Bitlis'te Demokrat Partiden bahsedilemezdi.

Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmelerin yanında kültürel alanda da gelişmeler yaşanmıştır. Şüphesiz bu dönemde Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek için yapılan çalışmaların başında halkevleri gelmektedir. 19 Şubat 1932'den itibaren ülkenin her yerinde halkevleri, daha ücra köşelerinde ise halk ocakları kurulmaya başladı.

Bu doğrultuda kurulan Bitlis halkevi ise 23 Şubat 1934 yılında vali Mithat Bey'in çabaları ile kurulmuştur. İlk başlarda üç şube ile faaliyete geçen Bitlis halkevi daha sonra şube sayısını arttırmış, ancak sık sık idari yapıda değişikliklere maruz kalan Bitlis, Bitlis halkevinin açılmasından bir yıl sonra bağlı olduğu Muş vilayetinden ayrılarak tekrar vilayet haline gelmesi, Bitlis halkevinin ekonomik açıdan zora duruma sokmuştur. Bu nedenle bu dönemde Bitlis halkevi faaliyet yönünden durgun bir dönem yaşandı. Daha sonraki dönemlerde halk evi kendini topladıysa da II. Dünya savaşıyla birlikte yeniden sıkıntıya düştü.

Sosyal ve kültürel müesseseler olarak kurulan halkevleri günün şartlarına göre bölge halkının eğitim ve kültürel yönden kalkınması ve gelişmesi için önemli görevler üstlenmiştir. Halkevlerinin 8 Ağustos 1951 yılında 5830 sayılı kanunla

kapatılması sonucu, diğ er illerde olduğu gibi Bitlis'te de yürütülen çalışmalar durmuştur.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- B.C.A., Dosya: 490.1.292.1177.1.
 B.C.A., Dosya: 490.1.363.1524.1.
 B.C.A., Dosya: 490.1. 363.1525.1.
 B.C.A., Dosya: 490.1.466.1910.1.
 B.C.A., Dosya: 490.1.442.1829.2.
 B.C.A., Dosya: 490.1.508.20.40.2.
 B.C.A., Dosya: 30.11.184.22.12.
 B.C.A., Dosya: 30.10.77.508.15.
 B.C.A., Dosya: 30.10.77.513.19.
 B.C.A., Dosya: 30.10.77.514.14.
 B.C.A., Dosya: 30.01.53.315.3.
 B.C.A., Dosya: 30.01.117.737.6.
 B.C.A., Dosya: 30.10.65.437.12.
 B.C.A., Dosya: 30.10.77.511.2.
 B.C.A., Dosya: 490.01.934.629.1.
 B.C.A. Dosya: 030.10.79.523.6.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1006.882.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1006.883.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1036.984.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1121.89.2.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1216.37.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1671.817.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1671.818.2.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1672.837.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1700.912.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.1795.1277.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.466.1910.1.
 B.C.A. Dosya: 490.01.827.270.2.
 B.C.A. Dosya: 490.01.919.579.3.
 B.C.A. Dosya: 490.01.952.690.1.

B.C.A. Dosya: 490.01.953.691.3.

B.C.A. Dosya: 490.01.971.755.3.

B.C.A. Dosya: 490.01.982.807.2.

B.C.A. Dosya: 490.01.995.845.1.

TBMM Arşivi, Dosya No.52.

Bitlis Vilâyet Salnâmesi (H.1310/ M. 1892), Bitlis Vilâyet Matbaası, 1890, 139.

2. Resmi Yayınlar:

AYIN Tarihi, Sayı. 71, İlkteşrin 1939.

TBMM Kavanin Mecmuası, Devre III, Cilt: 7, TBMM Matbaası, Ankara 1929.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem IX, Cilt. 33, TBMM Basımevi, Ankara 1951.

BİTLİS İl Yıllığı 1967, İç İşleri Bakanlığı, Ankara 1967.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Yeni Mersin Matbaası, Mersin 1933.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurt İçinde Dağılışı, Doğu Matbaası, Ankara 1945.

HALKEVLERİNİN 1934 senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CUMHURİYET Halk Partisi Genel Sekreterliği, 1937 Yıldönümü Broşürü, Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı? Ankara 1937.

GÜNEYDOĞU, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 7, 21. İnikat (25.12.1935).

3. Süreli Yayınlar:

Gazeteler:

Cumhuriyet

Son Posta

Ulus

Yurd Yolu

4. Makaleler:

- ARINÇ, Kenan, “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, *Türk Araştırmaları Dergisi*, S: XXXIII – 12, Ankara, 1997, 17-25.
- Bitlis, *Türk Ansiklopedisi*, VII, S. 14, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, 225.
- ÇAVDAR, Tevfik, “Halkevleri” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 884-878.
- ELMASTAŞ, Necmettin, “Bitlis İlindeki Göller ve Faydalanma Şekilleri”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (Ed: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kültür Yayınları, Ankara, 2007, 429-440.
- ERİM, Nihat, Tek Dereceli Seçim Kanunu, Ayın Tarihi, Haziran 1946, 151.
- HAYTOĞLU, Ercan, Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri, (1908-1945), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S: 3, Denizli, 1997, 44-53.
- KARTAL, Cemile Burcu, “Türk Siyasal Hayatında ‘Beyaz İhtilal’ 1950 Seçimleri”, *Atatürk Dergisi*, III, S: 4, Erzurum, 2003, 265-280.
- ÖZBİLEN, Erol, “Osmanlıda Gündelik Hayat”, Osmanlı Ansiklopedisi, II, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, , 244-273.
- ÖZDEMİR, Yavuz-AKTAŞ, Elif, Halkevleri(1935’den 1951’e), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 45, Erzurum, 2011, 235-262.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, “Demokrasiye Geçiş-Demokrat Partinin Kuruluşu-1946 Seçimleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XVI, Ankara, 2002, 765-773.
- SARINAY, Yusuf, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 819-834.
- ŞEKER, Kadir, *1946 Belediye Seçimleri ve Bu Seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Burdur, 2007, 77-86.
- TALU, Faik, “Bitlis Halkevi Hakkında”, Yurd Yolu Gazetesi, 15 Eylül 1939.
- TUĞRUL, Mehmet, “Halkevleri ve Köycülük”, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Sayı: 79, 1 Ocak 1945, s.13-14.
- TUNCEL, Metin, “Bitlis”, *İslam Ansiklopedisi*, VI, Türkiye Diyanet Vakıf Yayınları, İstanbul, 1992, 225-228.
- TURAN, Şerafettin, “Etkin Bir Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Kurumu Olarak Halkevleri”, *Bilanço* (1923-1998), I, TÜBA, 205-210.

TÜZER, Fikri, “Halkevlerinin Kuruluşunun 10. Yıldönümü Nutku” Ayın Tarihi (1-28 Şubat 1942).

UZUN, Hakan, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI, S: II, 2005, 145-162.

5. Kitaplar:

AHMAD, Feroz, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

AKKAŞOĞLU, Döndü Bal, Demokrat Parti'nin Kuruluş Çalışmaları ve Çok Partili Siyasi Hayata Katkıları (1939-1950), (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2001.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 - M. 2008)*, Pegem Akademi, Ankara, 2008.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Anabritanicca Genel Kültür Ansiklopedisi, “*Bitlis*”, IV., Ara Yayıncılık, İstanbul, 1982.

ARIK, Remzi Oğuz, Müze, *Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, CHP Halkevleri Yayınları, Ankara, 1947.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

BİMARK, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- VII. Dönem (8 Mart 1943 – 5 Ağustos 1946), I., TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2009.

BİRAND, Mehmet Ali-ÇAPLI, Bülent, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu, Doğan Kitapevi*, İstanbul, 1991.

BURÇAK, Rıfki Selim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yayınevi, Ankara, 1979.

ÇEÇEN, Anıl Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

- ÇEÇEN, Anıl, Atatürk'ün Kültür Kurumu HALKEVLERİ, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.
- DEMİR, Fevzi, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge kitapevi, Ankara, 2007.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- EKİNCİ, Necdet, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERER, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 1998.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti*, 4. Baskı, İmge Yayınları Kitapevi, Ankara, 1990.
- FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Matbaacılık, İstanbul, 1971.
- FIRAT, Melek, "Sovyetlerle İlişkiler", (Ed: Baskın Oran), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- GEORGEON, François, Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1982.
- GÜZ, Nurettin, *Halkevleri Dergileri*. Ankara, Kariyer Matbaacılık, 1995.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, Agorakitaplığı, İstanbul, 2008.
- KARADAĞ, Nurhan, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- KARAKUZUOĞLU, Gülsün, *Kastamonu Halkevleri ve Faaliyetleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2008.

- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, Türk Tarık Kurumu Yayınları, İstanbul, 2007.
- KARDAŞ, Abdulaziz, Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında (Van, Bitlis, Muş) Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), (Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2012.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.
- KILIÇ, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilcevâz ve Ahlat*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999.
- KIRMAN, Emin, Çok Partili Döneme Geçiş Süreci Ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Oluşması(1946-1950),(Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006.
- KİNÇ, Cemalettin, Bitlis ve Bitlis Ermeni Olayları (1870-1920), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2012.
- KÖHLER, Wilhelm, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, (çev: Haydar Işık), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- LAROUSSE, Meydan, “*Bitlis*”, II., Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara Yayınları, Ankara, 2009.
- ODABAŞI, Ali, Muğla Halkevi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Muğla, 2003.
- ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, XI., Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1978.
- POLAT, Ebru, *H.1316.1317.1318 (M.1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyet Salnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniv. SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006.
- SEZGİN, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1998.
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

- TOKSOY, Nurcan, Halkevleri, Orion Yayınları, Ankara, 2007.
- TOKER, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Bilgi Yayınları, Ankara, 1998.
- TÖKİN, F. Hüsrev, Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965) Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- TUĞRUL, Mehmet, “Halkevleri ve Köycülük”, *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, S: 79, 1 Ocak 1945.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasî Partiler, 1859-1952, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.
- TUNÇAY, Mete, Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM- IX. Dönem (1950-1954), V, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2009.
- TÜSİAD Dünya Tarihi, 1839-1939, (Ed: Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2006.
- YEŞİLKAYA, Neşe G. Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.
- Yurt Ansiklopedisi, “Bitlis Maddesi”, II., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- YÜRÜK, Hüseyin, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, I, Alternatif Yayınevi, İstanbul, 2009.
- ZEYREK, Şeraffetin, Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951), Anı Yayınları, Ankara, 2006.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZET

Asya ve Avrupa'nın ortasında bir köprü gibi uzanan Bitlis'in ne zaman kurulduğu ve adının neren geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Anadolu'nun başlangıcından itibaren stratejik önemi olan Bitlis, dış güçlerin hakimiyet sağlamak için türlü olayların sahnelediği bir vilayetimizdir. Bu yüzden tarih boyunca birçok devlet Bitlis'i ele geçirmek için mücadele etmiştir.

Safevi ve Osmanlı Devletleri arasında yapılan Çaldıran savaşından sonra Bitlis Osmanlı hakimiyetine geçmiş ancak bu savaştan sonra Bitlis için iki devlet arasında yapılan mücadeleler devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim Han Safeviler üzerine sefer açmış ve Çaldıran meydan muharebesi sonucunda, Bitlis hakimi olan Şeref Han, Bitlis'in anahtarlarını Yavuz Sulatan Han'a teslim etmiş Osmanlı Devleti hakimiyeti başlamıştır. Bölgenin huzur ve güvenini sağlamak üzere İdris'i Bitlisi görevlendirilmiştir. Yurtluk ve ocaklık olarak yönetilen Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Muş sancağına bağlı bir kaza iken, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Siirt, Muş ve Genç sancakları Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar vilayet merkezi durumunda olan Bitlis şehri, 1929 yılında kaza merkezi haline getirilmiş ve Muş Sancağı'na bağlanmış, 4 Ocak 1936 tarihinde ve 2885 sayılı kanunla yeniden vilayet merkezi haline getirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, ulus devlet olarak tarih sahnesine çıktığı 1923'ten itibaren Türk toplumunun yaşam biçiminde değişiklikler olmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçiş tarihi olan 1946 yılı ile 1950 yılları arasındaki süreç, Türk siyasal tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1946 yılında Demokrat Partinin kurulması ve ardından ülkeyi uzun bir süre tek başına yöneten Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son vermesi Türkiye demokrasisinin ve özellikle de siyasal muhalefet olgusunun yerleşme sürecini başlatmıştır.

Çok partili hayata geçiş döneminde ülkenin her yanında olduğu gibi Bitlis'te de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak burada Cumhuriyet Halk Partisinin, 1951 yılına kadar mutlak hakimiyeti söz konusudur. Zira 1946 seçimlerinde Demokrat Partinin aday göstermediği 16 il arasında Bitlis'te yer almaktadır. 1950 seçimlerinde

Demokrat Partiden aday çıkarılmışsa da yine de Demokrat Partiden milletvekili seçilememiştir. Demokrat Parti ilk defa 1951 yılında Bitlis’te yapılan ara seçimlerde buradan milletvekili çıkarmayı başarmıştır.

1923’ten sonra Türk toplumunda çağdaşlaşmayı sağlamak yönünde önemli adımlar atılmıştır. Şüphesiz bunlar içerisinde yer alan en önemli inkıaplardan birisi de Atatürk tarafından hayata geçirilen halkevleridir.

19 Şubat 1932 tarihinde ilk olarak 14 vilayette açılan ve 19 yıl boyunca ülkenin kalkınmasında, cumhuriyetin getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaşmasında son derece önemli bir işlevi yerine getiren halkevleri ve daha sonra kurulan halk ocakları sayesinde çağdaş bilimin ışığı Anadolu’nun en ücra köşesine kadar ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda Bitlis halkevi 23 Şubat 1934’te kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Bitlis halkevi çevresine halkevlerinin genel amaçlarına uygun olarak katkılarda bulunmaya başlamıştır. Ülkemizdeki bütün halkevleri gibi Bitlis halkevi de 1951’de kapatılmış ve faaliyetlerine son verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, CHP, DP, Seçim, Halkevleri, Halkodaları.

ABSTRACT

Bitlis is an important city, having a strategic importance since the beginning history of Anatolia and lying between the Asia and Europa. Moreover it has been the target of the foreign Powers since then.

The transition of Turkish political life into the multiparty system produced problems and painfull. The founding cadre of the Turkish Republic was not be generous to a political opposition. The End of Second Word War by the victory of Democratic Front whose banner were carried by USA and England was impulsive force in the transition of Turkish political life in a sort of democracy and the multiparty system.

The period between the years 1946 and 1950 incorporating the process of transition to the multi party period in Turkey has an important place in the Turkish political life. Establishment of Democrat Party in 1946 and, consequently, the termination of the power of Republican People's Party that was solely administrating the country for a long period of time had started the efforts of democracy and especially the settlement of opposition movements in Turkey.

In transition term to the multipolitical porties, there were important developments in Bitlis like other places of the country. But in that tem, CHP was the dominant party to the date of 1951. Bitlis was one of the sixteen cities which hasn't any member from DP in the selections of 1946. In 1950 selections, thee was a member from DP but any deputy was selected in that time. However, the member from DP was the title of deputy in 1951 semi-term selections.

Turkish Republic has taken important steps on the way of modernization which aims changing of the life style of Turkish society, from the date 1923, it appeared in history scene as a nation state Certainly, one of the most important revolutions among these was take folkhouses that were established by Atatürk.

Firs opened in 14 provinces on the date of 19th of February 1932, folkhouses fulfilled an exceptionally important function in gettin trough the valves of republic to the vast folk mass and in development of the country durin 19 years. Contemporary

science light could be able to spread to the farthest corner of Anatolia thanks to these houses and folkrooms that were set up later.

Bitlis People's House, established in February in 1934 was one of the first people's houses in Turkey. After that ate Bitlis People's House made Contributions to its neighborhood considering the general aims of people's house. Like other people's house, Bitlis People's House was also closed down and its activities were banned in 1951.

Key Words: Bitlis, Republican, People's, Party, Democrat Party, People's House.